

Kotouttaminen, vieraannuttaminen ja uudelleenkääntäminen
Jules Vernen *Vingt mille lieues sous les mers* –teoksen
suomennoksissa

Suvi Huuhtanen
Tampereen yliopisto
Kieli-, käännös- ja kirjallisuustieteiden yksikkö
Monikielisen viestinnän ja käännöstieteen maisteriopinnot
Ranskan kääntämisen opintosuunta
Pro gradu -tutkielma
Toukokuu 2016

Tampereen yliopisto

Kieli-, käännös- ja kirjallisuustieteiden yksikkö

Monikielisen viestinnän ja käännöstieteen maisteriopinnot, ranskan kääntämisen opintosuunta

HUUHTANEN, SUVI: Kotouttaminen, vieraannuttaminen ja uudelleenkääntäminen Jules Vernen *Vingt mille lieues sous les mers* –teoksen suomennoksissa

Pro gradu -tutkielma, 70 sivua + liitteet 3 sivua + ranskankielinen lyhennelmä 13 sivua

Toukokuu 2016

Tässä tutkielmassa tarkastellaan Jules Vernen *Vingt mille lieues sous les mers* -teoksen neljässä suomennoksessa ilmeneviä kotouttamis- ja vieraannuttamiskäännösratkaisuja sekä uudelleenkääntämistä aineiston valossa. Tavoitteena on selvittää, onko käännöksissä kotouttavia tai vieraannuttavia piirteitä, ja millä tavoin ne ilmenevät. Paratekstin vaikutus kotoisuuden tai vierauden luomiseen otetaan myös huomioon. Tutkimuksen kohteena on lisäksi käännösten rooli osana (uudelleen)käännösten oletettua jatkumoa: onko ensimmäinen käännös kauempana alkutekstistä kuin sitä seuraavat uudelleenkäännökset? Onko käännösten suhde aktiivinen vai passiivinen, ja ovatko edellisten käännösten ratkaisut vaikuttaneet seuraaviin? Tutkimuksessa sivutaan uudelleenkääntämisen syitä käännösten perusteella. Tutkimuksen tavoitteena on paitsi löytää vastaus tutkimuskysymyksiin, myös antaa uutta tietoa kotouttamista ja vieraannuttamista koskevaan suomalaiseen käännöstieteelliseen tutkimukseen sekä valaista uudelleenkääntämisen mahdollista yhteyttä kotouttamiseen ja vieraannuttamiseen.

Tutkimusaineistona on neljä lukua alkuteoksesta sekä samat luvut kustakin suomennoksesta. Tutkimusmenetelmä aineiston analyysissä on vertaileva tekstianalyysi. Keskeisinä teorioina toimivat etenkin Venutin näkemykset kotouttamisesta ja vieraannuttamisesta, Bermanin ja Chestermanin uudelleenkäännöshypoteesi sekä Koskisen ja Paloposken vasta-argumentit hypoteesille.

Tutkimushavainnot on jaettu kolmeen kategoriaan: syntaktisiin, semanttisiin ja pragmaattisiin elementteihin. Näistä semanttiset elementit muodostavat laajimman kokonaisuuden. Kotouttamista ja vieraannuttamista ilmenee muun muassa erisnimien, mittayksiköiden, luonnontieteellisten nimien sekä kulttuurisidonnaisten ilmiöiden kääntämisessä. Semanttisten elementtien lisäksi kotouttamista ja vieraannuttamista on havaittavissa esimerkiksi lauserakenteissa, puhuttelussa, paratekstissä ja käännösten pyrkimyksessä joko kirjaimellisuuteen tai sujuvuuteen. Yksi käännöksistä on vahvasti kotouttava, toinen on vahvasti vieraannuttava ja kaksi muuta ovat niiden välimuotoja.

Uudelleenkäännöshypoteesi ei toteudu aineistossa. Uudelleenkääntämisen syiksi voi aineiston perusteella olettaa ainakin taloudelliset syyt sekä mahdollisesti käännösten vanhenemisen, normien muuttumisen ja uudelleentulkinnan tarpeen. Tutkimus osoittaa, että uusin käännös on ottanut vaikutteita edeltävästä käännöksestä, mikä kertoo käännösten välisestä aktiivisuudesta ja kunnioituksesta. Yksi tutkimustulosten perusteella tehtävä johtopäätös on, että edeltävillä käännöksillä voi potentiaalisesti olla erittäin suuri vaikutus uudelleenkäännöksen yleiseen linjaan ja alkunormiin.

Avainsanat: kotouttaminen, vieraannuttaminen, uudelleenkääntäminen, uudelleenkäännöshypoteesi

Sisälllys

1 Johdanto	1
2 Uudelleenkääntäminen	5
2.1 Uudelleenkääntämisen määrittely ja jaottelu.....	5
2.2 Uudelleenkäännöshypoteesi ja sen kritiikki	7
2.3 Uudelleenkääntämisen syyt ja perusteet.....	9
2.4 Uudelleenkääntämisen tutkimus.....	15
3 Kotouttaminen ja vieraannuttaminen	17
3.1 Kotouttamisen ja vieraannuttamisen teoria ja tutkimus	17
3.2 Kotouttamisen ja vieraannuttamisen strategiat käytännössä	21
3.3 Kotouttaminen ja vieraannuttaminen lastenkirjallisuuden kääntämisessä	23
4 Aineisto, tutkimuskysymykset ja metodi	27
4.1 Kirjailija ja alkuteos.....	27
4.2 Käännökset	30
4.3 Kääntäjät	31
4.4 Tutkimuskysymykset ja metodi.....	32
5 Kotouttaminen, vieraannuttaminen ja uudelleenkääntäminen aineiston valossa	34
5.1 Kotouttaminen ja vieraannuttaminen tutkimusaineistossa	34
5.1.1 Syntaktiset elementit.....	34
5.1.2 Semanttiset elementit	37
5.1.3 Pragmaattiset elementit.....	51
5.1.4 Yhteenveto kotouttamisesta ja vieraannuttamisesta aineistossa	54
5.2 Uudelleenkääntäminen aineiston valossa	58
6 Päätelmät	64
Lähteet.....	67
Liitteet	
Résumé en français	

1 Johdanto

Là où ceux que l'on définit comme des textes « originaux » prennent des rides qui les rendent encore plus charmants, les imperfections dues à l'âge des traductions ont une propension toute particulière à les rendre grotesques (Monti 2011, 15–16).¹

Miksi alkuperäisteokset ovat kirjallisuusmaailman George Clooney ja vain paranevat vanhetessaan siinä missä rapistuvat käännökset korvataan uusilla versioilla? Onko väite ylipäätään totta vai yhteisesti uskottu harha? Muun muassa näihin kysymyksiin etsin tässä tutkimuksessa vastauksia. Uudelleenkääntämisen problematiikan lisäksi tutkin kotouttamista ja vieraannuttamista.

Uudelleenkääntämisen teorisointi ja tutkimus on ollut vilkasta vuodesta 1990, jolloin Antoine Berman esitti, että ensimmäinen käännös on aina heikko ja sokea. Vasta sen jälkeen tulevilla käännöksillä on mahdollisuus onnistua eli siirtyä mahdollisimman lähelle alkutekstiä. Ajatuksista muotoiltiin sittemmin niin kutsuttu uudelleenkäännöshypoteesi, joka on herättänyt käännöstieteen piirissä kannanottoja puolesta ja vastaan. Yksittäiset tapaustutkimukset ovat vuoroin kumonnet hypoteesin, vuoroin näyttäneet vahvistavan sitä. Tätä nykyä monet käännöstieteilijät ovat sitä mieltä, että uudelleenkäännöshypoteesi on vajavainen eikä se selitä uudelleenkääntämiseen johtavia syitä riittävän monipuolisesti (ks. esim. Koskinen & Paloposki 2010; Deane-Cox 2014). Koska hypoteesin riittämättömyys on jo moneen kertaan todistettu, oman tutkimukseni pääkysymys ei ole, toteutuuko hypoteesi tässä aineistossa, mutta otan hypoteesin kuitenkin huomioon yhtenä osana analyysia.

Kotouttaminen ja vieraannuttaminen ovat ilmiöitä, jotka kirvoittavat vahvoja kannanottoja. Kotouttamisessa alkuteosta sopeutetaan kohdekulttuuriin ja sen normeihin, vieraannuttamisessa alkuteoksen vieraan alkuperän annetaan näkyä. Aiheen tunnetuin tutkija on Lawrence Venuti, joka kritisoi sujuvan kääntämisen ihannoimista. Hänen mukaansa kääntäjän huomaamaton rooli ja kotouttava tyyli johtavat näkymättömyyteen. Vieraannuttava kääntäminen tasapainottaisi lähde- ja kohdekulttuurin suhdetta sekä tekisi kääntäjän näkyvämmäksi. (Venuti 2008.) Kaikki käännöstieteilijät eivät näe vieraannuttamisessa samanlaisia hyötyjä kuin Venuti. Venutin teoriaa on myös vaikea soveltaa sellaisenaan

¹ ”Siinä missä ”alkuperäisiksi” määritellyt tekstit saavat ryppyjä, jotka tekevät niistä vielä hurmaavampia, käännösten iän tuomilla vioilla on aivan erityinen alttius tehdä niistä irvokkaita.” (oma suomennos)

kaikkeen käännöstoimintaan, esimerkiksi lastenkirjallisuuden kääntämiseen, jossa kotouttaminen on usein normi.

Tutkimukseni aineistona on Jules Vernen *Vingt mille lieues sous les mers* (1869) ja sen neljä suomennosta. Viitataan ranskankieliseen alkuperäisteokseen useimmiten termeillä *alkuteksti* ja *alkuteos*, sillä termi *lähdeteksti* voi olla ongelmallinen uudelleenikäntämisen tutkimuksessa. Uudelleenikännös voi nimittäin käyttää lähdetekstinä myös edellistä käännöstä. Alkutekstiä suurempaa roolia tässä tutkimuksessa näyttelevät sen suomennokset: O. A. Joutsenen vuonna 1916 suomentama *Sukelluslaivalla maapallon ympäri*, Martta Tynnin suomennos *Sukelluslaivalla maapallon ympäri* vuodelta 1955, Urho Kivimäen ja Väinö Hämeen-Anttilan aiempien suomennosten pohjalta koottu *Kapteeni Nemo ja Nautilus*, joka on tarkistettu vuonna 1968, ja viimeisimpänä Kristina Haatajan suomennos *Kapteeni Nemo merten syvyyksissä* vuodelta 2008.

Käännösten asettaminen lineaariseen aikajärjestykseen on osittain haasteellista, sillä Kivimäen ja Hämeen-Anttilan suomennokset julkaistiin alun perin ennen Tynnin suomennosta, mutta tutkimuksessani käytän Kivimäen ja Hämeen-Anttilan suomennoksen 6. painosta vuodelta 1998, jonka nimiölehdellä todetaan, että suomennokset on tarkistettu vuonna 1968. Kivimäki ja Hämeen-Anttila käänsivät Vernen teoksen alun perin kolmessa osassa, teossarjana nimeltä *Seikkailuja ensimmäisessä sukelluslaivassa I–III: Merten alitse* (Hämeen-Anttila), *Kapteeni Nemo* (Hämeen-Anttila ja Kivimäki) ja *Nautilus* (Kivimäki). Suomen kansallisbibliografia FENNICAn² mukaan *Merten alitse* ja *Kapteeni Nemo* ilmestyivät ensimmäisen kerran vuonna 1926, mutta teossarjan viimeisen osan ensimmäisestä painoksesta ei ole tietokannassa tietoja, enkä myöskään saanut kyseisiä teoksia käsiini. Niinpä suhtaudun tässä tutkimuksessa Kivimäen ja Hämeen-Anttilan suomennokseen niin, että sijoitan sen aikajärjestyksessä kolmanneksi ja pidän käännöksen julkaisuvuotena vuotta 1968, jolloin suomennos on tarkistettu. On myös hiukan ongelmallista, ettei käyttämässäni painoksessa mainita suomennoksen tarkistajaa nimeltä. FENNICAn mukaan Kivimäki ja Hämeen-Anttila olivat vuonna 1968 jo kuolleet. Koska tarkistajasta ja tarkistetun laitoksen muutosten laajuudesta ei ole tietoa, olisi kyseenalaista laittaa käännös vain Kivimäen ja Hämeen-Anttilan nimiin. Tästäkin syystä vältän tutkimuksessani yhdistämästä käännöksiä liikaa kääntäjiin nimitasolla. En pyri tarpeettomasti

² Kansalliskirjasto. FENNICA – Suomen kansallisbibliografia. Saatavilla: <https://fennica.linneanet.fi>. [Luettu 15.04.2016.]

yhdistämään käännosten heikkouksia tai vahvuuksia nimenomaisesti kääntäjiin yksilöinä, vaan näyttämään, millaisiin ratkaisuihin eri aikakausien kääntäjät ovat päätyneet.

Vingt mille lieues sous les mers on kertomus kolmen miehen päätyisestä sukelluslaiva Nautiluksen matkustajiksi ja eräänlaisiksi vangeiksi. Miehet kiertävät sukelluslaivan kyydissä kaikilla maailman merillä ja joutuvat monenlaisiin seikkailuihin. Valitsin tutkimuskohteeksi melko sattumanvaraisesti neljä lukua. Yksi luvuista on kirjan ensimmäinen, kaksi on suunnilleen kirjan keskivaiheilta ja yksi kirjan loppupuolelta. Pyrin ensisijaisesti sanaston mahdollisimman runsaaseen variaatioon valitsemalla neljä lukua, joiden aihepiiri on keskenään erilainen. Niinpä ensimmäinen tutkimani luku kuvaa fiktiivisesti yhteiskuntaa vuonna 1866, toinen kertoo päähenkilöiden kävelyretkestä meren pohjalla, kolmannessa sukelluslaivan miehistö kohtaa läheisen saaren alkuasukkaat, ja viimeisessä tutkimassani luvussa miehistö joutuu kamppailuun mustekalojen kanssa. Aihepiirien erilaisuus mahdollistaa sen, että tutkittavat luvut tuovat esille teoksen monipuolisuuden ja antavat mahdollisimman laajan otannon muun muassa teoksen sanastosta sekä tyyllillisistä ja rakenteellisista seikoista. Otan yhden tekstiesimerkin myös näiden neljän luvun ulkopuolelta, mutta tällöin mainitsen asiasta alaviitteessä. Tutkin myös teosten paratekstejä analysoimalla tietyiltä osin suomennosten nimiä, kansia, kuvia ja alaviitteitä.

Keskeisin tutkimuskysymykseni on seuraava: onko käänöksissä kotouttavia tai vieraannuttavia piirteitä ja millä tavoin ne ilmenevät? Pyrkivätkö käänökset sujuvuuteen vai muistuttamaan tekstin vieraasta alkuperästä? Tutkin myös, miten parateksti vaikuttaa kotoisuuden tai vierauden luomiseen. Vertailen käänöksiä keskenään ja tutkin niiden roolia osana (uudelleen)käännosten jatkumoa: onko ensimmäinen käänös kauempänä alkutekstistä kuin sitä seuraavat uudelleen­käänökset? Onko käännosten suhde aktiivinen vai passiivinen, ovatko edellisten käännosten ratkaisut vaikuttaneet seuraaviin? Yhtenä alakysymyksenä on myös, mitä uudelleen­kääntämisen syistä voi päätellä käännosten perusteella.

Tutkimusmenetelmäni aineiston analyysissa on vertaileva tekstianalyysi. Luin ensin tekstiaineiston kertaalleen läpi. Tämän jälkeen luin alkukielisen tekstin läpi merkiten siihen ne kohdat, joissa kääntäjillä voisi olla ollut tarve käyttää kotouttavia tai vieraannuttavia käänösstrategioita. Sitten otin esille yhden suomennoksen kerrallaan ja luin niitä alkutekstin kanssa rinnakkain muutama lause kerrallaan etsien kohtia, joissa käänös­ratkaisut ovat joko vieraannuttavia tai kotouttavia. Lopuksi vertasin vielä suomennoksia keskenään, yhdistin havaintoni ja jaoin havaintoni eri kategorioihin.

Vingt mille lieues sous les mers määritellään usein lastenkirjaksi, mutta kuten tuon ilmi luvussa 4.1, luokittelun voi kyseenalaistaa, sillä Verne itse ei kirjoittanut kirjojaan lapsiyleisölle. Valitsin teoksen tutkimuksen aineistoksi siksi, että sen sijoittuminen aikuisten ja lastenkirjallisuuden välille mahdollistaa kotouttamisen ja vieraannuttamisen tutkimukselle lähes ennako-oletuksettoman lähtökohdan. Kuten todettua, kotouttaminen on lastenkirjallisuudessa usein normi, mutta suomalaisessa aikuisten kirjallisuuden kääntämisessä harvemmin. Kotouttamista tutkitaankin usein teoksissa, jotka voi selkeästi lukea lastenkirjoiksi. Kyseessä on myös teos, joka on sisällöltään ja luonteeltaan kansainvälinen: siinä seikkaillaan kaikilla maailman merillä ja kohdataan erilaisia kulttuureja. Kun nämä ovat lähtökohdat, kääntäjillä on mahdollisuus valita kumpi suunta tahansa kotouttamisen ja vieraannuttamisen akselilla ja tehdä käänösratkaisuillaan käänöksestä joko enemmän tai vähemmän lapsille suunnattu. Suomennosten lukuisuus mahdollistaa mielenkiintoisen vertailun käänösten välillä muun muassa uudelleenkäännöshypoteesin kautta. Tavoitteenani on antaa tällä tapaustutkimuksella uutta tietoa suomalaisen kotouttamisen ja vieraannuttamisen käänöstieteelliseen tutkimukseen ja valaista uudelleenkääntämisen mahdollista yhteyttä kotouttamiseen ja vieraannuttamiseen.

Esittelen luvussa 2 uudelleenkääntämisen jaottelutapoja, uudelleenkäännöshypoteesin ja vasta-argumentit. Käsittelen uudelleenkääntämiseen johtavia syitä, kuten käänösten vanhenemista. Esitän yhteenvedon siitä, millaista uudelleenkääntämisen tutkimus on ja millaiseen suuntaan sen tulisi tutkijoiden mukaan liikkua. Luvussa 3 esittelen kotouttamista ja vieraannuttamista: miten ilmiötä on teorisoitu ja tutkittu, minkälaisia käytännön strategioita kääntäjä voi käyttää ja millainen ilmiön rooli on lastenkirjallisuudessa. Esittelen tutkimuksen aineiston, kääntäjät, tutkimuskysymykset ja metodin luvussa 4. Luku 5 on tutkimuksen analyysiosio ja luvussa 6 teen päätelmät tutkimustuloksista.

2 Uudelleenkääntäminen

Tässä luvussa määrittelen uudelleenkääntämisen ja esittelen erilaisia tapoja jaotella ja vertailla uudelleenkäännöksiä: onko esimerkiksi merkitystä sillä, että käännöksillä on sama tai eri kohderyhmä, ja onko uudelleenkäännösten välinen suhde kilpaileva? Esittelen uudelleenkäännöshypoteesin sekä sitä tukevia ja kritisoivia näkökulmia. Käsittelem uudelleenkääntämisen syitä, kuten käännösten vanhenemista, normien muuttumista ja paremman laadun tavoittelua. Lopuksi kuvailen uudelleenkääntämisen tutkimuksen historiaa ja tulevaisuutta.

2.1 Uudelleenkääntämisen määrittely ja jaottelu

Uudelleenkääntämisellä tarkoitetaan tässä tutkimuksessa sitä, että sama alkuteksti käännetään vähintään kaksi kertaa samalle kohdekielelle. Ensimmäisenä käännetty teos on ensikäännös, ja sitä seuraavat ovat uudelleenkäännöksiä. Käännösten järjestys ei kuitenkaan ole aina selkeän lineaarinen: joskus käännöksiä ilmestyy samanaikaisesti ja joskus – kuten tämän tutkielman aineiston tapauksessa – tarkistettu versio vaikeuttaa käännösten asettamista aikajärjestykseen.

Tarkistettu käännös eroaa uudelleenkäännöksestä siten, että tarkistettu käännös perustuu edeltävään käännökseen siinä missä uudelleenkäännös perustuu alkuteokseen (Chesterman 2000, 22). Uudelleenkäännöskin voi ottaa vaikutteita edellisistä käännöksistä, mutta se on siitä huolimatta itsenäinen, uusi versio. Uudelleenkäännösten ja tarkistettujen käännösten erojen voi myös nähdä olevan asteittaisia, kuten Gambier (1994, 413) esittää: kyseessä olisi jana, jonka eri päissä ovat tarkistettu käännös, jossa muutokset ovat vähäisiä, ja mukaelma, jossa on niin paljon muutoksia, että alkuteksti on vain lähtökohta. Uudelleenkäännös sijoittuisi näiden välimaastoon, sillä siinä on paljon muutoksia ja lähes koko teksti täytyy tarkistaa (mp.). Gambier'n malli olettaa siis, että uudelleenkääntäjä olisi tietoinen edellisestä käännöksestä ja pyrki uudella käännöksellä korjaamaan edellisen heikkouksia. Aina kääntäjä ei ole kuitenkaan tietoinen edellisestä käännöksestä tai ota sitä huomioon uudessa käännöksessä, jolloin kyseessä on 'kylmä' tai 'passiivinen' uudelleenkäännös, ks. alla.

Käännöksen tarkistuttaminen on kustantajalle kustannustehokkaampaa ja helpompaa kuin uuden käännöksen tilaaminen, mutta kääntäjän näkökulmasta käännöksen tarkistaminen on usein huonoin vaihtoehto (Vanderschelden 2000, 2–3). Käännöksen tarkistaja ei saa juurikaan tunnustusta työstään eikä hänellä ole tekstiin täyttä kontrollia, toisin kuin uudelleenkääntäjällä (mp.). Tunnustus tehdystä työstä ilmenee muun muassa siinä, miten työstä maksetaan ja missä

tarkistajan tai kääntäjän nimi näkyy – tarkistettujen laitosten nimiölehdillä ei aina mainita tarkistajan nimeä, mutta kääntäjän nimi kerrotaan ainakin kaunokirjallisissa teoksissa tätä nykyä aina. Tämän tutkimuksen aikajärjestyksessä kolmannessa käännöksessä, johon viitataan kirjaintunnisteella C, ei kerrota tarkistajan nimeä, eikä tarkistaja voi olla kumpikaan alkuperäisistä kääntäjistä. Joku, mahdollisesti kustannustoimittaja, teki siis suuren työn 526-sivuisen käännöksen tarkistamisessa, mutta ei saanut edes sen verran tunnustusta työstään, että olisi saanut nimensä nimiölehdille.

Vanderschelden (2000, 9) mainitsee jaon kuumiin ja kylmiin käännöksiin: 'kuumalla' käännöksellä eli ensikäännöksellä ei ole välttämättä vielä riittävää etäisyyttä alkuteokseen, eikä kääntäjä voi tietää, miten teos otetaan lähde- ja kohdekulttuurissa vastaan, mutta 'kylmä' uudelleenkäännös hyötyy ajallisesta etäisyydestä ja siitä tiedosta, miten alkuteos ja ensikäännös otettiin vastaan. Ajallinen etäisyys alkutekstiin hyödyttää kääntäjää esimerkiksi niin, että hän tietää, onko teoksesta muodostunut klassikko, mikä saattaa vaikuttaa käännösratkaisuihin.

Uudelleenkäännökset voi jakaa myös aktiivisiin ja passiivisiin uudelleenkäännöksiin. Pym (1998, 82) jaottelussa uudelleenkäännökset ovat passiivisia, jos niitä erottaa geopolitiittinen tai murteellinen raja. Tällöin käännöksillä on suhteellisen vähän vaikutusta toisiinsa eivätkä ne juurikaan kilpaile keskenään (mp.). Tästä esimerkkinä voivat toimia englannin-, ranskan- ja espanjankieliset uudelleenkäännökset, jotka on suunnattu erityisesti jommallekummalle puolelle Atlanttia. Québecissä esimerkiksi dubataan tv-sarjoja ja elokuvia québecinranskaksi toisinaan silloinkin, kun eurooppalainen ranskankielinen dubbaus on jo olemassa. Aktiiviset uudelleenkäännökset puolestaan tunnistaa siitä, että niillä on jotakuinkin sama kulttuurinen alue tai ne on suunnattu samalle sukupolvelle (mp.). Koskinen ja Paloposki (2015, 254) esittävät, että Pymin passiiviseksi kutsuma uudelleenkäännös ei voi täysin välttää aktiivisuutta: vaikka kääntäjä ei kiinnittäisi huomiota edellisiin käännöksiin tai edes tietäisi niistä, ”tekstien suhde aktivoituu viimeistään sellaisessa vastaanottotilanteessa, jossa on mukana tietoisuus toisesta versiosta”.

Osa tutkijoista näkee uudelleenkäännösten välisen suhteen kilpailuna. Pym (1998, 82–83) esittää, että uudelleenkäännökset haastavat edellisen käännöksen validiteetin ja luovat kilpailuasetelman käännösten välille. Deane-Cox (2014, 14–15) sitä vastoin huomauttaa, että kyse ei aina ole välttämättä kilpailusta eri käännösversioiden välillä, vaan niiden suhteessa voi myös olla dialogia ja luottamuksen osoitusta. Tämä voi näkyä esimerkiksi siinä, että edellisen käännöksen käännösvalinnat siirtyvät uudelleenkäännökseen (mts. 17). Jos kääntäjä päättää

vaikkapa pitää ennallaan edellisen käännöksen suomennetut henkilönnimet, valinta voi kertoa paitsi siitä, että lukijakunnan uskotaan tuntevan hahmot hyvin suomalaisilla nimillään, myös siitä, että kääntäjä pitää valintaa onnistuneena ja osoittaa sille luottamusta. Monesti kuitenkin kustantajat pyrkivät mainostamaan uudelleenkäännöksissä niiden uutuusaspektia, mikä vääjäämättä implikoi, että edeltävät käännökset ovat vanhenneet liikaa. Käsittelen käännösten vanhenemista tarkemmin luvussa 2.3.

2.2 Uudelleen­käännöshypoteesi ja sen kritiikki

Uudelleen­käännöshypoteesi sai alkunsa Antoine Bermanin ajatuksista *Palimpsestes*-lehden uudelleen­kääntämislle omistetussa numerossa vuonna 1990. Bermanin käsitys ensikäännöksestä on synkkä: hän pitää sitä ”sokeana” ja ”epäröivänä” ja vasta sen jälkeen on mahdollisuus onnistuneeseen käännökseen. Tämä onnistunut käännös on Bermanille sellainen, joka on mahdollisimman lähellä alkutekstiä. Goethen ajatuksiin nojaten Berman esittää, että vasta uudelleen­käännös, toisin kuin kohdekulttuuriin sopeuttava ensikäännös, jäljentää alkutekstin kulttuurisen ja tekstuaalisen ominaisuuden. Yleensä kaikki käännökset vanhenevat, mutta silloin tällöin erityisen onnistuneesta uudelleen­käännöksestä voi tulla *grande traduction*, suuri käännös, joka ei vanhene. Vain uudelleen­käännös voi olla suuri käännös. Se saattaa toisinaan kaivata modernisointia, mutta pysyy silti vertaansa vailla, sillä se on rikas niin kieleltään kuin merkityksellisyydeltäänkin. (Berman 1990.)

Berman itse ei esittänyt ajatuksiaan hypoteesin muodossa, mutta ajatukset tunnetaan nykyään uudelleen­käännöshypoteesin nimellä (Retranslation Hypothesis). Chesterman (2000) muotoili Bermanin ajatuksia uudelleen­kääntämisestä erilaisiksi hypoteeseiksi esitellen samalla käännöstieteellisiä malleja ja hypoteesien tyyppejä. Uudelleen­käännöshypoteesi, joka toimii esimerkkinä tulkinnallisesta hypoteesista, on seuraava: ”Myöhemmillä käännöksillä (sama lähde­teksti, sama kohde­kieli) on tapana olla lähempänä alkuperäistä kuin aiempien käännösten” (mts. 23, oma suomennos). Chesterman (mp.) lisää kuitenkin, että hypoteesista ei ole vielä selvyyttä, sillä todisteita näyttää olevan sekä puolesta että vastaan, ja tulokset riippuvat myös siitä, miten määritellään ’alkuperäistä lähellä oleva käännös’.

Gambier (1994, 414–415) puolestaan muotoilee Bermanin ajatuksia tie-tematiikan pohjalta. Sopeuttavan ensikäännöksen jälkeen uudelleen­käännös on paluu alkutekstiin, ja tämä paluu on mahdollista vain siksi, että ensimmäinen käännös on jo tehty. Ensikäännöksen jälkeen täytyy kulua tietty ajanjakso, niin että ensikäännös voidaan todeta riittämättömäksi. Ensikäännös

toimii kiertotienä, jonka käyminen mahdollistaa paluun alkutekstiin. Ympyrä ei siis sulkeutuisi ilman sekä ensikäännöstä että uudelleenkäännöstä.

Uudelleenkäännöshypoteesi on herättänyt huomiota ja reaktioita sekä puolesta että vastaan heti ilmestymisestään alkaen ja se toimii yhä lähtökohtana lukuisissa käännoستieteellisissä tutkimuksissa (ks. esim. Deane-Cox 2014). Paloposki ja Koskinen (2004, 28) toteavat, että on mahdollista ja odotettavaakin että monet käännökset tosiaan noudattavat uudelleenkäännöshypoteesia. Jos lähdeteksti tuntuu kääntäjältä vieraalta, lopputulos on usein kotoutettu versio. Kääntäjä voi kokea saman vierauden tunteen kuin lukijat tai ainakin ymmärtää, miksi teksti olisi vieraan oloinen vastaanottajille, joten hän pyrkii tuottamaan tekstin, joka on lukijoille ymmärrettävissä. Myöhemmät kääntäjät voivat hyötyä lähdekulttuurin kasvaneesta tunnettuudesta. (Mp.) Uudelleenkäännöshypoteesin toteutuminen riippuu ajankohdasta, jota tutkitaan; joinain ajankohtina se voi täsmätä ja joinain taas ei, Paloposki toteaa (mts. 29). Koskisen (mts. 33) tutkimusten perusteella uudelleenkäännöshypoteesi voi hyvinkin osoittautua todeksi suomalaista käännöskirjallisuutta tutkittaessa, sillä suomenkielisen kirjallisuuden historia on verrattain lyhyt ja alkuaikoina kääntämisessä oli vallalla kotouttava suuntaus. Kun tähän yhdistää vielä sen, että nykyään ylenmääräisen kotouttavat käännökset ovat harvinaisia, on todennäköistä, että vertailun tuloksena on uudelleenkäännöshypoteesin toteutuminen.

Vaikka hypoteesi siis joskus toteutuukin, sitä ei voi julistaa todistetuksi tai ainakaan yleispäteväksi. Koskinen ja Paloposki totesivat vuonna 2010, että tätä nykyä ollaan yleisesti sitä mieltä, että Bermanin malli ei selitä uudelleenkääntämistä riittävästi: vaikka hypoteesi voikin joskus toteutua, ensimmäiset käännökset eivät ole automaattisesti kotouttavia ja sitä seuraavat käännökset vieraannuttavia, sillä monet muutkin seikat vaikuttavat käännöksiin (mts. 296). Deane-Cox (2014, 4) huomauttaa, että uudelleenkäännöshypoteesi ei perustu yksityiskohtaiseen, empiiriseen analyysiin uudelleenkäännösten käyttäytymisestä; sen muotoillessaan Chesterman (2000) vain esitteli erilaisia hypoteesimalleja ja potentiaalisia käännösuniversaaleja. On myös väärä oletus, että käännökset muodostaisivat katkeamattoman, johdonmukaisen ketjun, eihän kääntäjällä ole aina tietoa aiemmista käännöksistä (Deane-Cox 2014, 5). On ongelmallista typistää uudelleenkäännösprosessi yksioikoiseksi lineaariseksi kehitykseksi, joka alkaa sokeana ja epävarmana kaukana alkutekstistä ja siirtyy tasaisesti kohti alkutekstin valtaanpaluuta, ja harva tapaustutkimus tukee tällaista näkemystä (mts. 189). Deane-Cox (mts. 5) kritisoi myös sitä, että Berman pitää käännöksiä aina puutteellisina ja

vanhentuvina, synnynnäisesti viallisina, eikä ota riittävästi huomioon ajan ja kontekstin muuttumista. Voi olla, että uudelleenkäännökset eivät johdu käännosten väitetystä synnynnäisestä puutteellisuudesta vaan siitä, että alkuteksti sallii lukuisia erilaisia tulkintoja (mts. 191–192).

Vaikka nykyinen käsitys onkin se, että uudelleenkäännöshypoteesi on liian yksioikoinen eikä se näytä uudelleenkääntämisen monivärisestä paletista kuin yhden sävyn, se on silti mielenkiintoinen teoria, jonka huomioon ottaminen ainakin jollain tasolla uudelleenkääntämistä käsittelevissä tutkimuksissa voi olla edelleen mielekästä. En kuitenkaan näe, että keskeisimmän tutkimuskysymyksen kannattaisi olla se, onko uudelleenkäännöshypoteesi tosi vai epätosi tutkittavassa aineistossa, sillä hypoteesi on riittävän monta kertaa osoitettu riittämättömäksi. Uudelleenkäännöshypoteesi voi yhtä hyvin toteutua kuin olla toteutumatta aineistossa, mikä ei välttämättä kerro mitään uudelleenkääntämisen luonteesta universaalilla tasolla. Uudelleenkäännösten väliset erot johtuvat monista tekijöistä, kuten kustantajista, oletetusta lukijakunnasta, käännosten kuvituksista ja kääntäjistä itsestään (Paloposki & Koskinen 2004, 34).

2.3 Uudelleenkääntämisen syyt ja perusteet

Uudelleenkääntämisen syyt ovat moninaisia. Vanderschelden (2000, 4–6) listaa viisi pääsyytä uudelleenkääntämiselle: olemassa oleva käänнос on epätydyttävä, eikä sen tarkistaminen olisi järkevää; alkutekstistä julkaistaan uusi versio, josta tulee standardi; olemassa olevaa käännoста pidetään tyylillisesti vanhentuneena; uudelleenkäännöksellä on erityinen funktio (esimerkiksi teatterikäännökset jotka ohjaaja tekee itse tai erilliset käännökset Britannian ja Yhdysvaltain markkinoille) tai lähdetekstin uusi tulkinta perustelee uuden käännoksen tarpeen. Vanderscheldenin listaus on hyvä lähtökohta, mutta se ei kata kaikkia tärkeimpiä syitä uudelleenkääntämiselle. Esimerkiksi yksi tärkeimmistä, taloudellinen syy, puuttuu listauksesta. Klassikon tekijänoikeudet voivat vanhentua, jolloin sen julkaiseminen on edullisempaa. Klassikon statuksella varustettu kirja myös myy melko varmasti riittävän hyvin. Abrams (2013) mainitsee esimerkkinä (amerikkalaisten) kustantamojen toivovan aina, että klassikon uudelleenkäännös saavuttaisi vakiintuneen aseman korkeakouluissa, jolloin siitä tulisi säännöllisiä vuosittaisia tuloja.

Joskus unohdetaan, että uudelleenkääntäminen voi lähteä kääntäjistä itsestäänkin, sillä kaikki valta ei ole pelkästään kustantamoilla. Kääntäjä voi omatoimisesti ehdottaa uutta käännoста, jos

hän ei ole tyytyväinen olemassa olevaan käännökseen; kääntäjä voi myös haluta luoda nimeä itselleen (Abrams 2013) – tai yksinkertaisesti lisää käännöstöitä. Kääntäjän ja kustantajan lisäksi myös lukijakunta tai vaikkapa toimittaja voi esittää toivomuksen saada uusi käännös klassikon vanhentuneen suomennoksen tilalle tai rinnalle.

Koska uudelleenkääntämisen syytä voi olla niin monia, ei ole tarkoituksenmukaista käydä niitä kaikkia systemaattisesti läpi tämänpituisessa tutkimuksessa. Keskityn seuraavaksi niihin uudelleenkääntämisen syihin, joita pidän merkittävimpinä tämän tutkimuksen ja tutkimusaineiston kannalta, nimittäin käännösten vanhenemiseen, paremman laadun tavoitteluun, normien muuttumiseen ja uudelleentulkintaan.

Käännösten oletettu vanheneminen on yksi yleisimmistä perusteista uudelleenkääntämiselle. Ennen kuin siirryn käsittelemään ilmiötä, haluan täsmentää terminologiaani. Puhun ensisijaisesti käännösten *vanhenemisestä*, en *vanhentumisesta*. Sanat nähdään usein synonyymeina, mutta niillä on käyttötilanteesta riippuen vivahde-ero, joka on tämän tutkimuksen kontekstissa mainitsemisen arvoinen. Käännös, joka *vanhenee*, tulee vanhaksi. Se saa, vertauskuvaa käyttäkseni, ryppyjä ja harmaita hiuksia, mutta se ei lakkaa olemasta kelvollinen. *Vanhentunut* käännös taas on jäänyt ajastaan jälkeen ja muuttunut pätemättömäksi. Tämän leiman välttämiseksi käytän ensisijaisesti sanoja *vanheta* ja *vanheneminen*, sillä vanhennut käännös ei ole välttämättä vanhentunut.

Milloin käännös sitten vanhenee? Useasti puhutaan 50 vuodesta, mutta uudelleenkäännöksiä ilmestyy usein silti huomattavasti tiheämmin aikaväleihin, joten syytä täytyy hakea muualtakin kuin kielen tai käännöksen vanhenemisestä (Koskinen & Paloposki 2015, 49, 55). Toisaalta on myös esitetty arvioita, joiden mukaan käännökset vanhenevat vain 20 tai 30 vuodessa (mts. 203). Vanheneminen näkyy tyylissä ja kielessä. Helin (2005, 150) toteaa, että käännökseen voi jäädä syntaktista ja leksikaalista vierautta, jonka merkitys korostuu ajan kuluessa. Vanha teksti voi hyvinkin toimia edelleen, mutta huonoimmillaan tekstin tunnelma menee pilalle sen takia, että sen kieli tuntuu lukijasta kömpelöltä tai vieraalta (Mäkinen 2001, 411). Uudelleenkääntäminen siis kannattaa siksikin, että viesti menee toivotulla tavalla perille vastaanottajalle. Käännöksen käyttöikä lienee käännöksestä riippuvainen ja käännösratkaisut voivat vaikuttaa käännöksen kestävyYTEEN. Jos esimerkiksi teatterikäännös kotoutetaan ajallisesti vastaamaan täsmälleen vuotta 2016 ja kyseisen vuoden ilmiöitä, käännös voi hyvinkin olla vanhentunut jo muutaman vuoden päästä, mikäli nämä kyseiset ilmiöt ovat kadonneet tai unohtuneet käännöksen kohdeyleisöltä. Teatterikäännökset voivat olla

kertakäyttöisiä, mikä itsessään ei tarkoita, että käänнос olisi vanhentunut, kukin ohjaaja saattaa vain haluta omanlaisensa version näytelmästä. Teatterikäänнос on tietenkin oma, erityinen käänноslajinsa, jonka kääntäminen voi erota romaanikäänntämisestä paljon, sillä teatterikäänнос on tarkoitettu puhuttavaksi ja esitettäväksi.

Jos oletetaan, että nimenomaan käänноkseen voi jäädä vierauden tuntua, uskotaan samalla, ettei käänнос ole yhtä sujuvaa, rikasta tai aitoa kuin alun perin kohdekielellä kirjoitettu teksti. Käänноsten saatetaan implisiittisesti olettaa olevan heikompileatuisia kuin alun perin kohdekielisten tekstien. On toki totta, että niitä vaanii aina interferenssin vaara ja muut käänноsproessin tuomat haasteet. Alkuteosten nähdään usein vanhenevan huomattavasti hitaammin kuin käänноsten, ja vanheneminen on niille jopa hyväksi, toisin kuin käänноksille. Lainasin johdannossa Montin (2011, 15–16) toteamusta siitä, että alkuteokset saavat ryppyjä, jotka tekevät niistä vain charmantimpia, mutta käänноsten iän mukanaan tuomat viat tekevät niistä irvokkaita. Vastaavan logiikan mukaan voisi väittää, että klassikoksi noussut alkuteos on kuin viini, joka paranee vanhetessaan, mutta käänнос on kuin maito, joka happanee parasta ennen -päiväyksen mentyä. Onko kuitenkin näin? Gambier (1994, 416) huomauttaa, että myös alkuteokset voivat vaipua unholaan, jolleivät ne nouse kanoniseen asemaan. Merkittävät teokset, niin alkuteokset kuin käänноksetkin, voivat jäädä elämään, eivätkä ne siis välttämättä vanhene eri tavoin (mp.). Koskinen ja Paloposki (2015, 200) tiivistävät asian hyvin:

Vastaus usein esitettyyn kysymykseen siitä, miksi käänноkset vanhenevat mutta alkutekstit eivät, onkin että myös alkutekstit vanhenevat, mutta joidenkin kohdalla päätämme kollektiivisesti olla piittaamatta niiden ikääntymisestä. Samoin voimme tehdä käänноsten kohdalla. Nekin voidaan julistaa ajattomiksi eli käänноsklassikoiksi, mutta niin tapahtuu harvoin.

Vaikka uudelleenkäänноksiä julkaistaan, se ei tarkoita automaattisesti sitä, että edeltävä käänнос olisi vanhentunut. Vanhojen käänноsten uusia painoksia saatetaan yhä julkaista, ja jopa saman kustantajan toimesta, joka tuotti uudelleenkäänноksen – käänноkset voivat siis hyvin elää rinnakkain (Paloposki & Koskinen 2004, 34). Ne voivat myös täydentää toisiaan tekemättä toisiaan tarpeettomiksi. Tämä pätee ainakin siinä tapauksessa, että käänноkset ovat keskenään riittävän erilaisia ja niillä on erilaista annettavaa lukijakunnalle. Voi esimerkiksi olla niin, että kahdesta käänноksestä yksi sopii suurelle yleisölle ja toinen opiskelijoille, jotka haluavat käänноksen olevan täsmällinen ja akateeminen. Yksi versio voi soveltua paremmin ensimmäistä kertaa teosta lukevalle, siinä missä toinen versio antaa syventävämmän lukukokemuksen. (Vanderschelden 2000, 12.) Vaikka uudelleenkäänноkset ovatkin aina erilaisia, ei ole aina selvää, onko niillä merkittävästi erilaista annettavaa lukijakunnalle. Erilaisuutta voidaan kuitenkin käyttää myyntivalttina.

Yksi uudelleenikäntämisen perusteista on paremman laadun tavoittelu. Käntäjä saattaa vaikkapa oman käänöksensä esipuheessa esittää kriittisiä arvioita edellisistä käänöksistä ja siten hakea oikeutusta uudelleenikäntökselle. Näin teki myös Walter James Miller, joka uudelleenikäntäsi *Vingt mille lieues sous les mers* -teoksen englanniksi 1960-luvulla ja kiinnitti esipuheessa huomiota edellisten käänösten ”järkyttävän huonoon laatuun” (Evans 2000). Laadun määrittely käänöksissä ei ole kuitenkaan yksiselitteistä. Vanderschelden (2000, 6) toteaaakin, että käänöksen laatu ei noudata universaaleja, objektiivisia kriteerejä, vaan ihmiset määrittelevät laadun eri tavoin ja omien mieltymystensä mukaan. Voi perustellusti olettaa, että ihminen, joka lukee alkuteosta ja käänöstä rinnakkain, voi olla laadusta hyvinkin eri mieltä kuin pelkkää käänöstä lukeva. Käänöksen lukijat määrittelevät laadun yleensä luettavuuden ja sujuvuuden kautta, eivät vastaavuuden, koska he eivät yleensä tunne alkutekstiä (mts. 6–7). ”Laatuun” ja sen määrittelemiseen vaikuttaa lisäksi käntäjän ja lukijan oma aikakausi, eli historiallinen ja sosiokulttuurinen konteksti (mts. 7). Laatu on siis mahdoton mitata niin, että eri teoksille annetut laatuarviot olisivat vertailukelpoisia, sillä niissä jokaisessa laadun kriteerit vaihtelevat. Oletusta siitä, että uudelleenikäntös parantaa kaunokirjallisen käänöksen laatu, ei voi vahvistaa eikä kumota, vaikka uudelleenikäntöksiä yritetäänkin usein myydä juuri laatuargumentilla (mts. 8).

Monille ihmisille nykyhetki on menneisyyttä edistysellisempi ja tulevaisuus edustaa toivoa kehityksen jatkumisesta. Niin myös käänösten saamissa kritiikeissä nykyaikaisuus yhdistetään laatuun. Koskinen ja Paloposki (2015, 235) selittävät, että nykyaikaisuutta korostetaan, koska jokaisella sukupolvella nähdään olevan tarve omiin käänöksiinsä, ja kehumalla käänöstä moderniksi todetaan, että käänös on täyttänyt tehtävänsä. Kuten yllä todettiin, laatu ei kuitenkaan ole yksioikoisesti yhdistettävissä mihinkään yksittäiseen osatekijään, kuten nykyaikaisuuteen. Vaikka kritiikeissä pidetään moderneja käänöksiä laadukkaina, kritiikit saattavatkin puhua enemmän siitä, millaisia käänösten toivotaan olevan (mts. 240). Tällöin on kyse yhteiskunnan hyväksymistä normeista. Uudelleenikäntöshypoteesikin pitää uutta parempana kuin vanhaa, sillä sen mukaan vain uudelleenikäntöksestä voi tulla suuri käänös. Paloposken ja Koskisen (2004, 36) mukaan on kyseenalaista ja ylimielistäkin pelkistää historialliset vaiheet pelkäksi lineaariseksi kehitykseksi, mikä osoittaa tiettyä ylenkatsetta edeltäjiä kohtaan ja vihjaa että nykyhetkiset tulkinnat ovat parempia kuin aiemmat.

Normien muuttuminen aiheuttaa uudelleenikäntämisen tarvetta. Touryn (1980, 141) määritelmän mukaan normit heijastavat sosiaalisen ryhmän jakamia yleisiä arvoja tai ajatuksia

siitä mikä on oikein ja väärin tai sopivaa ja sopimatonta eri tilanteissa. Sosiokulttuuriset rajoitteet voi jakaa skaalalla kahteen ääripäähän: lakeihin ja yksilöllisiin rajoitteisiin. Niiden välissä on laaja kenttä, johon normit sijoittuvat, osa enemmän lakien kaltaisina, osa lähes yksilöllisinä. (Toury 2012, 65.) Toury erottaa toisistaan käännösprosessin eri vaiheiden normit. Ennakkonormit (*preliminary norms*) ohjaavat kääntämiseen liittyviä yleisiä linjoja. Ne ohjaavat esimerkiksi sitä, millaisia tekstityyppejä valitaan käännettäväksi tiettyyn kulttuuriin tai kieleen, mitkä ovat priorisoituja lähdekieliä ja mitkä ovat hyväksytyjä välikieliä eli kieliä, joiden kautta käännetään, jos suoraan alkukielestä kääntäminen ei ole mahdollista. Ensimmäisenä varsinaisessa, yksittäisessä käännösprosessissa on alkunormi (*initial norm*), joka määrää käännöksen yleisen suunnan. Tällöin annetaan prioriteetti joko lähde- tai kohdekieliselle tekstille ja sen edustamille normeille. Tämä valinta ei välttämättä ole tietoinen. Toimintanormit (*operational norms*) puolestaan ohjaavat niitä päätöksiä, joita kääntäjä tekee varsinaisen käännösprosessin aikana. Näitä ovat matriisinormit (*matricial norms*), jotka ohjaavat muun muassa tekstin jakamista lukuihin, kappaleisiin ja niin edelleen, ja tekstuaalis-kielelliset normit (*textual-linguistic norms*), jotka ohjaavat kielellisiä valintoja. (Toury 2012, 79–84.) Keskityn tässä tutkimuksessa käännösten alkunormeihin.

Normien muuttumista uudelleenäännöksissä on tutkinut esimerkiksi Du-Nour (1995), joka osoitti kielellisten ja tyyllisten normien muuttuneen tutkimensa ensi- ja uudelleenäännösten välillä. 1920-luvun Israelissa pyrittiin kirjoittamaan ja kääntämään jopa lapsille raamatulliseen tyyliin, sillä sitä pidettiin kansaa vahvistavana piirteenä ja heprean kieltä ylläpitävänä. Myöhemmistä käännöksistä kävi ilmi, että niissä luettavuus kasvatti tärkeyttään kääntämiskriteerinä ja juhlallinen, kirjallinen tyyli sai väistyä. Kieleen suhtautumisen lisäksi myös suhtautuminen kohdeyleisöön voi muuttua. Mäkisen (2001, 417) mukaan lapsikäisyys on erilainen eri aikakausina ja siten myös lastenkirjallisuuden normit muuttuvat.

Yllä esiteltyjen mallien mukaan uudelleenäännöksiä voi jaotella eri tavoin, esimerkiksi aktiivisiin ja passiivisiin uudelleenäännöksiin. Pym (1998, 83) väittää, että passiivisten uudelleenäännösten tutkiminen on hyödytöntä. Hän perustelee väitteensä sillä, että passiiviset uudelleenäännökset eivät juuri vaikuta toisiinsa, joten niiden tutkiminen voi vain vahvistaa yleisen hypoteesin siitä, että kohdekulttuurin normit määräävät käännösstrategiat. Sen sijaan aktiivisten uudelleenäännösten tutkiminen on hyödyllistä, sillä siinä voi päästä muuhunkin tulokseen (mp.). Tutkijat ovatkin melko yksimielisiä siitä, että kohdekulttuurin käännösnormeilla on suuri vaikutus käännösratkaisuihin. Chesterman (2000, 25) esittää

eräänlaisena uudelleenikäännöshypoteesin alahypoteesina, että uudelleenikäännökset ovat lähempänä alkutekstejä, koska kohdekulttuurin käänösnormit ovat vapautuneet ajan kuluessa ja sallivat läheisemmän yhteyden lähdetekstiin. Tämä vaikuttaakin uskottavalta hypoteesilta.

Kohdekulttuurin normit voivat toki myös muuttua vähemmän sallivaan suuntaan ja antaa tiukemmat puitteet kääntämiselle. Kujamäki (2001) on tutkinut Aleksis Kiven *Seitsemän veljeksien* saksannoksia. Teoksesta tehtiin kaksi uudelleensaksannosta natsi-Saksan vallan aikana, ja vallalla ollut ideologia heijastui myös käänösnormeihin. Natsi-ideologian mukaan pohjoiset kansat olivat sukulaiskansoja ja siten ylhäisen rodun edustajia, joten käänöksetkään eivät saaneet esittää suomalaista yhteiskuntaa epäsuotuisassa valossa. Niinpä etenkin uudelleenikäännöksistä ensimmäinen ei sisällä viittauksia esimerkiksi Suomen nälänhätiiin, veljesten liialliseen alkoholinkäyttöön tai itsemurhayrityksiin. Uudelleenikäännös oli siten kauempänä alkutekstistä kuin ensikäännös. Kujamäki (mts. 65) huomauttaa, että käänökset poikkeavat alkuperäisestä siksi, että kääntäjät toimivat niin kuin näkivät parhaaksi kyseisen ajanjakson normatiivisessa kontekstissa, ei siksi että he olisivat epäonnistuneet.

Venuti (2004, 29) väittää, että vaikka kokenut kääntäjä kykenee tunnistamaan normit, itse kääntäminen tapahtuu kuitenkin alitajuntaisessa tilassa tai jopa normien suhteen tiedostamattomasti, kääntäjät nimittäin tekevät monet päätöksistään automaattisesti ja normeja miettimättä. Uudelleenikäntäjä on huomattavasti tietoisempi normeista, sillä hän pyrkii tuottamaan käänökselle erilaisen vastaanoton kohdekulttuurissa, jolloin hän on todennäköisesti tietoinen paitsi aiemmista tulkinnoista, myös kielellisistä ja kulttuurillisista normeista jotka vaikuttavat näihin tulkintoihin (mp.). Kääntäjän halun tuottaa erilainen käänös ja erilainen vastaanotto voi kuitenkin asettaa kyseenalaiseksi. Voihan olla, että kääntäjä pyrkii vain tekemään itsensä ja nykyhetken standardien näköisen käänöksen kiinnittämättä huomiota edeltäviin käänöksiin, jolloin käänösten suhde toisiinsa on passiivinen, eikä kääntäjän tietoisuus normeista ole merkittävästi kohonnut. Hagfors (2003, 118) huomauttaa, että kaikki kääntäjät ovat yksilöitä, jotka saattavat joko noudattaa normeja tai olla noudattamatta niitä ja mahdollisesti luoda uusia. On myös hyvä ottaa huomioon, että kääntäjä ei ole käänösratkaisuihin yksin, vaan myös kustantaja vaikuttaa vahvasti käänöslijnuihin ja normien noudattamiseen.

Kääntäminen on aina tulkintaa, ja niinpä uudelleenikäntäminen on uudelleentulkintaa. Tulkitseminen taas on väistämättä subjektiivista, sillä se on sidoksissa tulkitsijaan ja tämän omiin näkemyksiin ja kokemuksiin. On siis hyvin todennäköistä, että uudelleenikäntäjä päätyy

erilaisiin lopputuloksiin tehtyään omat, subjektiiviset tulkintansa. Niinpä voisikin väittää – poissulkien väärinymmärrykset esimerkiksi puutteellisen kielitaidon tai kiireen takia – että oikeita tai väriä tulkintoja ei ole, on vain erilaisia tulkintoja. Kuten yllä on todettu, käännosten laadun arvioimiseen ei ole olemassa objektiivisia, universaaleja mittareita, ja samoin ei ole objektiivista, ainoaa oikeaa tulkintaa. Vanderschelden (2000, 13) toteaa, että nykykäsitys uudelleenkääntämisestä on se, että uudelleenkäännös on alkutekstin uusi näkemys (*reading*), jolla on uusi, potentiaalinen tulkinta, uusi lukijakunta ja uusi funktio kohdekielellä. Deane-Cox (2014, 193) puolestaan muotoilee asian niin, että uudelleenkäännökset ovat itsenäisiä ja erilaisia maailmoja, jotka pyörivät saman akselin ympärillä, mutta niillä on toisistaan poikkeavat tulkinnat alkutekstin merkityksistä, tyylistä ja rakenteesta. Nähdäkseni uudelleentulkinta voi olla niin uudelleenkääntämisen syy kuin seurauskin. Teoksesta saatetaan haluta uusi, tuore tulkinta ja uudelleenkäännös tilataan siksi. Oli uudelleenkääntämisen syy mikä tahansa, lopputulos on aina uusi tulkinta.

2.4 Uudelleenkääntämisen tutkimus

Tutkijat ovat jossain määrin erimielisiä siitä, onko uudelleenkääntämisen tutkimus ollut riittävää. Deane-Cox (2014, 1) on sitä mieltä, että uudelleenkäännöksiä ei ole niiden yleisyydestä huolimatta tutkittu riittävästi. Koskinen ja Paloposki (2010, 295) kuitenkin toteavat jo neljä vuotta aiemmin julkaistussa artikkelissaan, että edeltävän vuosikymmenen aikana, toisin sanoen noin vuosina 2000–2010, uudelleenkääntämisen tutkimus on ollut melko aktiivista. Vuonna 2015 julkaistussa kirjassaan he täsmentävät, että tapaustutkimusmateriaalia on jo runsaasti, mutta se on hajallaan eri julkaisuissa, eikä sitä ole hyödynnetty kokonaiskuvan luomiseksi (Koskinen & Paloposki 2015, 10). He lisäävät, että ”uudelleenkääntämistä on lopulta tutkittu hyvin vähän. Uudelleenkäännöksiä sen sijaan tutkitaan hyvin paljon” (mts. 61, alkuperäinen korostus). Niinpä Koskisen ja Paloposken tavoite vuoden 2015 teoksessa on pyrkiä yhdistämään tapaustutkimukset ja yleistyksiin pyrkivä analyysi niin että ne limittyvät toisiinsa. He myös toivovat, että jatkossa uudelleenkääntämisen tutkimus siirtyisi tapaustutkimuksista enemmän kohti suurempia linjoja, vaikka se onkin haastavaa, koska silloin täytyy tehdä tekstintutkimusta valtavalle määrälle käännöksiä (Koskinen & Paloposki 2010, 297). Tämäkin pro gradu -työ edustaa tapaustutkimusta, sillä systemaattinen ja laaja uudelleenkääntämisen tutkimus vaatisi pituudekseen kokonaisen kirjan.

Uudelleenkääntämisen tutkimusta tapahtuu eniten kaunokirjallisuuden parissa ja tutkimusten aineiston voi useimmiten luokitella klassikkokirjallisuudeksi (Koskinen & Paloposki 2010,

295). Näin on myös tämän tutkimuksen aineiston laita, sillä teoksen päähahmo kapteeni Nemo ja hänen aluksensa Nautilus ovat tuttuja myös monille suomalaisille, mahdollisesti jopa niille, jotka eivät teosta ole lukeneet. Teos on siis päässyt osaksi kohdekulttuurin kirjallista kaanonia. Tapaustutkimuksia tehdään paljon, ja uudelleenkäännökset ovat myös suhteellisen suosittu käännöstieteellisten opinnäytetöiden aihe.

Millaista uudelleenkääntämisen tutkimuksen sitten pitäisi olla? Ensinnäkin siinä olisi toivottavaa tekstien vertailun lisäksi perehtyä ”kunkin käännöksen ajankohtaan, sen kielikäsitteisiin ja normeihin, mahdolliseen variaatioon ja eri kääntäjien omiin idiosynkraattisiin tyyleihin ja valintoihin” (Koskinen & Paloposki 2015, 11). Tämä kaikki on tietenkin hyvin paljon taustatutkimusta vaativaa, eikä jokaisen tutkimuksen mittakaavassa ole mahdollista perehtyä syvällisesti näihin kaikkiin. Lisäksi yhtenäinen metodiikka uudelleenkäännösten tutkimiseen auttaisi johtopäätösten tekemisessä, sillä tällä hetkellä edes uudelleenkäännöshypoteesin testaamiseen ei ole sen tunnettuudesta huolimatta muodostunut yhtenäistä toimintatapaa (mts. 18). Tätä vaikeuttaa se, että uudelleenkäännöshypoteesin tutkimisessa keskeisiä kotouttavia ja vieraannuttavia piirteitä voidaan määritellä ja tutkia monin eri tavoin, eikä mikään lähestymistapa ole sen oikeampi kuin muut. Niinpä yhtenäistä metodologiaa uudelleenkäännösten tutkimiseen ei välttämättä synny jatkossakaan.

Tutkijan tulisi mahdollisuuksien mukaan irrottautua oman nykyhetkensä näkökulmasta ja tarkastella aiempien vuosikymmenten käännöksiä niiden omista lähtökohdista käsin, mikä ei ole helppoa (Koskinen & Paloposki 2015, 25). Tutkija ajautuu helposti presentismiin ja alkaa peilata oman nykyhetkensä arvoja ja ajattelumalleja vanhoihin teksteihin (mp.). Presentismi ei tee oikeutta vanhoille teksteille, jotka ovat oman aikakautensa kuvia. Uudelleenkäännösten vertailu onnistuu vain, jos tutkija tuntee ja tunnistaa kielen sisäisen variaation ja kielen historiallisen kehityksen (mts. 79) ja näkee tekstit niiden omista lähtökohdista käsin eikä yritä sovittaa niitä moderneihin muotteihin.

3 Kotouttaminen ja vieraannuttaminen

Kaikki tekstit heijastavat omaa kirjoitusaikaansa ja -paikkaansa. Toisin sanoen mikään teksti ei ole irrallinen ajasta tai paikasta, vaan kaikilla teksteillä on konteksti, joka vaikuttaa myös niiden tulkintaan. Tämä pätee niin alkuteksteihin kuin käännöksiinkin. Käännös tehdään aina eri ajankohtana kuin alkuteos: joskus välissä on enemmän aikaa, joskus vähemmän, mutta ajallinen konteksti ei ole koskaan täysin sama, sillä alkuteksti on aina olemassa ennen käännoästä, vaikka ne julkaistaisiinkin yleisölle samanaikaisesti. Käännös on yleensä suunnattu jossain määrin eri kohderyhmälle kuin alkuteos, mikä ajankohdan muuttumisen lisäksi aiheuttaa tarvetta muokata tekstiä. Kääntäminen on valintoja: mitä kääntää, miten, kenelle ja niin edelleen. Toisinaan ajan ja paikan muuttuminen aiheuttaa tarvetta joko muokata tekstin kulttuurisidonnaisia elementtejä kohdekieliselte lukijalle tuttuun muotoon tai jättää ne lukijalle vieraammaksi. Tässä luvussa käsittelen sitä, mitä kaikkea tämä valinta pitää sisällään.

Edu.fi-sivuston Mikael Agricola -sivuille on koottu opetusmateriaalia kääntämisestä ja sanasto, jossa kotouttaminen ja vieraannuttaminen määritellään seuraavasti:

Kotouttaminen tarkoittaa käännettävän tekstin sopeuttamista kohdekulttuuriin ja -kieleen niin, että se noudattaa näiden normeja. Kotouttamista on eriasteista. Se voi merkitä esimerkiksi kielen rakenteiden ja ilmaisutapojen muuttamista, myös nimien suomentamista (esim. Alice -> Liisa) tai vaikkapa lähdekulttuurissa tutun runon muuttamista tekstissä suomalaisille tutuksi runoksi. Kotouttamisen vastakohta on vieraannuttaminen. – –

Vieraannuttaminen: käännökseen jätetään vieras alkuperä näkyviin, ja tekstistä näkyy, että se on käännoä. Esimerkiksi puhuttelut saatetaan jättää vieraaseen muotoon (*Mr. Smith*) tai kieli voi noudattaa vieraan kielen ilmaisutapaa (esim. *Sataa kissoja ja koiria* ← *It's raining cats and dogs*. Vrt. *Sataa saavista kaataen*). Vieraannuttavan käännoäsmenetelmän vastakohta on kotouttaminen. (Tiittula 2007.)

Nämä selkeät ja kansantajuiset määritelmät kertovat osaltaan siitä, että kotouttaminen ja vieraannuttaminen ovat tuttuja ja jokapäiväisiä ilmiöitä. Jokaisella ihmisellä on kosketuspintaa näihin ilmiöihin, vaikkeivat he sitä aktiivisesti tiedostaisi. Kotouttaminen on läsnä heti varhaislapsuudesta alkaen, kun suomalainen lapsi tutustuu Nalle Puhiiin ja Teletappeihin sen sijaan että hän tuntisi hahmot nimeltä *Winnie the Pooh* ja *Teletubbies*.

3.1 Kotouttamisen ja vieraannuttamisen teoria ja tutkimus

Yksi keskeisimpiä kiistakysymyksiä käännoätieteessä on jo pitkään ollut se, pidetäänkö kotouttamista vai vieraannuttamista parempana ja toivottavampana tapana kääntää. Schleiermacherin (2012 [1813]) kuuluisan toteamuksen mukaan vaihtoehtoja on vain kaksi: joko kääntäjä jättää kirjoittajan mahdollisimman pitkälti rauhaan ja tuo lukijan häntä kohti tai jättää lukijan rauhaan ja tuo kirjoittajan hänen luokseen. Kyse on toisin sanoen siitä, että

jompikumpi joutuu sopeutumaan, joko lukija lähdetekstin ehtoihin tai lähdeteksti lukijan tietotasoon. Schleiermacher (mp.) myös toteaa, että nämä vaihtoehdot eroavat toisistaan suuresti ja kääntäjän tulisi ehdottomasti seurata vain toista niistä, sillä niiden yhdistäminen aiheuttaisi epäluotettavan lopputuloksen. Schleiermacher itse pitää parempana strategiana tuoda lukija kirjoittajan luokse ja jättää siten lähdeteksti rauhaan.

Nykyajan käännöstieteilijöistä ylivoimaisesti tunnetuin kotouttamisen ja vieraannuttamisen tutkija on Lawrence Venuti. Vuonna 1995 julkaistussa teoksessaan *The Translator's Invisibility: A History of Translation* Venuti asettautuu vieraannuttavan kääntämisen sanansaattajaksi. Hänen mukaansa anglo-amerikkalaisessa yhteiskunnassa yleinen kotouttava kääntämistapa tekee kääntäjistä näkymättömiä. Syynä on se, että kääntäjät pyrkivät tekstin sujuvuuteen, mikä saa lukijan unohtamaan sen, että kyseessä on käännös. Venutin mukaan kääntäjän näkymättömyys aiheuttaa lukuisia ongelmia: kääntäjän tekijänoikeudet käännöksiinsä ovat heikot, työtä ei arvosteta ja siitä maksetaan liian vähän. Myös esimerkiksi kirjallisuuskritiikeissä kääntäjä yleensä sivuutetaan täysin. (Venuti 2008, 1–9.) Amerikkalaiset kustantamot myyvät paljon kirjoja ja julkaisuoikeuksia ulkomaille, mutta ostavat vain vähän ei-amerikkalaisen kirjallisuuden käännös- ja myyntioikeuksia. Ja koska kotouttaminen on Yhdysvalloissa käännösnormi, kaikki teokset ovat tietyllä tavalla ”amerikkalaisia”, nekin, jotka tulevat alun perin muista kulttuureista. Tämä epätasapaino aiheuttaa Venutin mukaan kulttuurin, joka ei ole vastaanottavainen vierasmaalaista kirjallisuutta kohtaan ja joka totuttaa lukijat helposti luettaviin käännöksiin, jotka on kyllästetty anglo-amerikkalaisilla arvoilla. Tällöin käännös tarjoaa lukijoille ”narsistisen kokemuksen” tunnistaa oman kulttuurinsa vieraassa kulttuurissa. Venuti väittää jopa, että kääntäjän näkymättömyys heijastaa amerikkalaisten omahyväisyyttä, joka voi ilmetä ulkomailta imperialismina ja amerikkalaisella maaperällä muukalaisvastaisuutena. (Mts. 12–13.)

Ratkaisuna kääntäjän näkymättömyyteen Venuti (mts. 18–19) ehdottaa käännösstrategiaa, joka tuo vierauden tuntua käännökseen leksikon ja syntaksin tasolla, mutta myös tekstin rekisteriä, murteita ja diskurssia muuttamalla. Vieraannuttamisen tulisi nousta kirjaimellisen kääntämisen yläpuolelle täysivaltaiseksi kääntämisstrategiaksi. Venuti huomauttaa kuitenkin, että kotouttaminen ja vieraannuttaminen eivät muodosta kaksijakoista järjestelmää eivätkä ole toistensa ehdottomia vastakohtia. Huolimatta penseästä suhtautumisestaan sujuvuuteen Venuti ei halua luopua siitä täysin, vaan muokata sitä ja ”uudelleenkeksiä” sen. Hän ei vaadi täysin vieraannutettuja käännöksiä, vaan tekstejä, joissa kulttuurierot käyvät *jollakin tavalla* ilmi ja

lukija saa *jonkinlaisen* toiseuden kokemuksen (mts. 264, oma korostus). Venuti (2004, 25) myöntää kuitenkin, että käänös on aina perustavanlaatuisesti kotouttava, sillä käänösprosessissa tapahtuu väistämätön kotouttaminen silloinkin, kun kääntäjä pyrkii vieraannuttavaan käänökseen.

Venutin näkemykset ovat herättäneet paljon keskustelua. Kaikki tutkijat eivät ole vakuuttuneita vieraannuttamisen välttämättömyydestä. Pymille (2010, 172–173) kääntäjän näkyvyys ei tuo käänökseen mitään lisäarvoa. Hänen mukaansa kääntäjän näkökulmasta kääntäminen on tekstin kehittämistä, mutta alkutekstin kirjoittajaa, asiakasta ja vastaanottajaa kiinnostaa vain lähde- ja kohdetekstin vastaavuus. Vaivihkaa ja näkymättömästi tekstiin tehdyt parannukset ovat kaikille osapuolille helpompia hyväksyä. Pym väittää, että paratekstiin lisätyt huomiot käänösongelmista eivät palvele ketään: ei vastaanottajaa, alkuperäistä kirjoittajaa eikä asiakastakaan. Pym suosittelee siis kääntäjän pysyvän näkymättömissä. Hän onkin oikeassa siinä, että kääntäjän jatkuva näkyvyys esimerkiksi alaviitteiden muodossa katkaisee lukukokemuksen ja muistuttaa lukijaa kenties haitallisestikin siitä, että kyseessä on käänös – ei alkuperäinen teksti vaan pelkkä kopio. Paljon riippuu lukijan asenteesta käänöksiin: osa lukijoista lukee mielellään käänöksiä, osa pitää niitä vähempiarvoisina toisintoina, joista puuttuu aina osa alkutekstistä. Tymoczko (2000, 35) puolestaan kyseenalaistaa Venutin näkemykset sujuvuuden haitallisuudesta toteamalla, että ne käänöstekstien epämuodostumat, jotka ovat eduksi kohdekulttuurille, johtuvat kyseisen kulttuurin valta-asemasta. Syytä ei voi siis yhdistää yksittäiseen käänösmetodiin, kuten sujuvuuden tavoitteluun. Mitä tahansa käänösmetodia, jopa vieraannuttamista, voi Tymoczkon mukaan käyttää kolonialismin välineenä. Hän toteaa tämän riippuvan kohdekulttuurista: kotouttamisen priorisointi on ominaisempaa tietyille kulttuureille kuin joillekin toisille. Esimerkiksi Suomessa kaunokirjallisuuden kotouttaminen ei ole lainkaan yhtä pitkälle vietyä kuin Yhdysvalloissa, jossa käänöskirjallisuuden asema on huomattavasti marginaalisempi kuin Suomessa (Stöckell 2007, 457). Tymoczko (2000) kritisoi myös Venutin termistön vaihtelevuutta ja argumentaation tasoa.

Kotouttamisen ja vieraannuttamisen tutkimus ei kuitenkaan ole vain politiikkaa ja valtasuhteita, vaan se on tietenkin myös kielellinen ilmiö, sillä juuri kielessähän koko ilmiö esiintyy. Kotouttaminen ja vieraannuttaminen ovat kirjoittamista ja valintoja. Koskinen ja Paloposki (2015, 72) toteavat Schleiermacherin ajatusten pohjalta, että vieraannuttamiseen pyrkivän kääntäjän on varottava ylittämästä sitä rajaa, joka kulkee vieraannuttavan ja yksinomaan

kömpelön tekstin välillä, mutta tuo raja kuitenkin liikkuu ja kaikki vetävät sen vähän eri kohtaan. Niinpä tämänkin tutkimuksen analyysissä on otettava huomioon, että se mikä ei tunnu kömpelöltä aikuisesta kääntäjästä voi kalskahtaa omituiselta lapsilukijan korvaan – ja päinvastoin. Koskinen ja Paloposki (mts. 75) huomauttavat myös, että vieraannuttavalta näyttävää tekstiä ei ole aina helppo erottaa tahattomasti vieraannuttavasta: käännöksessä voi olla tahatonta interferenssiä, jolloin lähdekielen piirteet ovat siirtyneet kohdekieleen kääntäjän sitä itse huomaamatta. Kääntäjä tulee helposti sokeaksi kääntämälleen tekstille – se voi tuntua sujuvalta, vaikkei kääntäjä ilmaisisi itseään samalla tavoin kirjoittaessaan suoraan kohdekielellä. Lähdekieli voi siirtyä suomenkieliseen käännökseen esimerkiksi sillä tavoin, että käännöksessä on enemmän persoonapronomineja kuin alun perin suomeksi kirjoitetuissa teksteissä – monissa vieraissa kielissä hän persoonapronomineja ei voi suomen tapaan jättää helposti pois.

Kun käännöstieteilijät tutkivat kotouttavia ja vieraannuttavia elementtejä käännöksissä, he eivät välttämättä tutki samoja asioita, tai ainakaan luokittele havaintojaan samalla tavoin. Koskinen ja Paloposki (2015, 77) mainitsevat neljä käännöstieteilijää ja neljä erilaista analyysintapaa: Ballardin jaon kulttuurisiin, kielellisiin ja tyyllisiin piirteisiin; Larssonin jaon kielelliseen, referentiaaliseen, koherenssia luovaan ja idiomaattiseen tasoon; Tahir Gürçağların tourylaisen lähestymistavan, jossa tutkimuksen kohteena ovat paratekstit, matriisinormit, lauserakenteet, erisnimet ja kulttuurispesifit elementit sekä Brownlien jaon, jossa tutkitaan ideologisia ja normatiivisia eroja, esimerkiksi poistoja, lievennyksiä ja eufemismeja. Vertailutapojen moninaisuus osoittaa, että kriteerejä kotouttamisen ja vieraannuttamisen tutkimiseen voi olla useita ja siinä voidaan tutkia eri ilmiöitä (mts. 78). Tämän tutkimuksen analyysiosiossa yhdistellään ballardilaista ja tourylaista lähestymistapaa. Jako ei ole kuitenkaan muiden teorioiden tai tutkimusten pohjalta tehty, vaan puhtaasti aineistolähtöinen ja osittain intuitiivinen.

Tyypillisimmin kotouttamisen ja vieraannuttamisen tutkimuskohteena käännöstieteissä on itse käännetty teksti. Tekstintutkimuksen lisäksi on usein hedelmällistä katsoa myös tekstin viereen ja sen ulkopuolelle: minkälaisilla elementeillä teksti on ympäröity? Tällöin tutkitaan paratekstiä. Genette (1997, 2) näkee paratekstin ”kynnyksenä” tai ”eteisenä”, määrittelemättömänä alueena sisäisen ja ulkoisen välillä. Paratekstiksi voi lukea kansikuvan, kirjailijan nimen, teoksen otsikon ja alaotsikon, kirjasarjan ja kustantajan nimen, nimiölehdet, omistuskirjoituksen, esipuheen, väliotsikot, kuvituksen, ala- ja loppuviitteet, jälkisanat ja niin

edelleen (mt.). Toisin sanoen kaiken, mitä julkaistuun teokseen sisältyy itse tekstin lisäksi. Kirjassa sijaitsevaa paratekstiä Genette (mts. 5) kutsuu peritekstiksi. Parateksti voi sijaita teoksen ulkopuolellakin: Genetten (mts. 344–345) epitekstiksi kutsuma parateksti, teokseen liittyvä teoksen ulkopuolinen teksti, voi sijaita esimerkiksi sanoma- ja aikakauslehdissä, radiossa, televisiossa, luennoilla ja haastatteluissa. Epiteksti ei nimestään huolimatta ole välttämättä kirjallisessa muodossa. Epiteksti ja periteksti muodostavat yhdessä paratekstin (mts. 5). Paratekstillä on eri funktioita: nimittää ja identifioida, kuvailla, luoda konnotaatioita, houkutella (mts. 93). Peritekstissä kääntäjä näkyy yleensä parhaiten alaviitteissä, jotka suomalainen lukija tuntee myös nimellä *suom. huom.* Alaviitteiden määrä suomennoksissa on vähentynyt esimerkiksi 50 vuoden takaisista käännöksistä, mutta esimerkiksi Ranskassa alaviitteiden käyttö käännöksissä on tavallista. Joskus kääntäjä voi myös kirjoittaa esipuheen, jos käännösprosessi on esimerkiksi ollut erityisen haastava ja kääntäjä haluaa lukijoiden olevan tietoisia joistakin käännösratkaisuistaan ennen lukemisen alkamista. Yleensä kääntäjä näkyy tietenkin myös nimiölehdillä. Venuti (2004, 34) puoltaa paratekstin hyödyntämistä käännöksissä, sillä hänen mukaansa sen avulla voi palauttaa tekstiin kielellisiä ja kulttuurisia eroja, joita kääntämisessä väistämättä katoaa.

3.2 Kotouttamisen ja vieraannuttamisen strategiat käytännössä

Tässä luvussa perehdyn siihen, miten kotouttamista ja vieraannuttamista voi käytännössä toteuttaa tekstin tasolla. Tällöin kyse on käännösstrategioista, vaikka sana 'strategia' vihjaakin toiminnan määrätietoisuuteen ja tarkoituksellisuuteen, mikä ei kuitenkaan aina vastaa todellisuutta niiden tekstien kohdalla, joita pidetään joko kotoutettuina tai vieraannutettuina. Kuten edellä on todettu, vieraannuttavat efektit voivat olla tahattomia. Toiminnan tarkoituksellisuudesta tai tahattomuudesta riippumatta käännösratkaisuja voi pitää erilaisina strategioina, ja esittelen seuraavaksi Chestermanin (1997) strategiajaottelun.

Chesterman (1997, 92–112) erottaa ensiksikin toisistaan ymmärrysstrategiat ja tekstin tuottamisen strategiat. Ymmärrysstrategiat liittyvät lähdetekstin analysoimiseen ennen kääntämistyötä, tekstintuottamisstrategiat sitä vastoin siihen, miten kääntäjä käsittelee tekstejä käännöstä työstäessään. Chestermanin jako käsittelee jälkimmäistä kategoriaa ja se on hänen mukaansa heuristinen. Strategiat on jaettu kolmeen ryhmään: enimmäkseen syntaktisiin ja kieliopillisiin, enimmäkseen semanttisiin ja enimmäkseen pragmaattisiin. Strategiat ovat osittain päällekkäisiä. Syntaktisiin strategioihin kuuluvat muun muassa seuraavat: kirjaimellinen kääntäminen, käännöslaina, sanaluokan vaihtaminen, yksikön vaihtaminen

(esimerkiksi yhden lauseen jakaminen kahdeksi, virkkeen tiivistäminen lausekkeeksi) ja muutokset koheesiossa (esimerkiksi tekstinsisäiset viittaukset, poistot, toisto). Semanttisia strategioita ovat esimerkiksi synonymia, antonymia, hyponymia, muutokset abstraktiuden tasossa, muutos painotuksessa sekä parafraasi. Pragmaattisiin strategioihin kuuluvat muun muassa kotouttaminen, sisällön muuttaminen eksplisiittisemmäksi, muutokset koherenssissa (esimerkiksi kappaleiden sulauttaminen yhteen, jolloin eri kappaleiden asiat niputetaan yhdeksi sisältökokonaisuudeksi) ja muutokset kääntäjän näkyvyydessä (esimerkiksi alaviitteet, selitykset). Vaikka kotouttaminen onkin tässä jaottelussa oma kategoriansa pragmaattisten strategioiden yläotsakkeen alla, väitän kuitenkin, että kotouttamista ja vieraannuttamista voi luoda myös lukuisin syntaktisin ja semanttisin keinoin. Palaan tähän luokitteluun tutkimuksen analyysiosiossa luvussa 5.

Siirryn seuraavaksi yleisistä käännösstrategioista kulttuurispesifien ilmiöiden käännösstrategioihin käytännössä. Klingberg (1986) on tutkinut lastenkirjallisuuden kääntämistä, mutta hänen ajatuksensa ovat pitkälti sovellettavissa myös aikuisten kirjallisuuteen. Hän lähtee siitä ajatuksesta, että lähdetekstiä tulisi muokata mahdollisimman vähän ja kulttuurisen adaptaation kohdekulttuurin suuntaan pitäisi olla enemmän poikkeus kuin sääntö: siihen pitäisi turvautua vain silloin kun se on välttämätöntä (mts. 17). Tutkimistaan teoksista Klingberg (mts. 17–18) löysi kulttuurista adaptaatiota seuraavissa kategorioissa: kirjalliset viittaukset; vieraat kielet lähdetekstissä; viittaukset mytologiaan ja kansanuskomuksiin; historiallinen, uskonnollinen ja poliittinen tausta; rakennukset, kodin sisustus, ruoka; tavat ja käytännöt, pelit ja leikit; kasvi- ja eläinkunta; henkilöiden nimet, tittelit, kotieläinten nimet, esineiden nimet; maantieteelliset nimet; painot ja mitat. Kulttuurinen adaptaatio oli toteutettu hänen aineistossaan seuraavia keinoja käyttäen: lisätty selitys, uudelleenmuotoilu, selittävä käännös (asian selittäminen vieraskielistä nimeä kertomatta), selitys tekstin ulkopuolella (esimerkiksi alaviite), korvaaminen vastaavalla kohdekulttuurin ilmiöllä, korvaaminen karkeasti vastaavalla kohdekulttuurin ilmiöllä, yksinkertaistaminen (yleisemmän sanan käyttäminen tarkkan sanan sijaan), poisto ja lokalisointi (tapahtumien sijoittaminen suoraan kohdekulttuurin ympäristöön) (mts. 18). Keinoja eli strategioita kotouttamiseen on siis lukuisia. Klingbergin listaus ei pyri kattavuuteen, sillä siinä on mainittu vain ne keinot, jotka nousevat esiin hänen aineistostaan. Tämän tutkimuksen aineistossa tapahtui kulttuurista adaptaatiota eli kotouttamista osittain samankaltaisissa kategorioissa ja samankaltaisin keinoin, joten vertaan myöhemmässä vaiheessa Klingbergin tutkimustuloksia omiini.

Klingbergin havainnoimat ilmiöt ovat hyvin pitkälti leksikaalisia, mutta tekstin muutkin tasot voivat luoda sen kotoisan tai vieraan tuntuiseksi. Mäkisalón ja Kemppasen (2010) reseptiotutkimus etsi vastausta kysymykseen, millaisia ilmiöitä lukija-koehenkilöt pitivät teksteissä kotouttavina tai vieraannuttavina. Koehenkilöt mainitsivat seuraavat ominaisuudet: tekstin näkökulma, lauserakenne, yksittäinen sana, fraasi/kollokaatio, sanajärjestys, selittävä osa, ortografia ja tyyli (sujuva/ei sujuva) (mts. 9). Selkeimmät vieraannuttavat piirteet olivat koehenkilöiden mielestä tekstin asiasisältöön liittyvä näkökulma ja vieras lauserakenne. Yleisin kotouttava piirre oli sujuva tyyli.

3.3 Kotouttaminen ja vieraannuttaminen lastenkirjallisuuden kääntämisessä

Ennen kuin siirryn käsittelemään kotouttamista ja vieraannuttamista lastenkirjallisuuden kääntämisessä, haluan tarkentaa, mitä tarkoitan *lastenkirjallisuudella*. Käytän tässä tutkimuksessa kahtiajakoa lasten- ja aikuistenkirjallisuuden välillä, sillä se on mielestäni selkeämpi jaottelu kuin jako lasten, nuorten ja aikuisten välillä. Raja lasten- ja nuortenkirjallisuuden välillä on häilyvä ja hankalasti määriteltävä – mihin lapsi loppuu ja mistä nuori alkaa? Lukija, joka saatettaisiin ikänsä puolesta luokitella lapseksi, voi hyvinkin lukea kirjallisuutta, joka on suunnattu nuorille – tai jopa aikuisille. Näistä syistä laskeen nuortenkirjallisuuden lastenkirjallisuuden alalajiksi ja teen kahtiajaon lasten- ja aikuistenkirjallisuuden välillä.

Kotouttaminen on lastenkirjallisuuden kääntämisessä tuttu ilmiö – niin tuttu, että sitä pidetään usein normina. Kotouttamista perustellaan useasti lasten vähäisellä elämäkokemuksella (Lathey 2009, 32). Yhteiskunnan muuttuessa kuitenkin myös lastenkirjallisuuden kääntäminen muuttuu: vaikka kotouttamista tehdään edelleen, se on tätä nykyä yleensä vähemmän räikeää kuin ennen – ainakin Suomessa. Nykyään Astrid Lindgrenin *Katto-Kassista* tuskin sijoitettaisiin alkuperäisen Tukholman sijasta Helsinkiin kuten 1970-luvulla, ja *Peppi Pitkätossun* uudelleenkäännöksessä rouva Alexandersson on korvannut aiemman käännöksen rouva Anttilan³. Åsman ja Pedersen (2013, 143) toteavat, että lastenkirjallisuuden kääntämisessä on ollut havaittavissa myös pyrkimyksiä vieraannuttavaan kääntämiseen silloin kun kyseessä on kanonisoitunut lastenkirjallisuus tai hiukan vanhemmalle lukijakunnalle suunnattu kirjallisuus. Tämä määritelmä on kuitenkin ongelmallinen: mikä on ”hiukan vanhempi lukijakunta” ja minkä ikäinen ”lapsi” oikeastaan on? Oittinen (2000, 4) toteaaakin,

³ Yle Uutiset, 2012 [2008]. Kotouttaminen tuo kaukaisinkin kirjallisuuden lähelle. Saatavilla: http://yle.fi/uutiset/kotouttaminen_tuo_kaukaisinkin_kirjallisuuden_lahelle/5841452. [Luettu 15.04.2016.]

että lapsuuden, lapsen ja lastenkirjallisuuden määritelmistä on vain vähän yksimielisyyttä. Siksi Oittinen suosiikin määritelmien keksimisen sijaan implisiittistä määrittämistä sen mukaan, miten kustantajat, kirjailijat ja kääntäjät näkevät lapsen.

Hagfors (2003) on tutkinut kulttuurispesifien elementtien kääntämistä lastenkirjallisuudessa 1940-luvun sodanjälkeisessä Suomessa ja todennut, että tuon ajan käänösnormi oli kotouttaa kulttuurisia viittauksia mahdollisimman paljon, jotta lapsilukijat pystyisivät samaistumaan tarinan henkilöihin ja ymmärtämään tarinan paremmin. Kyseisen ajanjakson lastenkirjallisuuden funktio eroaa tämänhetkisestä: siinä missä nykyajan lastenkirjallisuus pyrkii muun muassa tarjoamaan lapsille uutta tietoa vieraista kulttuureista ja siten rikastuttamaan heidän tietämystään, sotien runtelemassa Suomessa 1940-luvulla kirjallisuus tarjosi ensisijaisesti pakoa karusta arjesta (mts. 119; Heikkilä-Halttunen 2000). Kulttuurispesifien seikkojen kääntämättä jättäminen ei kuitenkaan välttämättä aina johtunut – tai johdu aina edelleenkaan – tietoisista valinnoista ja normien noudattamisesta: käänösratkaisut voivat selittyä myös kääntäjien vähäisellä lähdekulttuurin tietämyksellä (Hagfors 2003, 122). Hagfors (mts. 125) on sitä mieltä, että nykyajan Suomessa ei ole enää syytä kotouttaa lapsille suunnattuja kirjoja, sillä sekä kääntäjien että lukijoiden tietoisuus muista kulttuureista on kasvanut. Nykyään voidaan nähdä suorastaan toivottavana, että käänökset opettavat lapsia ymmärtämään vieraita kulttuureja. Esimerkiksi suomalainen Pieni Karhu on lasten- ja nuortenkirjallisuuteen erikoistunut kustantamo, jonka julkaisemissa teoksissa monikulttuurisuus ja tasa-arvo ovat keskeisiä arvoja.

Käsittelin edellä normien muuttumista yhtenä syynä uudelleenikäntämiseen. Normit vaikuttavat kaikkeen kääntämiseen, niin myös lastenkirjallisuudessa. Desmidin (2006) mukaan kääntäjän on pyrittävä ottamaan huomioon kommunikaation kaikki osapuolet ja niiden asettamat normit. Osapuolia ovat käännettävä teksti, sen tekijä, sen vastaanottaja – esimerkiksi lukija, kustantaja, kuvittaja ja kirjallisuuskriitikko – ja kääntäjä itse. Lähdetekstiin liittyvät normit sekä kirjalliset, taloudelliset ja tekniset normit ovat myös käänösprosessin taustalla toimivia voimia. Lastenkirjallisuuden kääntäjä joutuu lisäksi ottamaan huomioon didaktiset ja pedagogiset normit. Didaktisia normeja noudattavan lastenkirjan tulisi tukea lapsen älyllistä ja tunne-elämällistä kehitystä ja antaa hyviä esimerkkejä. Pedagogisten normien mukaan tekstin tulisi vastata lapsen kielellisiä kykyjä ja käsitteiden ymmärrystä. Normien lista on siis mittava, ja Desmidt toteaaakin, että kääntäjän on vaikeaa, jollei mahdotonta, tehdä oikeutta kaikille osapuolille ja niiden asettamille normeille. (Mt.) Lastenkirjallisuuden opettavaisen aspektin

mainitsevat myös Koskinen ja Paloposki (2015, 229), joiden mukaan lastenkirjallisuutta arvioidaan jopa enemmän kasvattavuuden ja moraalisuuden perusteella kuin kaunokirjallisuuden perusteella. Jos siis opettavuutta ja moraalisuutta pidetään tärkeänä arvona, alkuteoksesta saatetaan siivota pois epäilyttäviä piirteitä esimerkiksi poiston tai kotouttamisen avulla, niin että käännös sopii paremmin kohdekulttuurin ja käännöshetken didaktisiin ja pedagogisiin normeihin. Esimerkiksi vanhoissa nuortenkirjoissa vieraiden kulttuurien edustajat kuten intiaanit tai afrikkalaiset saatetaan esittää negatiivisessa valossa ja alempiarvoisina, mikä on vastoin nykynormeja.

Lastenkirjallisuuden tuotannossa, kääntäminen mukaan lukien, otetaan huomioon lukijoiden oletetut kiinnostuksenkohteet, tarpeet, tietämys, lukutaidon taso ja muita vastaavia seikkoja, ja tästä syystä Klingberg (1986, 11) kutsuu käännöksiä mukaelmiksi tai adaptaatioiksi. Kääntäjän ja kustantajan toimittamisrooli onkin epäilemättä lastenkirjallisuuden kääntämisessä usein suurempi kuin aikuisten kirjallisuudessa. Toisaalta kaikki kääntäminen, myös aikuisten kirjallisuuden, vaatii muuntamista. Tekstisisältöä voi harvoin ”siirtää” sellaisenaan kieleltä toiselle muuttumattomana, joten muuntaminen on välttämätöntä. Siksi Klingbergin kahtiajako käännösten ja adaptaatioiden välillä on melko mustavalkoinen.

Muuntamisen taso riippuu muun muassa oletetun lapsilukijan iästä, eli siitä, millaisen lukijan kääntäjä ja kustantaja tekstille määrittelevät. On luonnollista ja odotettavaa, että kääntäjä ja kustantaja keskustelevat keskenään lukijakuvastaan sekä kotouttamisen ja vieraannuttamisen tasosta. Teoksen mahdollisen kuvituksen ja markkinoinnin sekä muun julkaisuun liittyvän toiminnan tulisi vastata tekstin sisältöä ja muun muassa sen kotouttamisen tasoa. Jos käännös esimerkiksi on rohkeasti vieraannuttava, kirjaa voi mainostaa versiona, joka on entistä lähempänä alkutekstiä. Yksi kotouttamisen muoto on lyhentäminen. Siitä ei kuitenkaan ole aina mainintaa kirjan kansi- tai nimiölehdillä, jolloin kyse on piilolyhennyksestä (*‘hidden abridgement’*, Klingberg 1986, 12).

Yksi selkeimmin huomattavista kotouttamisen keinoista on erisnimien muokkaaminen. Nimien kotouttaminen on yleistä lastenkirjallisuudessa. Yksi syy tähän on se, että lastenkirjoja luetaan usein ääneen, joten nimiä on muokattava aikuisen ääneenlukijan suuhun sopivaksi. Suomen kielelle vieraat aakkoset ja sanat saattavat myös aiheuttaa lukemaan opettelevan lapsilukijan kohdalla lukemisen hidastumista, kun lapsi kohtaa kirjaimia, joihin ei ole tottunut. Niinpä voidaan vetää johtopäätös, että teos, jonka nimiä on kotoutettu, vaikuttaa lastenkirjallisuudelta. Erisnimiä voi kotouttaa eri tavoin: mukauttamalla erisnimen kirjoitusasua morfologisesti tai

kulttuurisesti, korvaamalla se uudella, erilaisella erisnimellä ja niin edelleen (Nord 2003, 182–183). Esimerkiksi ulkomaalaisille paikannimille on toisinaan olemassa kohdekielinen nimi, jolloin tuota nimeä on luontevaa käyttää. Nord (mts. 185) tuo esiin, että fiktiivisessä teoksessa nimillä on aina jokin merkitys: vaikka tämä merkitys ei olisi selvä lukijalle, voidaan olettaa, että kirjoittajalla on ollut syy valita tietty nimi. Etenkin lastenkirjallisuudessa osa nimistä on deskriptiivisiä. Esimerkiksi tämän tutkimuksen aineistossa ilmenevää henkilönnimeä *Conseil*, joka tarkoittaa neuvoa, voidaan väittää deskriptiiviseksi – toisaalta väitteen voi kyseenalaistaa ja pitää *Conseilia* vain erisnimenä, jolla vain sattuu olemaan myös sanakirjamerkitys, mutta joka ei erityisesti määritä hahmon persoonallisuutta. Käsittelen tätä esimerkkiä tarkemmin analyysiosiossa.

Kuten kaikessa kääntämisessä, myös – ja etenkin – lastenkirjallisuuden kääntämisessä yksi ikuisista kiistakysymyksistä on, mikä määrä kotouttamista tai vieraannuttamista on sopiva. Klingbergin (1986, 18–19) suhtautuminen on normatiivinen: hänen mukaansa esimerkiksi poistoja, lokalisointia, yksinkertaistamista ja korvaamista ei voi suositella, sillä ne ovat lähdetekstin pahoinpitelyä. Hän toteaa, että muutetusta tekstistä voi jäädä puuttumaan jotain, mikä kuului alkutekstiin oleellisesti – sen ilmapiiri ja luonne voivat muuttua (mts. 14). Venutin ajatuksia vieraannuttamisen hyödyistä on ongelmallista siirtää sellaisinaan lastenkirjallisuuden kääntämiseen, sillä lapsen elämänkokemus ja eri kulttuurien tuntemus on aikuista paljon rajallisempi. Oittinen (2006, 43) toteaaakin, että Venuti ei ota huomioon lukijakuntien monimuotoisuutta. Vieraannuttava teksti, joka on käännöstieteilijän mieleen, voi tuntua lapsilukijasta omituiselta. Ja jos lapsi on siksi haluton lukemaan käännöstä, mitä hyötyä teoksen kääntämisestä edes oli? (Mp.) Silloin käännös ei täytä tärkeintä tehtäväänsä, joka on tulla luetuksi.

4 Aineisto, tutkimuskysymykset ja metodi

Tässä luvussa esittelen aineiston ja annan lisätietoa kirjailijasta sekä kääntäjistä. Tämän jälkeen kertaan tutkimuskysymykseni ja tutkimusmetodini.

4.1 Kirjailija ja alkuteos

Jules Verne (1828–1905) tunnetaan yhtenä ensimmäisistä tieteiskirjailijoista (Sisättö 2007, 503). Vaikka hän teoksessaan kuvaili keksintöjä, jotka näkivät päivänvalon vasta puoli vuosisataa tai vuosisadan myöhemmin, hän ei kuvaillut näitä keksintöjä teknisesti. Hän ei siis ollut keksijä tai tiedemies, mutta seurasi tarkasti aikaansa. Vielä toteutumattomat tekniset saavutukset heräsivät henkiin hänen mielikuvituksessaan. (Verne 2010, 599–600.)

Jules Verne syntyi Nantesissa vuonna 1828 viisilapsiseen perheeseen. Verne opiskeli lakia, mutta hän ei koskaan ollut erityisen kiinnostunut työskentelemään lakimiehenä, sillä kirjoittaminen kiinnosti häntä paljon enemmän. Hän kirjoitti ensimmäiset sonettinsa ja näytelmänsä alle 18-vuotiaana ja oli kiinnostunut etenkin teatterista. Vuonna 1848 hän muutti Pariisiin ja tutustui muun muassa Alexandre Dumas vanhempaan. Hän julkaisi 24-vuotiaana ensimmäisen pienoisoromaaninsa *Martin Paz* (1852). Verne avioitui vuonna 1857. Pariskunnan ainoa yhteinen lapsi syntyi neljä vuotta myöhemmin. (Verne 2010, 600–603.)

Vernen ensimmäinen menestyksekkäs romaani *Cinq semaines en ballon* (käännetty suomeksi nimillä *Viisi viikkoa ilmapallossa* ja *Kuumailmapallolla Afrikan halki*) ilmestyi 1863, ja Verne allekirjoitti kustantajansa Hetzelin kanssa 20-vuotisen sopimuksen. Hänen teoksiaan julkaistiin Hetzelin aikakauslehdessä *Magasin d'Éducation et de Récréation*, jonka lukijakunta oli nuorta. Vuosina 1864 ja 1865 ilmestyivät Verne-klassikot *Voyage au centre de la Terre* (suom. *Matkustus maan keskipisteeseen* ja *Matka maan keskipisteeseen*) ja *De la Terre à la Lune* (suom. *Maasta kuuhun*). Tämän tutkimuksen kohteena olevan teoksen *Vingt mille lieues sous les mers* Verne kirjoitti veneessään, jota hän kutsui kelluvaksi työhuoneekseen. Tuottelias kirjailija kirjoitti yhteensä noin kahdeksankymmentä romaania. (Verne 2010, 599, 603–605.)

Vernen teoksia on käännetty erittäin paljon: Index Translationumin⁴ mukaan Verneä on käännetty 4836 käännöksen verran, mikä tekee hänestä maailman toiseksi käännettyimmän kirjailijan Agatha Christien jälkeen. FENNICA löytää 224 suomennosta Vernen teoksista,

⁴ UNESCO. Index Translationum – World Bibliography of Translation. Saatavilla: www.unesco.org/culture/xtrans. [Luettu 15.04.2016.]

mutta tähän määrään kuuluvat myös käännösten eri painokset. Runsaasta kääntämisestä huolimatta Vernen asema kaunokirjallisuuden kaanonissa on marginaalisempi kuin monien muiden saman aikakauden ranskalaiskirjailijoiden. Tämä selittynee osittain sillä, että lasten- ja tieteiskirjallisuus eivät ole yhtä arvossa pidettyjä kuin aikuisille suunnattu proosakirjallisuus.

Carpenterin ja Prichardin (1984, 557) mukaan Verne ei kirjoittanut teoksiaan lapsille, mutta niistä tuli silti välittömästi lasten ja nuorten suosikkeja. Verne mielletään useimmiten lastenkirjailijaksi, mutta rajanveto ei ole helppoa – eikä välttämättä tarpeellistakaan. Esimerkiksi Tampereen kaupunginkirjastossa *Vingt mille lieues sous les mers* -teoksen suomennoksia sijaitsee sekä lasten- että aikuistenosastolla. Samasta suomennoksesta voi olla yksi kappale kummallakin osastolla. Alkuteos sijaitsee aikuistenosastolla. Vernen julistaminen yksinomaan lastenkirjailijaksi olisi tarpeetonta lokerointia, mutta koska tämän tutkimuksen aineisto on myös Suomessa ollut lasten suosiossa, on relevanttia ottaa huomioon lastenkirjallisuuden kääntämisen erityispiirteet aineistoa tutkittaessa. Käännöksillä voi tietenkin myös olla eri kohderyhmä kuin alkuteoksella.

Vernellä on ollut merkittävä rooli suomalaisessa suomennoshistoriassa. Ensimmäiset kaunokirjalliset käännökset ranskasta suomeen tehtiin 1840-luvulla, mutta vasta 1870-luvulla, jolloin suomennettiin erityisesti Vernen teoksia, suomennosten määrä nousi yli kymmeneen (Tuominen 2007, 442). Verne oli siis yksi ensimmäisistä suomennetuista ranskalaiskirjailijoista, vaikka ajallisesti hän ei kuulunut aivan ensimmäiseen suomennosaaltoon. Joitakin Vernen teoksia suomennettiin poikkeuksellisen nopeasti: esimerkiksi ensimmäinen Verne-suomennos *Matkustus maan ympäri 80:ssä päivässä* julkaistiin vuonna 1874, vain vuosi alkuteoksen julkaisemisen jälkeen (Suomela-Härmä 2007, 116). Tämän Samuli Suomalaisen käännöksen lisäksi 1870-luvulla julkaistiin kaksi Robert Mellinin suomentamaa Vernen matkakirjaa (1876 ja 1877) sekä *Matkustus maan keskipisteeseen* Bernhard Laguksen suomennoksena (1879) (Kuivasmäki 2007, 289).

Vernen teosten suomennoksista tuli suosittuja sekä lukijoiden että auktoriteettien keskuudessa. 1920-luvulta alkaen julkaistiin kirjallisuuden valioluetteloita, joita voitiin hyödyntää esimerkiksi kirjastoja perustettaessa tai tietyn kirjallisuuden alan täydennystarpeiden kartoittamisessa (Eskola 2007, 418). Ensimmäinen suomalainen valioluettelo, Hellin Hendolinin ja Helle Kannilan toimittama *Lasten ja nuorten kirjojen valioluettelo*, jonka julkaisijoina olivat valtion kirjastotoimisto ja yleinen kirjallisuusviikkotoimikunta, ilmestyi vuonna 1926 (mp.) Teoksessa suositeltiin kirjastoille hankittavaksi tyttökirjoja, muun muassa

Louisa M. Alcottin, L. M. Montgomeryn ja Johanna Spyryn teoksia, sekä seikkailukirjallisuutta, esimerkiksi Vernen teoksia (mts. 418–419). Valtiokin siis piti Verneä sopivana lukemistona lapsille ja nuorille. Vernen suosio kansan keskuudessa selviää esimerkiksi Suomela-Härmän (2007, 105) kokoamista tilastoista: Verne on kolmanneksi eniten suomeksi käännetty ranskankielinen kirjailija Georges Simenonin ja Alexandre Dumas vanhemman jälkeen. Verneltä on suomennettu 35–37 teosta, eikä tässä luvussa ole edes mukana uudelleenkäännöksiä tai mukaelmia (mp.). Uudelleensuomennoksia Vernen teoksista onkin tehty runsaasti, mikä selittyy sillä, että teosten menekki on jatkuvaa (mts. 117).

Vuosina 1869 ja 1870 julkaistu *Vingt mille lieues sous les mers* kertoo salaperäisestä kapteeni Nemosta ja tämän sukelluslaivasta Nautiluksesta. Ranskalainen luonnontieteen professori Pierre Aronnax, hänen seuralaisensa ja palvelijansa, flaamilainen Conseil sekä kanadalainen harppuunamestari Ned Land päätyvät Nautiluksen vangeiksi. He kiertävät sukellusveneen kyydissä kaikilla maailman merillä ja päätyvät monenlaisiin seikkailuihin: metsästysretkelle merenalaiseen metsään, jäätikön vangeiksi etelänavalle, merienväliseen tunneliin, helmiä kalastamaan, Atlantikseen, taisteluun mustekaloja vastaan ja moneen muuhun seikkailuun. Professori Aronnax, Conseil ja Ned Land ovat samanaikaisesti sekä merenalaisen seikkailunsa lumoissa että katkeria vapautensa menettämisestä. Kapteeni Nemo on ankara, mutta vieraanvarainen isäntä, joka kantaa mukanaan menneisyytensä taakkaa. Hän on katkaissut välinsä ihmiskuntaan eikä halua vankiensakaan enää koskaan palaavan ihmisten ilmoille. Tarina päättyy Norjan rannikolle jättäen joidenkin päähenkilöidensä kohtalon hämärän peittoon.

Teos ei ole tyypillisin kotouttamisen ja vieraannuttamisen tutkimuskohde, sillä se on perusluonteeltaan niin 'kansainvälinen': kirjan päähenkilöt edustavat eri kansallisuuksia ja he liikkuvat maapallon kaikissa kolkissa, tosin enimmäkseen veden alla. Kirja on kuitenkin monikulttuurinen vain näennäisesti. Sen näkökulma on kaikesta huolimatta ranskalainen, sillä sen minäkertojana toimii ranskalainen professori Aronnax – ja sen on kirjoittanut ranskalaiskirjailija, joka ei voisi täysin paeta kansallisuutensa tuomia kirjoittamisen puitteita halutessaankaan. Päähenkilöt kohtaavat monien eri alueiden kasveja, eläimiä ja kulttuureja, joten voisi todeta, että jokainen lukija kohtaa kirjassa vieraannuttavaa materiaalia – myös ranskalainen. Näistä lähtökohdista *Vingt mille lieues sous les mers* ei ole myöskään tyypillisin lastenkirja, eikä Verne sitä sellaiseksi kirjoittanutkaan. Näennäisesti kansainvälisen kirjan käännosten tutkiminen kotouttamisen ja vieraannuttamisen näkökulmasta on mielenkiintoinen

tutkimuslähtökohta, joka voi herättää uusia, potentiaalisia kysymyksiä: ohjaako näennäisesti monikulttuurinen teos käännöstä automaattisesti enemmän vieraannuttavaan kuin kotouttavaan suuntaan? Onko vieraannuttamiselle tarvetta, jos lukija joka tapauksessa kohtaa teoksessa vierasta sisältöä? Nämä ovat kuitenkin hankalasti operationalisoitavia, teoreettisia kysymyksiä, joihin en etsi vastauksia tämän tutkimuksen puitteissa. Esittelen varsinaiset tutkimuskysymykseni luvussa 4.4.

4.2 Käännökset

Viitataan tässä tutkimuksessa käännöksiin kirjaimilla A, B, C ja D. Aakkoset peilaavat käännösten ilmestymisjärjestyttä, vaikka se ei olekaan yksioikoisen kronologinen, kuten yllä on todettu: C-käännös on alun perin käännetty ennen B:tä, mutta C on tarkistettu B:n julkaisun jälkeen. Ranskankielisestä alkuteoksesta käytän paikoitellen lyhennettä AT, alkuteksti, ja poikkean siten käännöstieteellisten tutkimusten vakiintuneesta lyhenteestä LT, lähdeteksti. Kuten edellä on todettu, uudelleenäännöksiä tutkittaessa 'lähdeteksti' voi olla ongelmallinen käsite, sillä joskus edeltävä käännös voi toimia uuden käännöksen lähtökohtana jopa enemmän kuin alkuteksti. Aineiston tiedot ovat seuraavat:

AT. Verne, Jules 2010 [1869]. *Vingt mille lieues sous les mers*. 40. painos. Paris: Librairie Générale Française. 606 s.

A. Verne, Jules 1916. *Sukelluslaivalla maapallon ympäri*. Suom. O. A. Joutsen. Porvoo: WSOY. 400 s.

B. Verne, Jules 2000 [1955]. *Sukelluslaivalla maapallon ympäri*. Suom. Martta Tynni. 7. painos. Helsinki: WSOY. 318 s.

C. Verne, Jules 1998 [1926]. *Kapteeni Nemo ja Nautilus*. Suom. Väinö Hämeen-Anttila ja Urho Kivimäki; suomennotokset tarkistettu vuonna 1968. 6. painos. Hämeenlinna: Karisto. 526 s.

D. Verne, Jules 2011 [2008]. *Kapteeni Nemo merten syvyyksissä*. Suom. Kristina Haataja. Helsinki: Minerva. 287 s.

Teosten sivumäärät kertovat paljon suomennosten luonteesta. Alkuteoksen mitta on esipuhe ja kirjailijan esittely pois lukien 567 sivua. Käännös C noudattaa alkutekstiä kaikista uskollisimmin ja on sekin yli 500-sivuinen. A ja B karsivat pois muun muassa luontokuvauksia ja ovat pituudeltaan alkutekstiä noin 30 % ja 44 % lyhyempiä. Käännös D on karsimisessa kaikista radikaalein: käännöksen mitta on vain noin puolet alkutekstin pituudesta. Vertailua vaikeuttavat fontin koko, sivun koko, rivitys ja muut seikat, jotka vaikuttavat sanojen määrään per sivu, mutta sivumäärät antavat kuitenkin käsityksen siitä, kuinka paljon kääntäjät ovat karsineet alkuteosta.

Vingt mille lieues sous les mers on innoittanut muun muassa lukuisia elokuvia, sarjakuvia ja muita mukaelmia eri puolilla maailmaa. Yllä mainittujen käännösten lisäksi suomeksi on julkaistu 30-sivuinen, selkeästi lapsille suunnattu kuvakirja *Sukellusveneellä maapallon ympäri* (1983). Tämä Meri Starkin kääntämä teos poikkeaa alkuteoksesta ja käännöksistä A–D niin paljon, että se on ennemminkin mukaelma kuin käännös. Tästä syystä en ota sitä osaksi vertailua.

Kirjan alkuperäisestä kuvituksesta vastasivat piirtäjät Riou ja de Neuville. Verne vaikutti itsekin kirjojen kuvitukseen ja esitti piirtäjille toiveita (Verne 2010, 22). Kuvitus on siirtynyt myös teoksen suomennoksiin. Riikonen (2007, 241) toteaaakin, että uudempien kuvitusten on vaikea kilpailla klassikoksi muodostuneiden kuvitusten kanssa, jollaisia on varsinkin klassikoissa ja nuortenkirjoissa kuten Vernen ja Lewis Carrollin teoksissa. Suomennoksissa A, B ja C on kuvitus. Näistä C:ssä on alkuperäinen kuvitus ja nimiölehdellä maininta kuvittajista. Sitä vastoin A:ssa ja B:ssä käytetyt kuvat ovat mukaelmia Rioun ja de Neuvillen piirroksista: alkuperäisten piirtäjien signeeraukset on pyyhitty pois ja kuvia on muutettu hiukan yksinkertaistetumpaan suuntaan (ks. liitteet 1 ja 2). Ei olisi liioiteltua kutsua näitä muokattuja kuvia plagiaateiksi, sillä ne pohjautuvat selkeästi Rioun ja de Neuvillen kuviin häivyttäen kuitenkin tiedon kuvien alkuperäisistä tekijöistä.

4.3 Kääntäjät

Ensimmäisenä *Vingt mille lieues sous les mers* -teoksen suomentanut Otto Aleksanteri Joutsen eli vuosina 1878–1936. O. A. Joutsen -nimellä tunnettu kääntäjä opiskeli Helsingin yliopistossa ja työskenteli myös toimittajana. Hän käänsi kaunokirjallisuuden lisäksi muun muassa luonto- ja meriaiheisia kirjoja, joten *Vingt mille lieues sous les mers* -teoksen aihepiiri oli hänelle tuttu jo ennen Vernen teoksen kääntämistä. Joutsen kirjoitti myös omia luonto- ja meriaiheisia teoksia: *Luonnon ihmeitä* ilmestyi vuonna 1911 ja merenkulun historiaa sekä laivamuotojen kehitystä käsittelevä *Meren kirja* vuonna 1921. (Hirvonen 1993, 306–307.) Viittaa tässä tutkielmassa Joutsenen käännökseen vuodelta 1916 kirjaimella A.

Vuonna 1955 ilmestynyt suomennos, josta käytän kirjaintunnistetta B, on Martta Tynnin (1910–1989) kääntämä. Tynni toimi ranskan kielen lehtorina Helsingin yliopistossa. Hän suomensi muitakin Jules Vernen teoksia ja Paul Bernan *Päättömän hevosen salaisuuden*. Hänen sisarensa oli kirjailija Aale Tynni. (Lahtinen & Riikonen 2007, 484.)

Vingt mille lieues sous les mers -teoksen aikajärjestyksessä toisen suomennoksen tekivät alun perin Urho Ilmari Kivimäki ja Väinö Hämeen-Anttila, mutta edellä mainitun tarkistetun version vuoksi tässä tutkielmassa käännökseen viitataan kirjaimella C. Kivimäki eli vuosina 1889–1958. Hän teki monipuolisen uran kirjallisuuden parissa työskennellen muun muassa kääntäjänä ja julkaisuosaston hoitajana SOK:n kustantamossa. Kivimäki käänsi erityisesti ranskasta ja saksasta suomeen. Myös Hämeen-Anttilan (1878–1942) kirjallinen ura oli monipuolinen: hän toimi muun muassa päätoimittajana ja kustannusyhtiön toimitusjohtajana. Erittäin tuottelias kääntäjä kirjoitti myös omia kirjoja, joista kolme oli meriaiheisia. Hän kirjoitti ja toimitti lukuisia partio-aiheisia kirjoja ja lastenkirjoja. Hämeen-Anttila käänsi muun muassa monia Alexandre Dumas vanhemman teoksia suomeksi. (Hirvonen 1993, 366–367, 274–276.)

Kristina Haataja (s. 1953) on tehnyt viimeisimmän *Vingt mille lieues sous les mers* -suomennoksen vuonna 2008. Viitataan tähän suomennokseen kirjaintunnisteella D. Haataja on kääntämisen lisäksi toiminut kielten opettajana ja toimittajana sekä kirjoittanut romaaneja. Hän on kääntänyt muun muassa Marguerite Duras'n romaaneja suomeksi⁵.

4.4 Tutkimuskysymykset ja metodi

Etsin tässä tutkielmassa vastausta kysymykseen, ilmeneekö *Vingt mille lieues sous les mers* -teoksen suomennoksissa kotouttamista tai vieraannuttamista ja millä tavoin se näkyy teksteissä. Tutkin myös, onko käännosten parateksteissä kotouttavia tai vieraannuttavia piirteitä. Tutkin käännosten roolia osana käännosketjua: ovatko uudelleenkäännoykset lähempänä alkutekstiä kuin ensikäännoykset? Otan myös huomioon käännoysten suhteen: onko se aktiivinen vai passiivinen, onko edellisten käännoysten ratkaisuja nähtävissä myöhemmissä käännoyksissä? Pohdin hiukan myös uudelleenkäännoytämisen syitä sen pohjalta, mitä käännoyksistä voi päätellä.

Metodini on vertaileva tekstianalyysi. Luin käännoyksii verraten niitä sekä alkutekstiin että toisiinsa ja merkitsin löytämäni kotouttavat ja vieraannuttavat käännoyratkaisut. Tässä lähtökohtani oli intuitiivinen: valitsin elementit sen perusteella, tuntuivatko ne minulle lukijana kotouttavilta tai vieraannuttavilta. Pohjauduin etsinnöissäni myös aiempaan tutkimustulokseen siitä, millaisia elementtejä käännoystieteilijät ovat tutkimuksissaan luokitelleet kotouttaviksi tai vieraannuttaviksi. Käännoykstrategioiden tutkimus liikkuu useimmiten koko tekstin tasolla, ei

⁵ Wikipedia. Kristina Haataja. Saatavilla: https://fi.wikipedia.org/wiki/Kristina_Haataja. [Luettu 15.04.2016.]

vain yksittäisissä rakenteissa. Niinpä varsinaista tutkimuksen kohteena olevaa yksikköä on vaikea määritellä: tutkimuksen kohteena ei ole vain sana tai virke, vaan teksti kokonaisuudessaan. Havaintojen luokittelu oli aineistolähtöistä. Kategorisointi tapahtui osittain Chestermanin (1997) strategialuokittelun pohjalta.

5 Kotouttaminen, vieraannuttaminen ja uudelleenkäyttäminen aineiston valossa

5.1 Kotouttaminen ja vieraannuttaminen tutkimusaineistossa

Jaoin aineistohavainnot kolmeen pääkategoriaan Chestermanin (1997) luokitteluun pohjaten. Esittelin tämän käännösstrategialuokittelun luvussa 3.2. Termin 'strategia' käyttäminen tämän aineiston analysoinnissa olisi hiukan kyseenalaista, sillä termi viittaa tietoiseen ja loogiseen suunnitelmaan ja toteutukseen. Pelkkää käännöstä tutkimalla on kuitenkin ongelmallista väittää, että kääntäjä noudatti tiettyä strategiaa tai pyrki sellaiseen. On uskaliaasta väittää tietävänsä kääntäjien ajatukset ja tavoitteet pelkän lopputuotteen perusteella. Chestermanin luokittelu on strategia-otsakkeestaan huolimatta hyvä pohja havaintojen jaotteluun. Käytän luokittelua vain pohjana, sillä kaikkia Chestermanin mainitsemia strategioita ei ilmene aineistossa, eikä kaikkia löytämiäni ilmiöitä mainita Chestermanin luokittelussa.

Aineisto on siis jaettu syntaktisiin, semanttisiin ja pragmaattisiin elementteihin. Nämä ryhmät eivät ole keskenään symmetrisiä, sillä semanttiset kotouttamis- ja vieraannuttamiskeinot kattavat suurimman osan havainnoista. Vaikka aineisto on selkeyden vuoksi jaoteltu osiin, aineistoesimerkeissä voi ilmetä muidenkin kuin käsiteltävän kategorian ilmiöitä. Niinpä mainitsen välillä myös ilmiöitä, jotka eivät ole yläotsikon mukaisia.

5.1.1 Syntaktiset elementit

Aloitin syntaktisista kotouttamisen ja vieraannuttamisen piirteistä aineistossa. Nostan esille alkutekstin rakenteen noudattamisen, kirjaimellisen ja sujuvan käännöstyylin sekä tekstiyksikön vaihtamisen.

Osa käännöksistä on niin uskollisia alkutekstille, että ne seuraavat pitkälti AT:n välimerkitystä silloinkin, kun seurauksena on epäluonteva kohdekielinen virke. Käännös C noudattaa AT:n välimerkitystä tarkimmin.

(1) La Canadien, Conseil et moi, nous eûmes une assez longue conversation à ce sujet. -- Ce fut de poser catégoriquement cette question au capitaine Nemo : Le capitaine comptait-il nous garder indéfiniment à son bord ? (532)

C. Kanadalainen, Conseil ja minä keskustelimme pitkälti siitä asiasta. -- Hän kehotti minua tiukkaamaan kapteeni Nemolta: aikoiko kapteeni pidättää meidät määräämättömäksi ajaksi? (467)

AT:n kaksoispisteet ovat siirtyneet käännökseen ja seurauksena on virke, joka ei ole luontevinta mahdollista suomea. Luontevampaa välimerkitystä olisi sijoittaa kaksoispisteiden tilalle pilkku

ja kysymysmerkin tilalle piste eli tehdä suorasta kysymyslauseesta epäsuora. Nyt käännöksen ulkomuoto on lähellä alkuperäistä, mutta luettavuus kärsii. Kyse on toisin sanoen elementistä, joka voi aiheuttaa lukijassa vierauden tunnetta. Ilmiössä ei todennäköisesti ole kyse tarkoituksellisesta vieraannuttamisesta, vaan siitä, että välimerkit ovat siirtyneet kääntäjän tiedostamatta käännökseen, mikä on eräänlaista interferenssiä. Toki kyse on voinut olla myös tietoisesta valinnasta noudattaa alkutekstin rakenteita välimerkkejä myöten niin usein kuin mahdollista. Välimerkkien siirtymisen AT:stä käännöksiin huomaa aineistossa etenkin kaksoispisteistä, puolipisteistä ja ajatusviivoista.

Esimerkistä 1 käy ilmi myös toinen syntaktinen, vieraannuttava seikka, nimittäin kirjaimellinen kääntäminen. Kirjaimellisuus ilmenee usein kömpelöinä käännösratkaisuina. Kirjaimellisella kääntämisellä tarkoitan samaa kuin Chesterman (2011, 24): kirjaimellinen käännös on muodollisesti lähellä lähdekieltä, mutta kuitenkin kohdekielen kieliopin mukainen. Tässä tapauksessa AT:n lauseenjäsenten järjestys on siirtynyt käännökseen. AT:n *à ce sujet* on siirtynyt käännöksessä samaan kohtaan eli virkkeen loppuun ja se on käännetty kirjaimellisesti *siitä asiasta*. Luontevampaa suomea olisi tässä tapauksessa sijoittaa *asiasta* ennen ajan adverbialia *pitkälti* ja jättää määrite pois: *keskustelimme asiasta pitkälti*. Esimerkeistä 2 ja 3 käy ilmi samankaltaista kömpelyyttä ja kirjaimellisuutta:

(2) Cependant, la situation avait changé depuis quelques instants, et nous ne nous en étions pas aperçus. (260)

C. Tilanne oli muuten melkoisesti muuttunut viime hetkinä ja meidän huomaamattamme. (221)

(3) Si l'on excepte la rude épreuve de la banquise du pôle Sud, nous ne nous étions jamais mieux portés, ni Ned, ni Conseil, ni moi. (532)

C. Ottamatta lukuun etelänavan kiintojäässä kokiamamme vastuksia emme olleet milloinkaan voineet paremmin, Ned, Conseil ja minä. (468)

Esimerkin 2 virke tuntuu kömpelöltä, koska siinä on paljon adverbialleja: *muuten, melkoisesti, viime hetkinä ja meidän huomaamattamme*. Kahden viimeisen rinnastus *ja*-konjunktioilla lisää kömpelyyden tunnetta. Sujuvaa tyyliä tavoitteleva kääntäjä yrittäisi sijoittaa AT:n sisällön käännökseen esimerkiksi seuraavalla tavalla: *Tilanne oli huomaamattamme muuttunut melkoisesti viime hetkinä*, vaikka se tarkoittaisikin yhden adverbialin karsimista. Vaihtoehtoisesti jonkin adverbialleista nostaminen virkkeen alkuun sujuvoittaisi tekstiä. Kirjaimellinen kääntäjä pyrkii kuitenkin saamaan käännökseensä kaikki alkutekstin elementit ja toisinaan jopa samassa järjestyksessä. Vieraan kielen lauseenjäsenten järjestyksen seuraaminen aiheuttaa kohdekielisen tekstin lukijassa vierauden tunnetta, sillä alun perin suomeksi kirjoitetussa tekstissä samankaltainen järjestys ei välttämättä ilmenisi. Myös

esimerkissä 3 käännöksen lauseenjäsenten järjestys tulee suoraan ranskankielisestä alkutekstistä ja seurauksena on epätyypillinen suomenkielinen virke, jossa subjekti on virkkeen lopussa. Alkuteksti painottaa, ettei *kukaan* henkilöistä ollut milloinkaan voinut paremmin ja käännös yrittää toistaa tämän painotuksen, mutta se ei välity aivan samalla tavoin käännöksen lukijalle kuin alkukielisen tekstin lukijalle.

Vaikka tähänastiset esimerkit ovat koskeneet vain käännöstä C, myös muissa käännöksissä ilmenee välillä kirjaimellista kääntämistä.

(4) Il ne nous manquait que le charme de la conversation. (194)

A. Pakinatilaisuutta vain kaipasi. (122)

B. En kaivannut muuta kuin tilaisuutta ajatustenvaihtoon tovereideni kanssa. (97)

C. Puuttui vain keskustelun viehäytys. (160)

D. Puuttui vain keskustelun viehäytys –. (106)

Esimerkki osoittaa, että käännös B tavoittelee kirjaimellisuuden sijaan sen vastakohtaa, sujuvaa ilmaisutapaa. Kuten myöhemmistäkin esimerkeistä käy ilmi, käännös B:n alunormi, Touryn termistöä käyttäkseni, on pyrkimys sujuvaan ja kotouttavaan kieleen, josta vieras vaikutus on pyyhitty pois. Teksti on ikään kuin kirjoitettu suomeksi uudelleen ja vain alkutekstin sisältö on siirtynyt käännökseen. Siinä missä C:n alunormia leimaa vahva pyrkimys kirjaimellisuuteen ja B pyrkii sujuvuuteen, käännösten A ja D alunormin yksiselitteinen määrittely on vaikeampaa, sillä ne sijoittuvat näiden ääripäiden välimaastoon. Esimerkissä 4 käännös D on sanasta sanaan sama kuin C ollen siten myös vieraannuttava ja kirjaimellinen. A on tässä tapauksessa lähempänä kotouttavaa kuin vieraannuttavaa ratkaisua.

Totesin edellä, että käännös C tavoittelee kirjaimellisuutta. Käännöksen määrätietoisesta pyrkimisestä kyseeseen päämäärään voi kuitenkin kyseenalaistaa. Kirjaimellisen kääntämisen hypoteesin mukaan kääntäjällä on käännösprosessin aikana tapana edetä kirjaimellisista käännösratkaisuista vähemmän kirjaimellisiin (Chesterman 2011, 26). Oletuksena on siis, että lähdekieli vaikuttaa kääntäjän kognitiivisiin prosesseihin ja siksi kääntäjälle ensimmäisenä mieleen tuleva ratkaisu on kirjaimellinen (mp.). Niinpä voitaisiin myös väittää, että käännös C ei tavoittele kirjaimellisuutta vaan se on sitä siksi, että kääntäjä joutui lähdekielen vaikutusvallan alaiseksi. Kuten uudelleenkäännöshypoteesista, myös tästä hypoteesista on tapaustutkimustodisteita puolesta ja vastaan, joten hypoteesin validiteetin voi myös kiistää.

Yksi Chestermanin (1997) mainitsemista syntaktisista käännösstrategioista on yksikön muuttaminen, eli esimerkiksi kappaleiden tai lukujen sulauttaminen yhteen. Kumpaakin on

tapahtunut käännöksissä, mutta ilmiön luokittelu joko kotouttavaksi tai vieraannuttavaksi on haastavampaa kuin edellä käsiteltyjen ilmiöiden luokittelu. Eri kielissä on erilaiset konventiot kappalejakojen suhteen. Mutta mikä sitten olisi ”suomalainen” kappalejako? Yksiselitteistä vastausta on vaikea antaa, sillä kappalejako on pitkälti kirjoittajan omista preferensseistä kiinni. Se voi vaihdella tekstilajista toiseen ja vaikuttaa sekä sisältöön että tyyliin. Esimerkiksi lyhyillä, yhden virkkeen kappaleilla voi luoda kaunokirjalliseen tekstiin pysähtyneisyyden ja katkonaisuuden tunnelmaa. Uudelleenkäännösten yhteydessä täytyy myös ottaa huomioon kielen konventioiden muuttuminen ajan saatossa.

Käännöksessä A on yhdistelty alkutekstin lyhyitä kappaleita. Käännös B sen sijaan toimii päinvastoin ja pilkkoo joitakin AT:n kappaleita osiin, mahdollisesti luettavuuden nimissä. Sujuvuushan on B-käännökselle tärkeä normi. Käännöksessä C alkutekstin rakenteiden mahdollisimman uskollinen noudattaminen ulottuu myös kappalejakoihin, ne eivät nimittäin juuri eroa alkuperäisestä. D-käännös yhdistelee kappaleita, mutta tälle on osaltaan selityksenä se, että D karsii alkutekstiä niin paljon, että kappaleet lyhenevät rajusti. Tällöin kappaleiden yhdistäminen kursii kasaan tekstiä, joka voisi muuten olla hajanaisen oloinen. Käännös D sulauttaa myös kokonaisia lukuja yhteen.

Syntaktisia piirteitä tarkastelemalla saa käsityksen etenkin käännöksen C vahvasta taipumuksesta kääntää mahdollisimman läheltä alkutekstiä eli vieraannuttavasti. Alkutekstin rakenteet välimerkkejä, lauserakenteita ja kappalejakoja myöten ovat siirtyneet käännökseen joko kääntäjän pyrkimyksestä tai interferenssistä johtuen. Syntaktisten piirteiden tutkiminen antaa myös esimakua B-käännöksen kotouttavasta linjasta, jossa alkutekstin rakenteet hylätään ja pyrkimyksenä on siirtää vain sisältö kohdekieliseen tekstiin. Käännösten A ja D yleinen linja eli alunormi ei selviä pelkkiä syntaktisia elementtejä tarkastellessa.

5.1.2 Semanttiset elementit

Kotouttamiseen tai vieraannuttamiseen liittyviä semanttisia käännösratkaisuja on aineistossa runsaasti. Iso osa niistä tapahtuu leksikon tasolla. Aineistosta nousevat esille etenkin erisnimet, luonnontieteelliset nimet, mittayksiköt, kulttuurisidonnaiset ilmiöt liittyen joko ranskalaiseen tai suomalaiseen kulttuuriin, sanaleikit ja idiomit sekä poliittiseen korrektiuteen liittyvät ilmiöt.

Vieraskieliset elementit ja erisnimet käännöksissä

Yksi selkeästi vieraannuttava tekijä on vieraskielisten elementtien jättäminen kohdekieliseen tekstiin. Erisnimet ovat selkein merkki vieraasta alkuperästä, mutta käsittelen ennen niitä vieraskielisiä yleisnimiä. Aineisto antaa yhden esimerkin tästä.

(5) — Non, capitaine, mais il existe encore un danger.

— Lequel, monsieur ? (263)

C. — En suinkaan, kapteeni, mutta on toinenkin vaara.

— Antakaa kuulua, monsieur. (224)

Monsieur toistuu käännöksen saman luvun repliikeissä yhteensä viisi kertaa. Kaikki ne ovat kapteeni Nemon vuorosanoja. Kapteeni Nemo ei ole äidinkieleltään ranskalainen, mutta tarinan kertoja professori Aronnax kertoo tarinan alkupuolella kapteeni Nemon puhuvan sujuvaa ranskaa ja käyttävän tuota kieltä heidän välisissä keskusteluissaan. Jättämällä alkukielen rippeitä näkyviin käännös vieraannuttaa ja muistuttaa lukijoitaan hahmojen keskustelukielestä. *Monsieur* tuo käännöksen keskusteluun tiettyä juhlallisuutta ja jäykkyyttä. Myös se, että hahmot käyttävät keskustellessaan toisistaan appellatiiveja luo vierauden tunnetta, sillä suomen kielessä puhuttelu eris- tai yleisnimin on vähäisempää kuin monissa muissa kielissä, esimerkiksi ranskassa. Käsittelen puhuttelua tarkemmin pragmaattisten käännösratkaisujen yhteydessä.

Erisnimien kääntämistratkaisuista merkittävin on D-käännöksen päätös kääntää Conseil-niminen hahmo suomeksi nimellä *Neuvokas*. Päätös vaikuttaa välittömästi kahdella tavalla: käännös vaikuttaa kotouttavalla ja lapsille suunnatulla. Erisnimien kääntäminen on perinteisesti ollut Suomessa ilmiö, joka liittyy lähinnä esimerkiksi lastenviihteeseen, joihinkin maantieteellisiin nimiin, Euroopan kuninkaallisiin ja historian suurhallitsijoihin. Aikuisten kaunokirjallisuudessa, etenkin viimeisten vuosikymmenten aikana suomennetussa, ei usein kohtaa käännettyjä henkilönnimiä, ainakaan fantasiakirjallisuuden ulkopuolella. Kuten olen aiemmin todennut, Vernen kirjallisuutta voidaan pitää niin aikuisille kuin lapsillekin sopivana, mutta käännös lyö itseensä tällä käännösratkaisulla lastenkirjan leiman. Verne itse ei suunnannut teoksiaan lapsille, mutta käännöksellä voi tietenkin olla eri kohderyhmä kuin alkuteoksella.

Miten perusteltuna tätä käännösratkaisua voidaan pitää? *Vingt mille lieues sous les mers* -teoksen esipuheesta ilmenee, että professori Aronnaxin apulaisen nimi on lainattu Vernen ystävältä, sukelluslaivoja tutkineelta tiedemieheltä nimeltä Jean-François Conseil (Verne 2010,

13). Hahmon nimi pohjautuu siis todelliseen henkilönnimeen, mutta ei ole syytä olettaa, että kääntäjä olisi tiennyt tästä. Nimellä on kuitenkin myös sanakirjamerkityksiä:

conseil *m* 1 neuvo, ohje, kehoitus, opetus, vinkki, osviitta; neuvonpito, konsultti 2 neuvosto, raati; valtuusto (Lattunen & Viljanen 2001, 662)

Klingberg (1986, 43) toteaa henkilönnimien kääntämisestä seuraavasti: ”On perusteltua edellyttää, että henkilönnimiä, jotka kuuluvat jokapäiväiseen kieleen ja joilla ei ole mitään erityistä merkitystä joka lukijoiden täytyisi ymmärtää, ei pidä muuttaa, kun vieras kulttuuri esitellään kääntämisen kautta” (oma suomennos). Kysymys kuuluukin siis, onko nimellä *Conseil* erityinen merkitys, joka lukijoiden täytyisi tietää. *Conseil* on hahmona avulias, ahkera ja pyyteeton, mutta tärkeässä neuvonantajana osassa hän ei ole. Päinvastoin: hän on sivuhahmo, joka korostaa seuraavansa kaikessa työnantajansa professori Aronnaxin päätöksiä, silloinkin kun häneltä pyydetään mielipidettä johonkin asiaan:

(6)⁶ – – en dépit de son nom, ne donnant jamais de conseils – même quand on ne lui en demandait pas. (48)

A. Hän oli – – – vastoin nimeänsä¹⁾ – aivan haluton koskaan neuvoa antamaan, vaikka semmoista häneltä olisi pyydettykin.

¹⁾ *Conseil* = neuvo. Suom. huom. (20)

B. Huolimatta nimestään – *conseil* merkitsee neuvoa – hänellä ei ollut tapana tyrkyttää neuvojaan, ei edes silloin kun häneltä ei niitä pyydetty. (16)

C. – – nimestään huolimatta¹ hän ei koskaan antanut neuvoja – edes silloin kun häneltä ei niitä pyydetty.

¹ *Conseil* on suomeksi neuvo. – Suom. (25)

D. – – eikä nimestään huolimatta koskaan antanut neuvoja – ei edes silloin kun häneltä ei niitä erikseen edes pyydetty. (18)

Nimi ei siis korosta hahmon ominaisuuksia muuten kuin negaation kautta, mutta sekin voi olla merkityksellistä. Kuten Nord (2003, 185) toteaa, fiktiivisessä teoksessa nimillä on aina jokin merkitys. Käännökset A, B ja C ilmaisevat nimen merkityksen joko alaviitteessä tai lisäyksenä tekstissä, eivätkä sitten enää palaa siihen. Ne siis antavat vähemmän painoarvoa sanakirjamerkitykselle kuin käännös D. Kyse onkin lopulta siitä, kuinka tärkeänä kääntäjä pitää nimen sanakirjamerkitystä. D:n suomentaja on mitä ilmeisimmin nähnyt nimen tärkeänä ja merkityksellisenä, koska hän on kotouttanut sen ja vaikuttanut samalla siihen, millaisen vaikutelman käännöksen kohderyhmästä saa tekstin perusteella. Valinnan voi nähdä perusteltuna, mutta samoin käännösten A, B ja C päätös jättää nimi alkuperäiseen muotoonsa ja olla antamatta sanakirjamerkitykselle liikaa painoarvoa on erittäin perusteltu.

⁶ Tämä esimerkki on tutkittujen lukujen ulkopuolelta.

Mitä muihin erisnimiin tulee, seuraava esimerkki demonstroi hyvin käännösten käytäntöjä ja yleisiä linjoja:

- (7) Le 5 mars 1867, le *Moravian*, de Montreal Ocean Company -- (35)
- A. Maaliskuun alussa 1867 -- muuan kanadalainen laiva -- (11)
- B. Maaliskuun alussa -- muuan kanadalainen laiva -- (7)
- C. Maaliskuun 5. päivänä 1867 Montrealin valtameriyhtiön höyrylaiva *Moravian* -- (13)
- D. [M]aaliskuun 5. päivänä 1867 Montréal-valtameriyhtiön höyrylaiva *Moravian* -- (9)

Tämä esimerkki on kuin pienoiskuva koko aineistosta, sillä samankaltaisia käännösratkaisuja on aineistossa runsaasti. Jos katsoisi vain tätä esimerkkiä, bermanilainen uudelleenkäännohypoteesi näyttäisi toteutuvan. Kaksi ensimmäistä käännoästä karsivat käännoäksistä yksityiskohtia ja vierautta, ja kaksi myöhäisempää ovat käännoäsratkaisuissaan lähempänä alkutekstiä. B karsii tässäkin eniten yksityiskohtia ja pyrkii sujuvuuteen, D sitä vastoin poikkeaa alkutekstistä ja vieraannuttaa lisää kirjoittamalla *Montréal*in ranskalaisittain. Yksi vaihtoehto olisi tietysti ollut myös jättää *Montreal Ocean Company* kokonaan kääntämättä, sillä se on alkutekstissäkin vieraskielinen elementti. A:n ja B:n ratkaisu mainita vain laivan kansallisuus on ymmärrettävä, sillä *Moravian* mainitaan koko kirjassa vain kahdessa peräkkäisessä kappaleessa. Kirjan ensimmäisessä luvussa, josta esimerkkinä on, vilisee yksityiskohtia, joilla ei kuitenkaan ole juurikaan merkitystä koko tarinan kannalta: päivämääriä, kerran mainittavia laivojen nimiä, leveys- ja pituusasteita ja kaupunkien nimiä. Kaikki on vain taustoittavaa tietoa. Toisaalta Verne luo yksityiskohdilla tunnelmaa historiallisesta katsauksesta, joten pelkistetyssä ja sujuvoitetussa käännoäksessä tunnelma on erilainen.

Alkutekstissä viitataan muutamaan otteeseen kreikkalaisen mytologian hahmoihin. Ne ovat erisniminä mielenkiintoisia, sillä suomalaisella lukijalla voisi olla mahdollisuus tuntea ne – mutta käytännössä todennäköisyys on melko pieni.

- (8) Enfin, dans un article d'un journal satirique très redouté, le plus aimé de ses rédacteurs, brochant sur le tout, poussa au monstre, comme Hippolyte, lui porta en dernier coup, et l'acheva au milieu d'un éclat de rire universel. (35)
- A. [--]
- B. Kaiken lopuksi erään pelätyn pilalehden suosittu toimittaja kävi hirviötä vastaan oikohyökkäykseen ja antoi sille kuoliniskun yleisen riemun vallitessa. (7)
- C. Viimein erään suuresti pelätyn satiirisen sanomalehden suosituin toimittaja kävi hirviön kimppuun kuin Hippolyte, antoi sille viimeisen iskun ja otti päiviltä koko otuksen, yleisen naurun hyväksymänä. (12)
- D. [--]

C kääntää *Hippolyten* uskollisesti, vaikka ei liene kovin todennäköistä, että ainakaan suomalainen lapsilukija tuntee Kreikan mytologiaa riittävän hyvin hahmon tietääkseen. AT:ssä mainitaan myös *Diane* (533), jonka C kääntää *Diane-jumalattareksi* (469), vaikka hahmo tunnetaan yleensä suomeksi nimellä Diana; muut käännökset eivät käänne kyseistä lausetta lainkaan. Alkutekstin *Furies* (539) kääntyy B:ssä (284), C:ssä (474) ja D:ssä (267) *raivottariksi*, A jättää kääntämättä. Kreikkalaista mytologiaa ei voi luokitella lähdekulttuurin omaksi ilmiöksi tai täysin kulttuurisidonnaiseksi seikaksi, mutta Vernen lukijakunnan 1800-luvulla voi olettaa tunteneen Kreikan mytologiaa paremmin kuin suomalaislukijan 1900- tai 2000-luvulla. Niinpä mytologian hahmojen nimeltä mainitseminen käännoksissä tuo käännoksiin vieraan kulttuurin tuntua.

C-käännöksen kirjaimellinen ja alkutekstille uskollinen linja käy ilmi monin eri tavoin seuraavasta esimerkistä – ja toisaalta B:n taipumus korvata erisnimiä yleisnimillä.

(9) Ni Cuvier, ni Lacépède, ni M. Dumeril, ni M. de Quatrefages n’eussent admis l’existence d’un tel monstre – à moins de l’avoir vu, ce qui s’appelle vu de leurs propres yeux de savants. (32)

A. [– –]

B. – – kukaan huomattava luonnontutkija ei olisi myöntänyt sellaista hirviötä olevan olemassakaan, ei ainakaan ennen kuin olisi sen omin silmin nähnyt. (5)

C. Ei Cuvier, ei Lacépède, ei Dumeril tai de Quatrefages olisi myöntänyt sellaisen hirviön olemassaoloa – paitsi jos olisivat sen nähneet, nähneet omilla tiedemiehen silmillään. (9)

D. [– –]

Ensinnäkin, 1700- ja 1800-luvuilla eläneiden ranskalaistiedemiesten nimet on jätetty C-käännökseen, vaikka kyse on vahvasti kulttuuri- ja aikakaussidonnaisesta tiedosta. Suomalaislukijan ei voi olettaa tuntevan näitä luonnontutkijoita, mutta tämä ei vaikuta haittaavan kääntäjiä. B-käännöksen ratkaisu korvata erisnimet selittävällä adjektiivilla ja yleisnimellä palvelee suomalaista lukijaa paremmin. Esimerkistä ilmenee myös syntaktisia ilmiöitä: ajatusviivaa käytetään C-käännöksessä identtisesti alkutekstin tavoin, ja *ei*-sanaa käytetään *ni*-negaatiorakenteen tavoin, mikä tekee käännoksestä kömpelön. Ja viimeiseksi: sanasanainen *nähneet omilla tiedemiehen silmillään* on omituiselta kuulostava ratkaisu, kun tarjolla olisi myös ollut saman sisällön välittävä, idiomaattinen *omin silmin*.

Luonnontieteelliset yleisnimet

Siirryn nyt erisnimistä yleisnimiin ja tarkemmin sanottuna luonnontieteellisiin nimiin. Alkutekstissä on runsaasti merenalaisen maailman kuvailua, jota osa käännoksistä on karsinut pois. Kenties kääntäjät eivät pitäneet luontokuvailua lukijoita, etenkin lapsilukijoita,

kiinnostavana. Eksoottisten luonnontieteellisten sanojen kääntäminen voi myös olla haastavaa. Klingbergin (1986, 40) mukaan luonnontieteelliset sanat kuuluvat kulttuuriseen kontekstiin eikä niitä tulisi poistaa tai korvata. Klingberg (mts. 42–43) listaa neljä eri käänösstrategiaa vieraiden kasvi- ja eläintieteellisten nimien kääntämisessä. Ensinnäkin kääntäjä voi tehdä kasvitieteellistä tutkimusta löytääkseen vastaavan kohdekielisen sanan. Jos tämä näyttäisi vievän liikaa aikaa ja olevan vaikeaa, kääntäjä voi jättää tekstiin lähdekielisen sanan. Kolmas vaihtoehto on, että kääntäjä luo uuden kohdekielisen sanan lähdekielisen sanan merkityksen pohjalta. Viimeiseksi Klingberg mainitsee selittävän käänöksen, jossa kerrotaan tarkoitus tai käyttötapa.

Esittelen havaintoni taulukossa, johon termit on koottu yksikön nominatiivissa. Taulukon kahdeksan termiä ovat otanta, jotka antavat kokonaiskuvan koko aineistosta. Etenkin käänöksessä C on runsaasti muitakin luonnontieteellisiä termejä, koska kyseessä on lyhentämätön ja alkutekstille uskollinen käänös, mutta sen käänöslinja käy riittävän selkeästi ilmi näistä esimerkeistä.

Taulukko 1

AT	Käänös A	Käänös B	Käänös C	Käänös D
ichtyologiste (32)	[--]	kalatieteen edustaja (6)	iktyologi (10)	iktyologian asiantuntija (7)
padine-paon (193)	riikinkukkohaura (121)	[--]	riikinkukkolevä (158)	[--]
c�ramie (193)	cerami-haura (121)	[--]	keramia (158)	[--]
laminaire (193)	laminaria (121)	[--]	laminaari (158)	[--]
ac�tabule (193)	[--]	[--]	acetabuli (158)	[--]
zoophyte (257)	zoophyti (169)	el�inkasvi (134)	zoofyytti (219)	�yriäinen (135)
plante p�lagienne (257)	vesikasvi (169)	vesikasvi (134)	pelaginen kasvi (219)	merenalainen kasvi (135)
fissurelle (534)	[--]	[--]	fissurelli (470)	[--]

Kutakin k n ssaraketta katsomalla saa jonkinlaisen kokonaiskuvan k n ksen yleisistä linjoista. K n s A on karsinut alkutekstiä jonkin verran, joten kaikkia termejä ei ole k nnetty. *Riikinkukkohauran*⁷ ja *cerami-hauran* tapauksessa k nt j  on luonut uuden kohdekielisen sanan lähdekielisen sanan merkityksen pohjalta. *Cerami-haura* on kuitenkin

⁷ Haura on hento, meressä kasvava uposkasvi. Lähde: Kotimaisten kielten keskus & Kielikone Oy 2016. Haura. Kielitoimiston sanakirja. Saatavilla: <http://www.kielitoimistonsanakirja.fi>. [Luettu 15.04.2016.]

jätetty vieraan näköiseksi lainasanaksi, c-kirjaintahan ei suomen kielessä ilmene muualla kuin sitaattilainoissa. *Laminaria* ja *zoophyti* on jätetty lähes alkutekstin mukaisiksi, mutta niitä on mukautettu vähän. Uudelleenkäännöshypoteesin perusteella voisi odottaa ensikäännöksen olevan kotouttava, mutta näissä esimerkeissä ei ole nähtävissä pyrkimystä kotouttaa termejä. Uudelleenkäännös B on paljon ensikäännöstä kotouttavampi. Siihen ei ole jätetty mitään jälkiä alkukielestä. Kaikessa näkyy pyrkimys selkeään kieleen, eikä lukijalta vaadita sivistyssanojen tunteista. Luontokuvausta on karsittu paljon.

Käännöksessä C kaikki *riikinkukkolevää* lukuun ottamatta on käännetty mahdollisimman läheltä alkukieltä. Kirjoitus- ja ääntämysasua on mukautettu *keramian* kohdalla, mutta moniin muihin sanoihin, esimerkiksi *acetabuliin*, on jäänyt vierasperäisiä kirjaimia. Lukijaa ei päästetä helpolla: hänen pitäisi tietää, mitä *iktyologi* tutkii ja millainen *pelaginen kasvi* on. On mahdotonta tietää, ovatko C:n kääntäjät tavoitelleet vierautta vai onko erikoislainasanojen suosiminen päätyntä käännösratkaisuksi siksi, että muut käännösratkaisut, kuten vastaavien kohdekielisten ilmausten etsiminen, olisivat olleet liian työläitä tai hankalia. Käännös D, sama käännös joka käänsi yhden hahmoista *Neuvokkaaksi*, luottaa nyt (lapsi)lukijansa kykyyn tietää, mitä on *iktyologia*. *Äyriäinen* ei vastaa alkutekstin sanaa *zoophyte*. Kyseessä on termi, jota ei enää käytetä, mutta Vernen elinaikana kyllä. *Zoophyte* oli yleistermi olioille kuten merivuokot, korallit ja sienieläimet, joita pidettiin eläinten ja kasvien välimuotoina⁸.

Mittayksiköt

Lastenkirjallisuuden kääntäjät kotouttavat usein mittayksiköitä, jotta teksti olisi kohdekulttuurissa ymmärrettävämpi (Åsman & Pedersen 2013, 153). Kaikissa tämän tutkimuksen käännöksissä etäisyyksiä ei ole kuitenkaan pyritty kotouttamaan. *Vingt mille lieues sous les mers* -kääntäjän tehtävä ei ole helpoimmasta päästä, sillä Verne käyttää lukuisia etäisyyden mittayksiköitä: *pied*, *pied anglais*, *mille [marin]*, *lieue*, *lieue marine*, *toise*, *encâblure*, *mètre*. Kääntämiseen tuo haastetta myös se, että osa näistä etäisyyksistä määriteltiin Vernen elinaikana toisin kuin nykyään. Taulukon 2 esittämät kymmenen esimerkkiä ovat otanta aineistossa ilmenevistä pituusyksiköistä.

⁸ Oxford University Press 2015. OED Online. Zoophyte. Saatavilla: <http://www.oed.com/view/Entry/233061?redirectedFrom=zoophyte>. [Luettu 15.04.2016.]

Taulukko 2

AT	Käännös A	Käännös B	Käännös C	Käännös D
deux cents pieds (32)	70 metriä (9)	kuusi metriä (6)	kaksisataa jalkaa (9)	64 metriä (7)
large d'un mille et long de trois (32)	puoli peninkulmaa (9)	puolitoista kilometriä leveä ja melkein viisi kilometriä pitkä (6)	leveyttä tuhannen jalkaa ja pituutta kolmetuhatta (9)	4500 metriä (7)
à cinq milles (32)	[--]	kahdeksan kilometrin päässä (6)	viiden meripenikulman [sic] päässä (10)	viiden meripenikulman päässä (7)
cent cinquante pieds (33)	puolisentoista sataa metriä (10)	viisikymmentä metriä (6)	sataviisikymmentä jalkaa (10)	[--]
plus de sept cents lieues marines (33)	enemmän kuin 100 peninkulmaa (6)	melkein neljäsataa peninkulmaa (6)	runsaasti seitsemänsataa meripeninkulmaa (10)	[--]
à deux mille lieues (33)	yli 900 peninkulmaa kauvempana (10)	yli tuhannen peninkulman päässä (6)	kymmentuhannen kilometrin päässä (10)	[--]
plus de trois cent cinquante pieds anglais ¹ --. ¹ Environ 106 mètres. Le pied anglais n'est que de 30,40 centimètres. (33)	yli 100 metriä (10)	yli sata metriä (6)	kolmesataaviisikymmentä Englannin jalkaa ¹ --. ¹ Noin 106 metriä, kun Englannin jalka on 30,40 senttimetriä. (11)	[--]
à dix toises (253)	kymmenen sylen päässä (165)	parikymmentä metriä (131)	kymmenen sylen päässä (215)	parikymmenen metrin päässä (132)
à dix mètres (260)	kolmenkymmenen askeleen päässä (170)	kymmenen metrin päässä (135)	kymmenen askeleen päässä (221)	kymmenen metrin päässä (136)
dix-sept mille lieues (532)	8,500 peninkulmaa (355)	seitsemäntoista-tuhatta meripeninkulmaa (281)	kuusikymmentä-kahdeksantuhatta kilometriä (467)	[--]

Kuten taulukko 2 osoittaa, mittayksikköjen kääntämistä ei ole tehty täysin systemaattisesti ja ratkaisut poikkeavat toisistaan paljon. Käännös C jättää monet mittayksiköistä alkuperäiseen muotoonsa. Käännökseen jää eksoottisuutta ja erilaisuuden tuntua, mutta haittapuolena on se, ettei suomalainen lukija välttämättä hahmota kovin selvästi, millainen pituus on vaikkapa *sataviisikymmentä jalkaa*. Mittayksiköissä on joitain virheitä: *mille [marin]* ja *lieue marine* on käännetty samalla termillä, *meripeninkulma*, vaikka ensiksi mainittu on 1852 metriä ja

jälkimmäinen tasan kolme kertaa pidempi, 5556 metriä. C-käännös kääntää jopa Vernen alaviitteen koskien jalan englantilaista määritelmää. Toisaalta myös mittayksikköjen kotouttamista ilmenee muutamaa otteeseen: *lieue* on muunnettu kilometreiksi, vaikkakin välillä yksi *lieue* on muunnettu neljäksi kilometriksi (*lieue terrestre*), välillä viideksi (melkein *lieue marine*).

Pahiten kotouttamisessaan kompastuu käännös B, joka esimerkiksi kääntää *deux cents pieds* kuudeksi metriksi, vaikka oikea pituus olisi kymmenkertaisempi pidempi. *Viisi kilometriä* taas on yli viisi kertaa pidempi matka kuin AT:n *trois mille pieds*. Myös käännös A on vaikeuksissa joidenkin yksiköiden kotouttamisessa: *cent cinquante pieds* kääntyy muotoon *puolisentoista sataa metriä* eli pituutta ei ole muunnettu mittayksikön vaihtumisesta huolimatta. Alkuteoksen alle 50-metrinen vesisuihku on siten käännöksessä jopa kolme kertaa korkeampi. D-käännöskään ei säästy virheiltä, vaan väittää kolmentuhannen jalan vastaavan 4500 metriä. A, B ja D muuntavat ja kotouttavat kaikki yksiköt. A:n suomennos *kymmenen sylen päässä* näyttäisi 2000-luvun lapsilukijalle vieraalta yksiköltä, mutta vuonna 1916 yksikkö oli suomalaisille yhä tuttu, vaikka metrijärjestelmä olikin jo otettu käyttöön.

Myös Klingbergin (1986, 54) tutkimuksessa mittayksikköjen muuttaminen johti usein heikkolaatuiseen lopputulokseen. Hän argumentoi kuitenkin, että virheellisesti käännetyt mittayksiköt voidaan joissain tapauksissa hyväksyä, sillä ne ovat vain summittaisia. Myös tämän tutkimuksen alkutekstissä osa etäisyyksistä on hyvin pitkiä, eikä niiden vaikutus tarinan sisältöön tai juoneen ole kovinkaan merkityksellinen. Osa kotouttamisvirheistä kuitenkin vaikuttaa vahvasti lukijan mielikuviin: on aivan eri asia kuvitella jättiläismäinen, 60-metrinen valas⁹ kuin 6-metrinen valas, sillä kuusi metriä vastaa lähinnä valaanpoikasen mittaa. Samaten 150-metrinen vesisuihku antaa eri kuvan lähteensä voimakkuudesta kuin alle 50-metrinen. Mittayksikköjen muuntamisessa ja kotouttamisessa olisi hyvä pyrkiä edes summittaiseen vastaavuuteen.

Kulttuurisidonnaiset yleisnimet

Esimerkit 8 ja 9 käsittelivät kulttuurisidonnaisuutta erisnimien kautta. Otan seuraavaksi esille muita kulttuurisidonnaisia substantiiveja.

⁹ Teoksen ensimmäisessä luvussa kerrotaan, miten merellä tehtiin havaintoja suuresta oliosta. Otusta, joka sittemmin paljastui sukellusvene Nautilukseksi, epäiltiin välillä esimerkiksi miekkavalaaksi.

(10) Sa peau, d'un brun marron en dessus, et argentée en dessous, faisait une de ces admirables fourrures si recherchées sur les marchés russes et chinois ; la finesse et le lustre de son poil lui assuraient une valeur minimum de deux mille francs. (199)

A. Sen päältä kastanjanruskea, alta hopeanhohtoinen turkki on hyvässä hinnassa Venäjän ja Kiinan turkismarkkinoilla; karvan hienous ja loisto olisi taannut sille ainakin 2,000 frangin hinnan. (125)

B. Otus oli – – selästä kastanjanruskea ja vatsan alta hopeanhohtoinen, ja olisi varmaan maksanut sievoisen summan turkismarkkinoilla. Sen karva oli silkinhieno ja kiiltävä. (99)

C. Sen selkäpuolelta kastanjanruskea ja vatsapuolelta hopeanhohtava nahka oli sitä ihanaa turkistavaraa, joka on hyvin kysyttyä Venäjän ja Kiinan markkinoilla. Karvan hienous ja välke takasi sen arvoksi vähintään kaksituhatta frangia. (163)

D. Sen selkäpuolelta ruskea ja vatsapuolelta hopeanhohtava nahka on erittäin kysyttyä turkistavaraa Venäjän ja Kiinan markkinoilla. (109)

Käännökset A ja C kääntävät frangimääräisen summan sellaisenaan. Käännösratkaisu paitsi muistuttaa tekstin ranskalaisesta kontekstista, myös vieraannuttaa ajallisesti, sillä vaikka frangi olikin yhä käytössä käännösten julkaisuhetkellä, sen arvo ei ollut enää sama kuin alkuteoksen julkaisuvuonna. Käännös B on yleisen linjansa ja alunorminsa mukaisesti kotouttava ja jättää mainitsematta niin Venäjän ja Kiinan kuin frangitkin. *Sievoinen summa ja turkismarkkinat* ovat universaaliuteen pyrkiviä ratkaisuja, jotka häivyttävät ajan ja paikan pois ytimen ympäriltä. Käännös D on yhdistelmä edellisiä, sillä se ei mainitse frangeja, joka on käännöksen julkaisuhetkellä jo käytöstä poistunut valuutta, mutta säilyttää kuitenkin maininnan Venäjästä ja Kiinasta.

Käännöksissä on muutamia kotouttavia substantiiveja, jotka herättävät lukijassa mielle yhtymiä suomalaiseen kulttuuriin ja yhteiskuntaan.

(11) Ses spirituels écrivains parodient un mot de Linné, cité par les adversaires du monstre, soutinrent en effet que « la nature ne faisait pas de sots », et ils adjurèrent leurs contemporains de ne point donner un démenti à la nature, en admettant l'existence des Krakens, des serpents de mer, des « Moby Dick » et autres élucubrations de marins en délire. (35)

A. Toistaen suuren Linnén lausetta »ettei luonto koskaan tee mitään hullutuksia», ne varottivat uskomasta merikäärmeisiin, ikitursaihin ja muihin sellaisiin humalaisten merimiesten keksinnöihin [sic]. (11)

Ikitursas herättää suomalaisessa lukijassa vahvoja konnotaatioita Kalevalaan ja Eino Leinon runoon ”Iku-Turso”. Myös nimillä *tursas* ja *turso* tunnettu hahmo on ”myyttinen vesiolento, merihirviö suomalaisessa kansanperinteessä”¹⁰. *Tursaalla* voi kuitenkin viitata myös mustekalaan, mutta etenkin etuliite *iki* antaa sanalle mytologisen vivahteen. Kalevalaisen mytologian upottaminen vieraaseen tekstiin siirtää sitä lähemmäs suomalaista kulttuuria ja

¹⁰ Kotimaisten kielten keskus ja Kielikone Oy 2016. *Tursas*. Kielitoimiston sanakirja. Saatavilla: <http://www.kielitoimistonsanakirja.fi>. [Luettu 15.04.2016.]

lukijaa. Lukija saa tilaisuuden tunnistaa oman kulttuurinsa vieraassa tekstissä, mitä Venuti (2008, 12) kutsuu ”narsistiseksi kokemukseksi”.

Muut suomalaiseen yhteiskuntaan liittyvät, kotouttavat substantiivit liittyvät kulttuurin sijasta ennemminkin suomalaiseen luontoon. Niitä on käänöksissä A, C ja D.

(12) Quel autre pionnier plus hardi serait venu, la hache à la main, en défricher les sombres taillis ? (192)

A. Mikäpä toinen, häntä rohkeampi tienraivaaja olisi häntä aikaisemmin ennättänyt lapio ja kuokka kädessä käydä näihin synkkiin korpiin? (120)

(13) – – pour un capitaine Nemo, qui est chez lui, qui va où il veut, qui par des voies mystérieuses pour les autres, non pour lui-même, marche à son but – – (532)

C. – – kapteeni Nemolle, joka on alati kotonaan, menee minne tahtoo ja toisille, muttei hänelle itselleen, salaperäisiksi jääviä latuja pitkin menee päämääräänsä kohden! (468)

(14) — Monsieur Aronnax, répondit tranquillement le capitaine Nemo, on n’entre pas ainsi par les panneaux du *Nautilus*, même quand ils sont ouverts. » (266)

D. ”Professori Aronnax”, kapteeni Nemo vastasi levollisesti, ”*Nautilukseen* ei tulla kuin havumajaan, ei, vaikka sen luukut olisivat auki.” (140)

Korpi, *latu* ja *havumaja* loihitivat lukijan mieleen kuvan suomalaisesta luonnosta. Ne eivät niinkään yhdisty ranskalaiseen kontekstiin. Jokaisessa esimerkissä kyse on jossain määrin kuvainnollisesta ilmauksesta, vertauskuvasta, mutta konnotaatiot vievät silti pois päin lähdekulttuurista. Esimerkiksi lumi on ranskalaisille vieraampi elementti kuin suomalaisille, samoin hiihtäminen. Ranskalaiskirjailijan suuhun käänöksen kautta asetettu *latu* saattaa siis särähtää lukijan korvaan. Voi kuitenkin olla mahdollista, ettei lukija huomaa kotouttavia vertauskuvia, sillä konkreettisiin asioihin liittyvät kotouttavat ilmaukset on helpompi huomata.

Sanaleikit ja idiomit

Sanaleikeistä ja idiomeista on aineistossa kaksi mielenkiintoista esimerkkiä. Klingberg (1986, 69) argumentoi, että sanaleikit tulisi yrittää kääntää edes jollakin tavalla. C-käänöksen tekijät ovat olleet samalla linjalla:

(15) Ces bêtes-là, ça se nomme des krak...

— Craque suffit, répondit ironiquement le Canadien.

— Krakens, riposta Conseil, achevant son mot sans se soucier de la plaisanterie de son compagnon. (535)

C. Niitä otuksia sanotaan meren kummi...

— Kumma riittää, tokaisi kanadalainen pisteliäästi.

— Kummituksista [sic], täydensi Conseil sanansa piittaamatta toverinsa pilailusta. (471)

Käännöksen sanaleikkiä ei voi kutsua erityisen onnistuneeksi. Väitän, että sanaleikkejä ei ole erityisen hyödyllistä kääntää niiden itsensä vuoksi, mikäli kääntäjällä ei ole tarjota hyvää ratkaisua. Jos sanaleikki on epäonnistunut, se voi katkaista lukemisen ja lukija voi jäädä ihmettelemään, miksi ”pilailuksi” kutsutaan jotakin, mikä ei välity hänelle asti millään muotoa huvittavana. Epäonnistuneella sanaleikillä on tahaton vieraannuttava efekti, mikäli lukija muistaa lukevansa käännöstä ja huomaa sanaleikin epäonnistumisen. Toisaalta sanaleikki tuo tekstiin keveyttä ja vaikuttaa tarinan ilmapiiriin, mikä kääntäjän on hyvä pyrkiä säilyttämään.

Aineiston alkuteksti sisältää yhden esimerkin eräänlaisesta idiomista tai sananparresta. Sen merkitys kontekstissa selviää käännöksestä D:

(16) Les canards eurent là une belle occasion de pondre des œufs de toute couleur. (34)

A. [– –]

B. [– –]

C. Mainio tilaisuus oli siinä ankoilla kaikenkarvaiseen munintaan. (11)

D. Toimittajat käyttivät tilaisuutta hyväkseen ja kirjoittivat asiasta jos minkälaisia juttuja. (8)

C-käännöksen kirjaimellinen suomennos luottaa lukijoiden kykyyn päätellä sanonnan merkitys, mutta idea ei välttämättä välity lukijalle asti. Tästä esimerkistä, kuten lukuisista aiemmistakin, näkyy, että käännöksen C oletettu lukija ei ole pieni lapsi vaan esimerkiksi varhaisnuori, jolla oletetaan olevan kyky nähdä vertauskuvien taakse. Käsittelen käännösten lukijakäsitystä tarkemmin luvussa 5.1.4.

Poliittiseen korrektiuteen liittyvät elementit

Nostan seuraavaksi esille kolme esimerkkiä poliittisesta epäkorrektiudesta tai peräti rasismista. Samanaikaisesti on tärkeää ottaa huomioon, että tekstit ovat syntyäkanaan voineet olla täysin neutraaleja ja edustaa aikakautensa yleisiä näkemyksiä. Nykyaikana ollaan herkkiä näkemään rasismia kaikkialla, toteavat Koskinen ja Paloposki (2015, 230). Tavoitteenani ei ole määritellä, miten olisi pitänyt kääntää tai mitä jättää kääntämättä, vaan tarkastella käännöksiä deskriptiivisesti.

(17) « Sont-ce des singes ? s’écia Ned Land.

— À peu près, répondit Conseil, ce sont des sauvages. (253)

A. »Apinoita ne ovat?» huusi Ned Land.

»Eivät paljon muutakaan», sanoi Conseil; »villejä ne ovat.» (165)

B. — Ovatko ne apinoita? huusi Ned Land.

—Ei paljon muutakaan, vastasi Conseil. — Siellä on villejä. (131)

- C. — Olisivatko ne apinoita? huudahti Ned Land.
 — Likimain, vastasi Conseil. — Ne ovat saaren villiasukkaita! (215)
 D. [– –]

Ylen artikkelissa¹¹ todetaan, että kaunokirjallisuudessa ei kotouteta mitä tahansa. Suomentaja Juhani Lindholm kertoo Ylelle, että Daniel Defoen *Robinson Crusoe* kääntäessään hän ei siistinyt alkuteoksen rasismia tai käyttänyt neutraalia, modernia termiä kuten *alkuperäiskansa* sanan *villi* sijasta. Lindholm myöntää, että *villi* ei ole poliittisesti korrekti ilmaus, mutta Daniel Defoekaan ei ollut poliittisesti korrekti. Samankaltaisiin käännösratkaisuihin ovat päätyneet myös käännökset A, B ja C, jotka kääntävät *sauvage* sanalla *villi*, eivätkä poista rinnastusta apinoihin. D-käännöksen ratkaisusta poistaa dialogi kokonaan ei voi päätellä mitään, sillä D on muutenkin lyhennetty versio, pituudeltaan vain puolet alkutekstistä. Poisto on yhtä hyvin voinut johtua kuin olla johtumattakin poliittisesta korrektiudesta.

- (18) — Eh quoi ! Monsieur ne voit-il pas que ce cannibale a commencé l'attaque ? (260)
 A. »Mutta ettekö nähnyt, isäntä, että hän se riidan aloitti?» (170)
 B. — Mutta näkeehän herra, että tuo ihmissyöjä aloitti. (135)
 C. — Mitä, eikö herra nähnyt, että tuo ihmissyöjä aloitti hyökkäyksen? (221)
 D. ”Mitä isäntä? Eikö isäntä huomannut, että alkuasukas aloitti hyökkäyksen.” (136)

Esimerkki 18 demonstroi toisenlaisia käännöslinjoja. Alkutekstin sivulla 257 eli muutama sivu esimerkin dialogia ennen päähenkilöt keskustelevat läheisen saaren alkuasukkaiden taipumuksesta ihmissyöntiin. Keskustelu on jätetty A- ja D-käännöksissä pois, samoin muut viittaukset ihmissyöntiin, kuten tässä esimerkissä. Kyse on eräänlaisesta sensuurista. Kääntäjä tai kustantaja ei ole pitänyt ihmissyöntiä sopivana aiheena lastenkirjaan. Klingberg (1986, 58) kutsuu puhdistukseksi (*purification*) tekstin muokkaamista sen mukaan, kuinka pelottavan kohtauksen lapsen odotetaan kestävän. Tarinan päähenkilöt eivät missään vaiheessa päädy alkuasukkaiden vangeiksi, joten kohtaus ei ole varsinaisesti pelottava, mutta sitä on kuitenkin pidetty sopimattomana käännöksiin A ja D. Käännökset B ja C eivät sensuroi Vernen villien ruokailutottumuksia.

- (19) — Les Papouas ? répondit le capitaine Nemo, haussant légèrement les épaules.
 — Ne vont-ils pas pénétrer à l'intérieur du *Nautilus* ? (266)
 A. »Villitkö?» toisti päällikkö olkiaan nytkäyttäen.
 »Eivätkö ne tunkeudu sisään *Nautilukseen?*» (174)

¹¹ Yle Uutiset, 2012 [2008]. Kotouttaminen tuo kaukaisinkin kirjallisuuden lähelle. Saatavilla: http://yle.fi/uutiset/kotouttaminen_tuo_kaukaisinkin_kirjallisuuden_lahelle/5841452. [Luettu 15.04.2016.]

- B. Kapteeni kohautti olkapäitään.
 — Eivätkö he hyökkää sisään? (139)
- C. — Papualaisetko? vastasi kapteeni Nemon kohauttaen kevyesti olkapäitään.
 — Eivätkö ne tunkeudu *Nautilukseen*? (227)
- D. ”Papualaisetko?” kapteeni Nemo ihmetteli kohauttaen olkapäitään.
 ”Eivätkö ne tunkeudu *Nautilukseen*?” (140)

Esimerkki 19 kertoo mielenkiintoisesti siitä, miten kääntäjät ovat omaksuneet Vernen rasistisen näkemyksen alkuasukkaista ja tuoneet sen sinnekin, minne Vernen kynä ei yltänyt. Papualaisiin alkuasukkaihin viittaava pronomini *ils* on käännetty kolmessa käänöksessä pronominilla *ne*, vain käänös B viittaa papualaisiin sanalla *he*. *Ne* luo miellelyhtymän alempiarvoiseen joukkioon, eläimiin verrattavissa oleviin olentoihin ja korostaa hahmojen toiseutta. Pronominia käytetään usein puhekielessä ihmisistä, mutta standardikielessä ihmisiin viitataan kuitenkin poikkeuksetta pronominilla *he*. Tässä kohtaa alkuteksti ei suoraan ohjaa käänösvalintaa, vaan kääntäjät tekevät itse ratkaisunsa. Rasismia ei pelkästään olla kotouttamatta ja sensuroimatta, vaan myös vahvistetaan.

Käännöstieteilijöiden ja kääntäjien piirissä suhtautuminen poliittiseen korrektiuteen kääntämisessä ei ole yksimielistä. Koskinen ja Paloposki (2015) suhtautuvat kriittisesti presentismiin, jota edustaa esimerkiksi alkutekstin sensurointi. Presentistisen näkemyksen mukaan alkutekstin piirteet, jotka eivät sovi omaan aikakauteen, pitäisi muokata aikakauteen sopiviksi ja ”pelastaa aiempien polvien kirjailijoiden teokset heidän ’luonnollisilta’ vinoumiltaan” (mts. 220, 230). Ainakin käänös D on tietyiltä osin korjailut näitä ”vinoumia” ja kotouttanut arvomaailmaa. Edellä mainittu suomentaja Lindholm pitää alkutekstin oman äänen seuraamista tärkeänä silloinkin, kun teoksesta läpipaistavat asenteet eivät sovi oman aikakautemme arvoihin ja normeihin. Hagfors (2003, 126) sitä vastoin pitää uudelleen­kääntämistä tarpeellisenä poliittisen korrektiuden takia ja olisi valmis luopumaan esimerkiksi alkutekstin rasismia sisältävistä kohtauksista.

Semanttisten elementtien tarkastelu antaa monipuolisen käsityksen käännösten linjoista. Käänös A toimii osittain kotouttavasti kääntäen esimerkiksi erisnimet yleisnimiksi ja tuoden käänökseen kalevalaista mystiikkaa sekä suomalaista luontoa, mutta toisaalta A ei väistä vieraannuttaviakaan ratkaisuja: käänökseen jäävät niin frangit kuin eksoottiselta kuulostavat luonnontieteelliset nimetkin. Käänös B on kautta linjan kotouttava: yksityiskohdat ja lähdekulttuurin ominaispiirteet eli *couleur locale* häivytetään ja mittayksiköt kotoutetaan, vaikkakin osittain virheellisesti. B ei kuitenkaan sensuroi alkutekstin rasismia, mutta toisaalta

vuonna 1955 rasismien suhteen ei oltu yhtä herkkiä kuin nykyaikana. Käännös C tuo alkutekstin vierauden esiin systemaattisesti ja lukuisin keinoin: jättämällä käännökseen vieraskielisiä sanoja ja vain hiukan muokattuja luonnontieteellisiä termejä, kreikkalaisen mytologian hahmoja, vieraita mittayksiköitä ja kääntämällä jopa sanaleikit ja idiomit. Käännös D on A:n tavoin käännösratkaisuissaan B:tä ja C:tä vähemmän selkeälinjainen. *Conseil* kääntyy *Neuvokkaaksi*, mittayksiköt muuntuvat suomalaisille tutuiksi yksiköiksi ja rasistinen sisältö sensuroidaan osittain eli normeja kotoutetaan.

5.1.3 Pragmaattiset elementit

Aineistosta nousee esiin kolme mielenkiintoista pragmaattiseksi elementiksi luokiteltavaa ilmiötä: puhuttelu, muutokset koherenssissa ja parateksti.

Puhuttelu on yksi pragmaattisista elementeistä. Käännökset ovat hyvin yksimielisiä käännöslinjoissaan. Alkutekstin *vous*-puhuttelu on käännetty teitittelyksi. Hahmot siis keskustelevat suomeksikin muodollisesti. Ainoana poikkeuksena teitittelyyn on professori Aronnaxin tapa puhutella palvelijaansa Conseilia: alkuteksti sinuttelee, samoin käännökset. Hahmot myös kutsuvat toisiaan nimeltä useaan otteeseen, joko etunimellä tai appellatiivilla kuten *capitaine (Nemo)*, *professeur (Aronnax)* ja *monsieur*, ja tällainen puhuttelu on siirtynyt myös käännöksiin, kuten esimerkeistä 5, 14 ja 18 käy ilmi. Suomalaisessa kontekstissa nimien käyttö puhuttelussa on melko harvinaista silloin, kun keskustelijoille on selvää, kenelle puhe on osoitettu. Kahden henkilön välisessä keskustelussa sitä ei yleensä ole lainkaan. Niinpä nimien runsasta käyttöä dialogissa voi pitää vieraannuttavana elementtinä, samoin kuin teitittelyä ja yleistä muodollisuutta, mikä heijastaa teoksen syntykontekstia ja -kulttuuria.

Kolme käännöstä neljästä, eli käännökset A, B ja D, on käännetty lyhentäen. Näistä A ja D ovat piilolyhennyksiä, sillä teosten kansissa tai nimiölehdillä ei mainita lyhentämistä lainkaan. Lyhentäminen on osittain uudelleenkirjoittamista, ja niinpä käännösten koherenssissa on muutoksia suhteessa alkutekstiin. Kuten edellä on mainittu, lyhentävät käännökset ovat karsineet teoksesta luontokuvausta ja muuta juoneen keskeisesti liittymätöntä kuvausta. Niinpä lyhennelmät ovat sisällöltään juoni- ja tapahtumakeskeisempiä kuin alkuteos. Samalla lyhentäminen palvelee kotouttaen tekstin ystävällisemmäksi lapsilukijoille. On perusteltua olettaa, että teksti on lapsilukijalle sitä mielenkiintoisempi, mitä vähemmän siinä on juonellisesti vähäpätöiseltä tuntuva, paikallaanpysyvää luontokuvausta. Mielenkiintoista kyllä, jopa D-käännöksessä, joka on kaikista lyhennetyin, on erään lukijan mielestä liikaa

kuvailua. Scifi- ja fantasiakirjoihin keskittyvän internetsivuston Risingshadow'n käyttäjä, nimimerkki *Tempeste* on kirjoittanut D-käännöstä koskevassa kirja-arviossaan seuraavasti:

Kuvailu on hyvin mielikuvituksellista, ja kirjailija on selvästi nähnyt paljon vaivaa ottaessaan selvää meren ihmeellisistä otuksista ja kehittäessään kapteeni Nemon eksoottisen henkilöhahmon. Mutta Verne on tässä kompastunut omaan nokkeluuteensa. Kuvailu rönkyilee ja tunkee joka kolosta. Luulisi sen nostavan kirjan arvoa, kun kuvailu vie vähintään 2/3 kirjan sivumäärästä, muttanyt [sic] se ei vain toimi. Pitkiä kuvailukasoja on raskas lukea – –.¹²

Mitähän tämä lukija tuumaisi, jos saisi tietää, että alkutekstissä on kuvailua vielä paljon enemmän? Vaikka yhdestä mielipiteestä ei voida tietenkään tehdä yleistyksiä, on varmaankin perusteltua olettaa, että Vernen runsaasti kuvaileva tyyli toimii nykylukijoille, etenkin lapsille ja nuorille, paremmin lyhennettynä. Lyhennetty ja kotoutettu teos eroaa alkutekstistä runsaasti ja liukuu välillä jopa lähemmäs mukaelmaa kuin käännöstä. Siinä missä Verne näki luontokuvauksenkin tärkeänä, lyhennetyt käännökset laittavat suuremman painoarvon toiminnalle, jolloin koherenssikin muuttuu.

Seuraavaksi siirryn käsittelemään käännösten paratekstiä, ja tarkemmin sanottuna peritekstiä eli sitä, mitä kirjoihin sisältyy itse käännetyn tekstisisällön lisäksi. Nostan esille kuvituksen, kannet, alaviitteet ja teosten nimet.

Käännöksissä A, B ja C on kuvitus sisäsivuilla. A-käännöksellä ei ole kansikuvaa toisin kuin muilla käännöksillä, mutta kansikuvituksen puuttuminen oli erittäin tavallista vuonna 1916. Sisäsivujen kuvituksista saa käsityksen liitteistä 1 ja 2. C-käännöksessä on sama kuvitus kuin alkuperäisessä. Nopealla silmäyksellä A- ja B-käännösten kuvitus käyttää samalta kuin alkuperäinen, mutta kuvat ovat tosiasiasa muokattuja plagiaatteja, joista alkuperäisten taiteilijoiden signeeraukset vasemmasta alanurkasta on häivytetty pois. Voisi väittää, että kuviakin on kotoutettu, sillä ranskalaistaiteilijoiden läsnäolo on pyritty poistamaan niistä. Plagioidut kuvat ovat lisäksi selkeämpiviivaisia ja vähemmän yksityiskohtaisia, minkä voi nähdä palvelevan lapsiyleisöä, mikäli käännösten oletetaan olevan suunnattuja nimenomaisesti lapsille.

Kuvitusten olemassaolo tai olemattomuus voi vaikuttaa siihen, nähdäänkö teos lastenkirjallisuutena vai ei. Samaten jos alkutekstiin tai käännökseen päätetään hankkia kuvitus, kirjalle ollaan osaltaan antamassa lastenkirjallisuuden statusta. Teksti, kuva ja muu parateksti muodostavat kokonaisuuden, joka vaikuttaa vastaanottajien reaktioihin: sijoitetaanko kirja

¹² Risingshadow 2013. Saatavilla: <http://www.risingshadow.fi/library/book/593-kapteeni-nemo-merten-syvyyksissa>. [Luettu 15.04.2016.]

kirjakaupassa lasten, nuorten vai aikuisten osastolle? Kehtaako teini-ikäinen lukija tarttua lastenkirjallisuuden hyllyssä olevaan teokseen? Kuvat eivät määritä teoksen kohderyhmää yksinään, mutta niillä on suuri merkitys. Ne voivat vaikuttaa myös tekstivalintoihin: käännöksen ja kuvien tulisi kertoa samaa tarinaa, joten ne eivät voi olla keskenään ristiriidassa.

Englanninkielinen metafora kieltää tuomitsemasta kirjaa sen kannen perusteella, mutta kansi vaikuttaa jollain lailla jokaiseen lukijaan – myös potentiaaliseen lukijaan. Teosten kannet, A-käännöksen kuvitukseton kansi pois lukien, ovat nähtävissä liitteessä 3. Kaikki ovat melko värikkäitä ja piirrettyjä, mikä on lastenkirjoille tyypillistä. AT:n, B:n ja C:n kansissa on kuva kohtauksesta mustekalojen kanssa. Etenkin B-käännöksen kansi luo kuvaa toiminnallisuudesta ja seikkailusta. D-käännöksen kansi esittää sukelluslaivan ikkunaa ulkoapäin katsottuna. Se on muihin kansiin verrattuna vähiten lapsille suunnattu, ja sen perusteella kirjan voisi sijoittaa niin aikuisten kuin lastenkin hyllyyn. B- ja C-käännösten kannet ovat yksinkertaistavia ja myös värimaailmaltaan hiukan naivistisia, joten ne tuovat teoksia lähemmäs lapsilukijaa.

Käännösten nimet poikkeavat alkuperäisestä. Tämä on toki erittäin yleinen ilmiö kaunokirjallisuuden kääntämisessä, eikä teosten nimissä ole sinällään mitään poikkeuksellista. Nimet ovat kuitenkin paratekstin mahdollisesti merkittävin osatekijä, joten niiden tutkiminen lyhyesti on perusteltua.

- (20) *Vingt mille lieues sous les mers*
A. *Sukelluslaivalla maapallon ympäri*
B. *Sukelluslaivalla maapallon ympäri*
C. *Kapteeni Nemo ja Nautilus*
D. *Kapteeni Nemo merten syvyyksissä*

Mikään käännöksistä ei ole pyrkinyt sisällyttämään suomenkieliseen nimeen merenalaisen matkan pituutta, ei edes kirjaimellinen C. Uskollisimpia alkuperäiselle nimelle ovat käännös A ja saman nimen ottanut käännös B. Käännökset C ja D siirtävät huomion matkan sijaan päähenkilöön. Kaikki nimet ovat adaptaatioita alkutekstistä ja vieraan pituusyksikön poiston takia niitä voisi myös pienellä varauksella kutsua kotouttaviksi.

Alaviitteet lisäävät kääntäjän näkyvyyttä käännöksessä ja toimivat samalla vieraannuttavasti, sillä ne muistuttavat lukijaa siitä, että kyseessä on käännös. Alaviitteiden käyttö kaunokirjallisissa suomennoksissa on tätä nykyä melko vähäistä. Näistä syistä ei olekaan yllättävää, että kotouttava käännös B ja vuonna 2008 julkaistu käännös D eivät käytä alaviitteitä. A:ssa ja C:ssä niitä on lukuisia, joista seuraavaksi nostan esille kaksi esimerkkiä.

(21) à la vitesse de treize nœuds (35)

A. 13 solmuvälin nopeudella¹

¹ Solmuvälin nopeus tunnissa = engl. meripeninkulma 1,85 km. Suom. huom. (11)

(22) L'année 1866 fut marquée par un événement bizarre, un phénomène inexplicable et inexplicable que personne n'a sans doute oublié. (31)

C. Vuonna 1866 tapahtui merkillinen ja selittämätön ilmiö, jota varmaankaan kukaan ei ole unohtanut.¹

¹ Alkuteos ilmestyi v. 1869. – *Suom.* (9)

Molemmat alaviitteet antavat lisätietoa asioista, joita ilmankin lukija tulisi toimeen. Ne antavat suomentajan omaa tietoa kirjan ulkopuolisesta maailmasta. Esimerkin 21 alaviitteellä kääntäjä pyrkii auttamaan lukijoita ymmärtämään laivan nopeutta. Solmuväli ei ole suomalaiselle lukijalle täysin tuntematon nopeusyksikkö, joten kyse ei ole täysin vieraasta, ulkomaisesta yksiköstä, josta pitäisi antaa lisätietoa sen ulkomaalaisuuden takia. Kyse on ennemminkin siitä, että merenkulun nopeuksista tietämätön lukija, mahdollisesti lapsi, ymmärtäisi paremmin, onko 13 solmuväliä hidaski vai nopea vauhti. Esimerkin 22 alaviite vieraannuttaa lukijaa ajallisesti ja muistuttaa alkuteoksen iäkkydestä. Kyse on kirjan ensimmäisestä lauseesta, jonka voimaa alaviite pienentää. Lause voisi toimia universaalisti niin, että lukija kuvittelee itsensä ja kirjan kerrontahetken määrittelemättömään ajankohtaan, jossa ”merkillinen ja selittämätön ilmiö” on yhä niin erityinen, että sitä ei ole unohdettu. Käännös kuitenkin latistaa lukijan mielikuvituksen kertomalla heti, että alkuteos ilmestyi kolme vuotta kirjan fiktiivisen tapahtumien jälkeen – kirjan fiktiivisellä maailmalla ja sen ajankululla ei ole sitä paitsi mitään tekemistä tosielämän kanssa. Alaviitteen voisi siis tässä tapauksessa väittää olevan turha ja jopa haitallinen.

Pragmaattisia elementtejä tarkastellessa käännöksistä löytyy vähemmän eroavaisuuksia kuin syntaktisten ja semanttisten elementtien yhteydessä. Käännöksillä on samankaltainen, vieraannuttava linja puhuttelun kääntämisessä. Myös lyhentämisessä ja sitä kautta käännösten muuttamisessa toimintakeskeisimmiksi käännökset A, B ja D muistuttavat toisiaan. Joitakin erojakin on: käännökset A ja C vieraannuttavat lukijoita alaviitteillään, mutta B ja D eivät käytä alaviitteitä lainkaan.

5.1.4 Yhteenvedo kotouttamisesta ja vieraannuttamisesta aineistossa

Käännösten merkittävimmät kotouttavat ja vieraannuttavat piirteet ilmenivät semanttisella tasolla. Nostin esille erisnimet, luonnontieteelliset nimet, mittayksiköt, kulttuurisidonnaiset ilmiöt liittyen joko ranskalaiseen tai suomalaiseen kulttuuriin, idiomit, sanaleikit ja poliittiseen korrektiuteen liittyvät sananvalinnat. Tutkimukseni tulokset ovat siis osittain yhteneväisiä

esimerkiksi Klingbergin (1986) tutkimuksen kanssa: hänkin löysi aineistostaan kotouttavia ratkaisuja liittyen vieraisiin kieliin lähdetekstissä, viittauksissa mytologiaan ja kansanuskomuksiin, kasvi- ja eläinkuntaan, henkilöiden nimiin sekä painoihin ja mittoihin. Sekä omassani että Klingbergin tutkimuksessa kotouttamisen ja vieraannuttamisen keinoina toimivat uudelleenmuotoilu, selittävä käänös (asian selittäminen vieraskielistä nimeä kertomatta), selitys tekstin ulkopuolella (esimerkiksi alaviitteessä), yksinkertaistaminen (yleisemmän sanan käyttäminen tarkan sanan sijaan) ja poisto. Tutkimustulosten osittain samankaltaisuus kertoo siitä, että kotouttamisen ja vieraannuttamisen kohteeksi joutuu usein samankaltaisia kielen ja kulttuurin elementtejä ja niitä kohdellaan samankaltaisin, tutuin keinoin. Keinot kuitenkin vaihtelevat jonkin verran ajan kuluessa, esimerkiksi alaviitteitä ei enää käytetä suomennoksissa kovin paljon. Kääntämisprosessissa alkutekstistä suodattuu tätä nykyä entistä vähemmän kulttuurisidonnaisia elementtejä pois.

Semanttiset piirteet ovat siis tämän aineiston suurin ja selkeimmin näkyvä osatekijä kotouttamisessa ja vieraannuttamisessa, mutta syntaktisia ja pragmaattisia elementtejäkään ei tule väheksyä. Mäkisalón ja Kemppasen (2010) reseptiotutkimuksen tuloksena oli, että vieras lauserakenne oli koehenkilöiden mielestä yksi selkeimmin vieraannuttavista piirteistä, ja yleisin kotouttava piirre oli sujuva tyyli. Vieras lauserakenne, jota on etenkin käänöksessä C, voi olla siis yhtä selvästi huomattava vieraannuttava piirre kuin sanastokin. Pragmaattiset valinnat kuten lyhentäminen ja parateksti toimivat kulisseyksissä vaihkeaa, eikä niiden roolia ole aina yhtä helppoa huomata. Nekin luovat silti kokonaiskuvaa teoksen kohderyhmästä ja perustelevat samalla joko kotouttavaa tai vieraannuttavaa alkunormia.

Schleiermacher sanoi jo kaksi vuosisataa sitten, että kääntäjällä on vain kaksi vaihtoehtoa: joko jättää kirjoittaja rauhaan ja tuoda lukija hänen luokseen tai toisin päin. Kuka sitten jätetään rauhaan näissä suomennoksissa? Kahden käänöksen osalta kysymykseen on helppo vastata: käänös B jättää rauhaan lukijan, C kirjoittajan. A- ja D-käänösten osalta kysymykseen ei ole niin yksinkertaista vastata. Molemmat käänökset tuovat kirjoittajan puolittiehen lukijaa vastaan kotouttamalla ja muokkaamalla joitain alkutekstin elementtejä, mutta kotouttaminen ei ole niin kokonaisvaltaista kuin käänöksessä B. Entä Venutin peräämä kääntäjän näkyvyys? Käänöksissä A ja C kääntäjä on muun muassa alaviitteiden ja kirjaimellisuuden takia näkyvissä, B- ja D-käänöksissä melko näkymätön, sillä juuri mikään tekstissä ei muistuta lukijaa siitä, että kyseessä on käänös. Niiden parateksteissä kääntäjä tulee esille vain vähimmäismäärän verran eli nimiölehdellä ja käänös D:n takakannen maininnassa siitä, että

kyseessä on uusi suomennos. B-käännöksen sujuvuus hävittää kaikki jäljet siitä, että tekstiä ei ole alun perin kirjoitettu suomeksi, mikä vahvistaa kääntäjän näkymättömyyttä. On kuitenkin hyvä muistaa, että Yhdysvalloissa kotouttamista tapahtuu eri mittakaavassa kuin Suomessa, joten Venutin ajatuksia kääntäjän näkymättömyydestä ja sen seurauksista ei kannata sijoittaa aivan sellaisinaan suomalaiseen kontekstiin.

Sivusin luvussa 3.1 rajaa, joka kulkee vieraannuttavan käännöksen ja yksinomaan kömpelön tekstin välillä, ja joka sijoitetaan lukijasta riippuen eri kohtiin. Esimerkiksi oma, subjektiivinen rajanvetoni on, että käännös C sortuu monesti liian kömpelöihin ratkaisuihin seuratessaan orjallisesti alkutekstin sisältöä ja rakenteita. Mutta kiinnittäisikö esimerkiksi lapsilukija huomiota samaan? Entä jos hän vain eläytyisi teoksen kiehtovaan, vieraaseen maailmaan, eikä pitäisi käännöstä lainkaan kömpelönä? Mielipiteet ovat yksilökohtaisia, mutta ne voivat jakautua myös ikäryhmittäin. Aikuisen on vaikea, jollei mahdoton, asettaa itseään lapsen asemaan ja väittää, että ”tämä käännös on lapselle vieras ja hankala”. Lapsi on erilainen lukija kuin aikuinen – eikä sitä paitsi ole vain yhtä ”lasta” tai yhtä ”lapsilukijaa”. Hunt (2005, 3) huomauttaa, että lapsi kokee tekstin tavalla, jota aikuinen usein ei voi tietää, mutta jonka voi kuitenkin aavistella olevan rikas ja monitahoinen. Tutkija irrottaa tekstistä osia ja tutkii niitä hartaasti, löytää niistä merkityksiä ja normeja. Tavallisesti lukija lukee virkkeen kerran ja siirtyy sitten seuraavaan. Onko tulkinta silloin erilainen? Niinpä olisikin mielenkiintoinen jatkotutkimuksen aihe perehtyä reseptiotutkimuksen kautta samoihin teksteihin ja pyytää lapsilukijoiden havaintoja. Tämän tutkimuksen väitteitä ja reseptiotutkimuksen tuloksia olisi sitten kiintoisaa verrata: minä tutkijana väitän elementtiä X vieraannuttavaksi ja lapsille oudoksi, mutta mitä sanovat lapset itse? Ymmärtävätkö he ehkä enemmänkin kuin tutkija olettaa – tai toisella tavalla?

Olen mieltänyt käännösten vieraannuttavat piirteet enimmäkseen tarkoituksellisiksi: ne ovat tietynlaisia, koska kääntäjä teki tietoisin käännösratkaisun. Vaikka kaikki ratkaisut ovatkin kääntäjän tekemiä, ei tule unohtaa interferenssin mahdollisuutta. Lähdekielen rakenteet saattavat siirtyä kohdetekstiin kääntäjän huomaamattakin. Mistä voi siis tietää, onko C-käännös interferenssin pauloissa (vrt. myös kirjaimellisen kääntämisen hypoteesi) vai tarkoituksella kirjaimellinen? Tässä tapauksessa kirjaimellisuutta on systemaattisesti käännöksen alusta loppuun, joten sen voi nähdä alunormina, tietoisena valintana.

Aineisto on nyt osoittanut, minkälaisia kotouttavia ja vieraannuttavia ratkaisuja kääntäjät ovat tehneet. Mutta miksi he ovat päätyneet näihin ratkaisuihin? Yksi selitys voi löytyä kääntäjien

lapsikäsitteistä. Olen aiemmin kyseenalaistanut alkuteoksen luokittelun lastenkirjallisuudeksi, mutta käännökset ovat melko selvästi lapsille suunnattuja, minkä huomaa esimerkiksi käännösten paratekstistä. Vernen alkutekstin lukijan 1800-luvun lopulla voi olettaa olleen sivistyneempi ja vanhempi kuin käännöksen lukijan, sillä koko väestö ei osannut tuolloin lukea ja lukutaitoiset kouluja käyvät kuuluivat parempiosaiseen kansanryhmään. Jos ja kun käännöksen kohderyhmä on eri kuin alkutekstin ja lukijat nuorempia, teksti voi perustellusti tarvita muokkaamista. Oletan siis nyt, että käännösten lukija on lapsi. Mutta millainen lapsi? Oittisen (2006, 41–43) mukaan lapsikäsite on keskeinen tekijä lastenkirjallisuuden kääntämisessä. Kääntäjä tekee aina ratkaisunsa oman lapsikäsitteensä pohjalta ja kohdistaa sanansa jonkinlaiselle lapselle – naiiville tai tiedostavalle, viattomalle tai kokeneelle – ja mikä tahansa kääntämisstrategia heijastaa kääntäjänsä näkemystä lapsista ja lapsuudesta (mp.).

Mitä kääntäjien lapsikäsitteistä ja sitä kautta oletetusta kohderyhmästä voidaan siis päätellä aineiston perusteella? Vernen kirjallisuus on perinteisesti Suomessa luokiteltu seikkailukirjallisuudeksi (ks. Eskola 2007, 418–419), ja etenkin 1900-luvun alkupuolella seikkailukirjallisuus oli synonyymi poikakirjoille. Käännös B:n takakannessa todetaan, että ”yhä tänä päivänä »Sukelluslaivalla maapallon ympäri» on maailman luetuimpia poikakirjoja”. On mielenkiintoista huomata, että vaikka itse käännösteksti on vuodelta 1955, takakansitekstejä on kuitenkin mahdollista muuttaa uusien painosten yhteydessä, ja vuonna 2000 ilmestyneen 7. painoksen takakansi on yhä vanhanaikaisia sukupuolirooleja tukeva. Parateksti, joka lienee kustantajan määritelmä, ei kääntäjän, nimeää siis kohderyhmäksi pojat. Tämä avaakin oven mielenkiintoiselle teoreettiselle pohdinnalle: kuka päättää käännöksen kohderyhmän? Kääntäjä, kuvittaja, kustantaja, yhteiskunta, alkuperäisteoksen kirjoittaja, nämä kaikki yhdessä vai jokin muu taho? Muita vihjeitä kohderyhmistä antavat käännösten pituus ja kuvitukset – vaikkakaan kirjojen kuvitus ei ole aina vain lastenkirjallisuuden ilmiö. Käännöksen A kansi on kuvaton, B:ssä ja C:ssä kansikuva on lapsille suunnatun näköinen, D:n kansi on melko neutraali. Sisäsivujen kuvitus käännöksissä A, B ja C on myös otettava huomioon. Entä teosten pituus? C on lapsilukijalle melko pitkä, yli 500 sivua, D taas paljon lyhyempi, A ja B siltä väliltä. Käännöksistä kolme on lyhennyksiä, vain C on lyhentämätön.

Käännös B:n voi olettaa olevan suunnattu melko nuorellekin lukijalle. Ei haittaa, vaikka lapsi ei jaksaisi lukea 318-sivuista teosta tai edes osaisi lukea, sillä käännös on olemassa myös äänikirjana. Teos on ainakin äänikirjana sopivaa kuuntelumateriaalia jopa alle kouluikäiselle,

mutta se soveltuu vanhemmallekin lukijalle. Käännöksen C voi pituutensa ja haastavuutensa takia arvella olevan suunnattu noin 12-vuotiaalle tai vanhemmalle lukijalle. Kuvatonta ja ulkoasultaan neutraali käännös D sopisi myös nuorille, mutta toisaalta sen päätös kääntää yhden henkilön nimi suomeksi saa ajattelemaan, että lukija on lapsi. Käännös A antaa vähiten vihjeitä kääntäjän lapsikäisyydestä: lukija on lapsi tai nuori, mutta ei kovin pieni. Lukija voi toisaalta olla aikuinenkin, mikään muu kuin sisäsivujen kuvitus ei vihjaa toiseen suuntaan, eikä kuvituksen tarvitse tietenkään olla este aikuislukijalle.

Jos oletetaan että lukijat ovat lapsia, onko Desmidtin (2006) mainitsevat didaktiset ja pedagogiset normit otettu huomioon? Didaktisia normeja noudattavan lastenkirjan tulisi tukea lapsen älyllistä ja tunne-elämällistä kehitystä ja antaa hyviä esimerkkejä. Tämän voi tulkita niin, että käännöksen tulisi esimerkiksi sensuroida alkutekstin rasistiset asenteet, koska ne eivät ole hyvä esimerkki lapsen moraalille. Näin käännökset eivät kuitenkaan tehneet, paitsi käännös D osittain. Oittinen (2006, 43) huomauttaa, että ideologia ja etiikka ovat aina läsnä lastenkirjallisuuden kääntämisessä. Toisaalta myös alkutekstin kunnioittaminen ja sensuroimattomuus ovat kääntämisen yleisiä normeja. Pedagogisten normien mukaan tekstin tulisi vastata lapsen kielellisiä kykyjä ja käsitteiden ymmärrystä. Tätä normia ainakin käännökset A, B ja D ovat noudattaneet, mutta käännös C:n ratkaisut ovat tämän normin kohdalla kyseenalaisia: vastaavatko esimerkiksi ilmaukset *iktyologi*, *pelaginen kasvi* ja *kaksisataa jalkaa* lapsilukijan kielellisiä kykyjä ja käsitteiden ymmärrystä?

Mikä määrä kotouttamista on sopiva, mikä käännöksistä onnistuu tehtävässään parhaiten? En pyri vastaamaan näihin kysymyksiin. Subjektiivinen mielipiteeni parhaasta käännöksestä ei ole relevantti tämän tutkimuksen kannalta. Kuten aiemmin on todettu, laadulle ei ole kääntämisessä universaaleja mittareita. Vieraannuttaminen ja kotouttaminen ovat yhtä perusteltuja käännösratkaisuja, etenkin jos niiden taustalla on kääntäjän tietoinen pyrkimys kääntää juuri tietyille kohderyhmälle. Lukijoiden mielipiteet voisivat kuitenkin olla mielenkiintoinen alatutkimuskysymys, jos lapsilukijoiden näkemyksiä kotouttamisesta ja vieraannuttamisesta tämän tutkimuksen aineistossa tutkittaisiin reseptiotutkimuksella.

5.2 Uudelleenkääntäminen aineiston valossa

Tässä luvussa tutkin aineistoa uudelleenkääntämisen näkökulmasta. Käyn läpi käännösten suhdetta alkutekstiin ja toisiinsa, tarkastelen aineistoa uudelleenkäännöshypoteesin kannalta ja pohdin uudelleenkääntämisen syitä.

Kaikkien käännösten suhde alkutekstiin on 'kylmä', sillä ensikäännöskin on tehty vasta 47 vuotta alkutekstin julkaisun jälkeen. 'Kylmä' uudelleen­käännös hyötyy ajallisesta etäisyydestä ja siitä tiedosta, miten alkuteos ja ensikäännös otettiin vastaan. Käännökset ovat alkuteoksen suhteen samalla viivalla, eikä myöhemmillä käännöksillä ole etua ensikäännökseen nähden. Uudelleen­käännökset kuitenkin hyötyvät siitä, että ensikäännös, samoin kuin muutkin Vernen ensisuomennokset, tutustutti suomalaiset lukijan Vernen maailmaan ja vakiinnutti teoksen aseman Suomen kirjallisessa kaanonissa.

Pym (1998, 82) kutsuu aktiiviseksi uudelleen­käännökseksi sellaista käännöstä, jolla on edeltäjänsä kanssa jotakuinkin sama kulttuurinen alue tai se on suunnattu samalle sukupolvelle. Ensimmäinen kriteeri täyttyy suomentamisessa lähestulkoon aina, niin myös tässä tapauksessa. Käännökset ovat myös eläneet rinnakkain useaan otteeseen ja etenkin B ja C ovat monesti ilmestyneet vuorotellen. B-käännöksestä on ilmestynyt neljä painosta vuosina 1964, 1970, 1976 ja 1995 (3.–6. painos) ja C-käännöksen neljä viimeistä painosta ilmestyivät vuosina 1968, 1969, 1977 ja 1991. Käännösten B ja C eri painosten välillä oli siis vähimmillään vain vuosi. Käännösten A ja B eri painosten välillä on vähimmillään 21 vuotta, A:n ja C:n välillä 8 vuotta, B:n ja D:n välillä 8 vuotta ja C:n ja D:n välillä 17 vuotta. Niinpä ainakin käännösten A ja C, B ja C ja B ja D voi todeta tavoittelevan samaa sukupolvea, mutta esimerkiksi A ja B ovat eri sukupolville suunnattuja. Pym (mts. 82–83) väittää, että uudelleen­käännökset haastavat edellisen käännöksen validiteetin ja luovat kilpailuasetelman käännösten välille. Käännösten peritekstistä löytyy yksi mahdollinen todiste väitteelle: käännös D:n takakannessa lukee teoksen olevan ”ennen julkaisematon laitos suomen kielellä”. D-käännöstä siis markkinoidaan sen uutuudella, mutta takakannen väite on kuitenkin neutraali eikä sillä pyritä eksplisiittisesti osoittamaan edeltävien käännösten vanhentuneisuutta. Kilpailuasetelma ei ole ainakaan käännösten peritekstin perusteella kovinkaan aktiivinen. Käännökset elävät ja ovat eläneet sopuisasti rinnakkain. Niillä on ainakin jossain määrin erilaista annettavaa erilaisille lukijakunnille, sillä ne ovat käännös­linjoiltaan erilaisia ja niiden oletetut lukijakunnat ovat heterogeenisiä, kuten edellisen luvun vertailu osoitti.

Käännöstekstien perusteella käännösten C ja D suhde on hyvinkin aktiivinen, minkä seuraavat kolme esimerkkiä todistavat.

(22) [J]’apercevais même les « moutons » écumeux que leur crête brisée multipliait sur les eaux.
(200)

C. Olinpa huomaavinani myöskin lakkapäitä, joita murtuneesta aallosta pärskähteli pinnalle. (164)

D. Olin huomaavinani myös lakkapäitä, joita pärskähteli pinnalle murtuneista aalloista. (110)

(23) Monstrueuses mouches à feu, qui broient un homme tout entier dans leurs mâchoires de fer !
(202)

C. Tulta suitsevia kummituksia, jotka voivat kokonaisen ihmisen rautaisilla leuoillaan rusentaa!
(165)

D. Ne ovat tulta suitsevia kummituksia, jotka voivat ahmia suihinsa kokonaisen ihmisen. (110)

(24) L'*Astrolabe* et la *Zéléé*, incessamment ballottées par les ouragans, ne pouvaient valoir le *Nautilus*, tranquille cabinet de travail, et véritablement sédentaire au milieu des eaux ! (264)

C. Myrskyjen alituisen viskelemiä *Astrolabea* ja *Zéléetä* ei voi verrata *Nautilukseen*, rauhalliseen työhuoneeseen, joka merien kohdussa on kuin oikea luostarikammio. (225)

D. *Astrolabea* ja *Zéléetä* ei voi verrata *Nautilukseen* ja sen rauhalliseen työhuoneeseen, joka merien kohdussa on todellinen luostarikammio. (138)

Käännösten käyttämät sananvalinnat (etenkin *lakkapäitä*, *tulta suitsevia kummituksia*, *merien kohdussa* – *luostarikammio*) ovat niin erikoisia, että D-käännöksen päätyminen sattumalta samoihin ratkaisuihin kuin C olisi äärimmäisen epätodennäköistä. Nämä kolme esimerkkiä eivät ole ainoat kohdat, joissa D-käännöksen valinnat muistuttavat suuresti C:n käännösratkaisuja. Niinpä voidaan pitää selvänä, että kääntäjä on lukenut alkutekstin rinnalla myös edellistä käännöstä. Brownlie (2006, 165) havaitsi tutkimuksessaan, että edellisen käännöksen valinnat ”kummittelivat” uudelleen­käännöksessä, ja niin on käynyt myös tässä. Alkujaan vuodelta 1926 olevan C-käännöksen runolliset valinnat ovat siirtyneet 82 vuotta myöhemmin uudelleen­käännökseen, mikä on mielenkiintoinen valinta D-teoksen kääntäjältä. C-käännöksen kieli ei nimittäin varsinaisesti edusta modernia nykysuomea. C-käännös esimerkiksi käyttää systemaattisesti sanaa *kummitus* merkityksessä ’hirviö’, mutta *kummitus*-sanalla ei ole tällaista konnotaatiota enää 2000-luvulla. Esimerkissä 23 kyseisen viittauksen kohde on haikala, jonka kutsuminen kummitukseksi on nykysuomelle vierasta. Näiden esimerkkien myötä vieraannuttavien elementtien rooli käännöksessä D tarkentuu.

D-teoksen kääntäjä on todennäköisesti pitänyt alkutekstiä hankalana ja etsinyt siksi apua edeltävästä käännöksestä. Samalla vanhahtava kielenkäyttö on siirtynyt uuteen käännökseen. Kun uudelleen­käännös kopioi edellisen käännöksen ratkaisuja, suhde tuskin on kilpailua, vaan arvonantoa: D-teoksen kääntäjä luottaa edeltävään käännökseen niin paljon, että ottaa joitakin sen käännösratkaisuja itselleen lähes sellaisenaan. Esimerkiksi tällaisten rajatapausten takia on joskus vaikea erottaa uudelleen­käännöksiä ja tarkistettuja käännöksiä toisistaan. Vaikka käännös D onkin oma itsenäinen teoksensa, sen voisi väittää myös tarkistavan radikaalisti edeltävää käännöstä. Joka tapauksessa käännösten välillä on kiistaton yhteys, joka on enemmän kunnioittava kuin kilpaileva.

Kunnioituksesta käännösten välillä on muitakin merkkejä, esimerkiksi se, että käännös B on saman niminen kuin A, *Sukelluslaivalla maapallon ympäri*. Tietysti kyse voi olla myös siitä, että yleisö on oppinut tuntemaan teoksen kyseisellä suomenkielisellä nimellä, jolloin uudelleenäännöstä voi olla helpompi markkinoida tutun teoksen uutena käännösversiona. C ja D eivät ole kuitenkaan pitäytyneet samassa ratkaisussa vaan suomentaneet teoksen nimen omalla tavallaan.

Se, että D on selvästi ottanut vaikutteita C:stä, avaa oven spekuloinnille. C-käännös on kirjaimellinen ja vieraannuttava, ja sitä kopioidessaan D-käännös on ainakin osittain vieraannuttava. Kuinka suuri rooli edeltävällä käännöksellä on siinä, millaisen alkunormin D-teoksen kääntäjä valitsi tiedostaen tai tiedostamattaan? Vaikuttiko C-käännöksen lukeminen alkutekstin rinnalla alitajuntaisesti kääntäjän omiinkin ratkaisuihin? Olisiko käännös D alkunormiltaan ja käännösratkaisuiltaan aivan erilainen, jos kääntäjä olisikin käyttänyt kääntämisensä tukena kotouttavaa käännöstä B? Näihin kysymyksiin ei voi saada vastausta, mutta spekulointi osoittaa, että edeltävillä käännöksillä voi potentiaalisesti olla suuri merkitys uudelleenäännösten linjoihin ja alkunormeihin.

Tutkimukseni ei anna tukea uudelleenäännöshypoteesille, jonka mukaan ensikäännös haparoi ja vasta uudelleenäännökset ovat paluu alkutekstiin. Ensikäännös ei nimittäin ole kaikista kotouttavain eikä viimeinen vieraannuttavin. Käännöksiä ei voi siis nähdä lineaarisena jatkumona, jolla olisi yhteneväinen, etenevä linja. Vertailua vaikeuttaa myös se, että käännös, johon viitataan tunnisteella C, ilmestyi alun perin ennen käännöstä B. Tämä ei kuitenkaan muuta kokonaiskuvaa siitä, että julkaisujärjestys ja käännösten linja kotouttamisessa ja vieraannuttamisessa eivät vastaa bermanilaista käsitystä. Chesterman (2000, 23) muotoili, että ”[m]yöhemmillä käännöksillä (sama lähdeteksti, sama kohdekieli) on tapana olla lähempänä alkuperäistä kuin aiempien käännösten” (oma suomennos). Jos käännökset jakaa kahteen eri ryhmään, voikin todeta, että myöhemmät käännökset C ja D ovat yhdessä tarkasteltuna lähempänä alkutekstiä kuin aiemmat käännökset A ja B. Mutta tässäkin käännösten B ja C hankalasti määriteltävä keskinäinen järjestys vie väitteeltä pohjan. C-käännöksen ensimmäinen painoskin on oletettavasti ollut vahvasti vieraannuttava, joten sen jälkeen ilmestynyt uudelleenäännös B on edellisiä käännöksiä kotouttavampi. Tämä on täysin ristiriidassa uudelleenäännöshypoteesin kanssa. Kuten totesin aiemmin, uudelleenäännöshypoteesia pidetäänkin vahvasti puutteellisena.

Uudelleenkääntämisen syiden tutkiminen voisi olla kokonaisen tutkimuksen aihe. Käytännössä yksittäisten käännösten tekemisen syytä on kuitenkin vaikea, jollei mahdoton, selvittää jälkikäteen. En pyrikään tämän tutkimuksen yhteydessä selvittämään, miksi uudelleenkäännökset tehtiin, mutta pohdin syytä hypoteettisella tasolla.

Alkuteos on iäkäs ja sen tekijänoikeudet ovat vanhentuneet. Niinpä teosta saa julkaista vapaasti, joten uudelleenkäännösten julkaisuun on taloudellinen syy. Kun tekijänoikeus on loppunut, teoksia saa myös muunnella vapaasti. Tämäkin selittää osaltaan käännösten lyhentämistä. Klassikkoteosten kääntäminen on tuottoisaa siksi, että teokset myyvät tunnettuutensa ansiosta hyvin. Näistä syistä on helppo ymmärtää, että Vernen teoksista tehdään uudelleensuomennoksia.

Entäpä käännösten vanheneminen, voiko se olla syynä uudelleenkäännöksiin? Käännösten A ja C ensipainosten välillä on vain kymmenen vuotta, joten vanheneminen ei ole voinut olla uudelleenkääntämisen syy. B:n ja C:n ensipainosten välillä puolestaan on 29 vuotta. Käännösten vanhenemisen rajana pidetään usein 50 vuotta, mutta toisaalta joidenkin arvioiden mukaan raja olisi vain 20 tai 30 vuotta (Koskinen & Paloposki 2015, 49, 203). Niinpä 29:ää vuotta käännösten välillä voisi pitää perusteena uudelleenkääntämiselle. Käännös D on ajallisesti katsottuna perustelluin uudelleenkäännös, sillä C-käännöksen tarkistetun version ja D-käännöksen ensipainoksen välillä on 40 vuotta. 2000-luvun näkökulmasta katsottuna käännös C on tyyllisesti ja kielellisesti vanhentunut, mikä perustelee uudelleenkääntämisen tarpeen. Kuten olen todennut aiemmin, vanha käännös ei ole aina välttämättä vanhentunut, joten vanhat ja uudet käännökset voivat myös elää rinnakkain. Vanhenemisargumenttiin liitetään usein oletus uudelleenkäännöksen paremmasta laadusta. Näkemys käännösten laadusta on kuitenkin väijäämättä subjektiivinen, joten en näe tarpeelliseksi arvioida käännösten laatua tämän tutkimuksen puitteissa. Kaikki käännökset ovat kuitenkin yleisesti ottaen laadukkaita ja asianmukaisesti käännettyjä.

Yhteiskunnan normien muuttuminen voi aiheuttaa uudelleenkääntämisen tarvetta. Normien muuttumisen voi havaita tässäkin aineistossa, mutta on vaikeaa spekuloida, onko normien muuttuminen kuitenkaan ollut syynä uudelleenkääntämiselle. Käsittelin luvussa 5.1.2 ”villejä” ja alkuteoksen rasistista pohjavirettä. Uusin käännös jätti osan rasismista pois, mutta voisi olla liioiteltua väittää, että uudelleenkäännöstä tarvittiin ensisijaisesti siksi, että edeltävät käännökset eivät vastaa poliittisen korrektiuden nykynormeja. C-käännöksen kirjaimellisuuden voi myös nähdä olevan vastoin nykynormeja. Kirjaimellisuus ei ole ollut minkään käännöksen

ajankohtana normi, mutta 2000-luvulla se on selkeästi ei-normi, joten käännös C on nykynormien vastainen.

Uudelleenkäännökset nähdään enenevässä määrin alkutekstin uusina tulkintoina. Tämän ajattelutavan mukaan uudelleenkääntäminen ei johdu edeltävien käännösten puutteellisuudesta vaan siitä, että alkuteksti mahdollistaa lukuisia tulkintoja. Koskinen ja Paloposki (2015, 235) puhuvat käännösten sukupolvitehtävistä. Kenties jokainen sukupolvi tarvitsee omat käännöksensä ja tulkintansa, mutta vanhat käännökset eivät silti muutu kelvottomiksi. Tulkinnat poikkeavat toisistaan, mutta mikään tulkinta ei ole muita oikeampi. Käännös B esimerkiksi tulkitsee teoksen lastenkirjaksi ja käännös D tulkitsee tapahtumien olevan kirjan tärkein anti ja karsii siksi esimerkiksi luontokuvausta.

Yhteenvetona uudelleenkääntämisestä aineiston valossa voisi todeta, että käännösten välillä on intertekstuaalisuutta ja niiden suhde on aktiivinen, ja että uudelleenkäännöshypoteesi ei toteudu. Kaikkien käännösten suhde alkutekstiin on ajallisesti etäinen, mutta käännösten suhde toisiinsa on aktiivinen ja osittain läheinenkin. Käännös C:n runolliset sananvalinnat ovat siirtyneet kummittlemaan vuosikymmeniä tuoreempaan käännökseen D. Intertekstuaalisuutta on siinäkin, että käännöksellä B on sama nimi kuin käännöksellä A. Käännösten suhde on tekstin ja peritekstin perusteella ennemminkin kunnioittava kuin kilpaileva. Uudelleenkäännöshypoteesi ei toteudu aineistossa, joten tutkimukseni toimii yhtenä esimerkkinä hypoteesin riittämättömyydestä. Uudelleenkäännökset eivät kaikki ole ensikäännöstä 'lähempänä' alkutekstiä. Uudelleenkääntämisen syistä merkittävimpiä näyttäisivät olevan tekijänoikeuksien vanhentuminen ja mahdollisesti käännösten vanheneminen. Uudelleentulkinnan tarve ja normien muuttuminen ovat voineet myös vaikuttaa uudelleenkääntämiseen. Syitä voi tietenkin olla monia muitakin ja niiden spekulointi on hypoteettista.

6 Päätelmät

Tutkimuksellani oli kaksi päätutkimuskysymystä: ilmeneekö käänöksissä kotouttamista tai vieraannuttamista ja ovatko uudelleenkäännökset lähempänä alkutekstiä kuin ensikäännös. Ensimmäisen kysymyksen alakysymyksenä oli, miten kotouttaminen ja vieraannuttaminen näkyvät käänöksissä, ja näkyykö ilmiö myös paratekstissä. Jälkimmäisen kysymyksen alakysymykset koskivat käänösten suhdetta toisiinsa ja uudelleenkäynnin mahdollisia syitä.

Tutkimus osoitti, että *Vingt mille lieues sous les mers* -käänökset ovat kotouttamis- ja vieraannuttamisratkaisuisaan sangen erilaisia. Käänös B on kautta linjan kotouttava ja sujuvuuteen pyrkivä siinä missä käänös C on sen täydellinen vastakohta, alkutekstiä rakenteita myöten noudattava uskollinen ja kirjaimellinen käänös. Käänöksissä A ja D ilmenee jonkin verran kotouttamista, mutta kotouttaminen ei ole niissä niin kokonaisvaltaista kuin käänöksessä B, ja teksteissä on myös joitakin vieraannuttavia elementtejä. Valtaosa kotouttavista ja vieraannuttavista piirteistä ilmenee semanttisella tasolla esimerkiksi luontosanastossa, mittayksiköissä sekä kulttuurisidonnaisissa eris- ja yleisnimissä. Leksikon lisäksi kotouttamista ja vieraannuttamista ilmenee syntaktisin keinoin käänösten rakenteissa, niiden pyrkimyksessä joko kirjaimellisuuteen tai sujuvuuteen ja tekstin erilaisessa jaottelussa. Myös pragmaattiset elementit, joita aineistossa ilmenee puhuttelussa, koherenssissa ja paratekstissä, vaikuttavat kokonaiskuvaan. Aineiston paratekstissä etenkin kuvitus, alaviitteet, teosten nimet sekä kansien kuvat ja tekstit luovat osittain lukijakuvia ja määrittelevät kohderyhmiä. Teosten kohderyhmät ovatkin osittain erilaisia, esimerkiksi osa käänös B:n lukijakunnasta voi olla liian nuorta lukemaan käänöstä C.

Vastaus kysymykseeni siitä, ovatko uudelleenkäännökset lähempänä alkutekstiä kuin ensikäännös, on ei. Uudelleenkäännöshypoteesi ei siten toteudu aineistossa. Käänöksillä on aineiston perusteella osittain aktiivinen suhde, etenkin käänöksillä C ja D. Käänösten välillä ei ole tekstien perusteella havaittavissa kilpailua, ennemminkin kunnioitusta. C-käänöksen ratkaisut ovat useaan otteeseen siirtyneet ”kummittelemaan” käänökseen D. Käänösten perusteella uudelleenkäynnin syiksi voi olettaa taloudelliset syyt ja joissain tapauksissa vanhenemisen. Normien muuttuminen ja uudet tulkinnat ovat voineet myös vaikuttaa.

Minkälaisia johtopäätöksiä näistä havainnoista voi vetää? Tutkimusprosessi osoitti, että kotouttamisen ja vieraannuttamisen tutkimuksia ei aina ole helppoa vertailla. Ilmiön voi

nimittäin tulkita ilmenevän tekstissä ja sen ulkopuolella monin eri tavoin. Oma tapani määritellä ilmiö aineiston perusteella oli tarkoituksellisesti intuitiivinen ja subjektiivinen, sillä eri lukijat voivat kokea ilmiön eri lailla, ja näen itseni tutkijan lisäksi myös lukijana. Tutkimuksissa voidaan keskittyä esimerkiksi joko parateksteihin, matriisinormeihin, lauserakenteisiin, erisnimiin ja kulttuurispesifeihin elementteihin tai ideologisiin ja normatiivisiin eroihin. Kyse on näkökulmasta, ei ainoastaan oikeasta tavasta lähestyä ilmiötä. Tutkimustulokset eivät ole aina vertailukelpoisia keskenään, sillä tutkitut elementit vaihtelevat. Myös uudelleenkäännöshypoteesia käsittelevien tutkimusten vertailu on välillä haasteellista, sillä siihen ei ole rakentunut yhteneväistä metodologiaa. Tutkijat saattavat määritellä eri tavoin, mitä 'alkutekstin läheltä kääntäminen' oikeastaan tarkoittaa. Vieraannuttamista voi olla vaikea tutkia ja vertailla siksikin, että toisinaan on vaikeaa erottaa, milloin teksti on tarkoituksellisesti vieraannuttavaa ja milloin interferenssi on vaikuttanut käännösratkaisuihin.

Yksi tutkimustulosten perusteella tehtävä johtopäätös on, että edeltävillä käännöksillä voi potentiaalisesti olla erittäinkin suuri rooli uudelleenkäännöksen yleisessä linjassa ja alunormissa. Käännös D on osittain sellainen kuin on siksi, että kääntäjä on käyttänyt alkuteoksen lisäksi lähteenä edeltävää käännöstä. Edellisen käännöksen tunnelma ja sananvalinnat ovat vaikuttaneet uudelleenkäännöksen tyyliin. Väitän, että jos uudelleenkääntäjä pitää edeltävää käännöstä auktoriteettina, edeltävä käännös voi vaikuttaa myös uudelleenkäännökseen alunormiin. Jos edeltävä käännös, jota uudelleenkääntäjä pitää onnistuneena, on esimerkiksi kotouttava, voi hyvinkin olla mahdollista, että kotouttava yleislinja siirtyy myös uuteen käännökseen.

Vaikka otin uudelleenkäännöshypoteesin huomioon omassa analyysissäni, väitän – mahdollisesti paradoksaalisesti – että uudelleenkäännöshypoteesin testaamisen käännöstieteellisissä tutkimuksissa voisi jo lopettaa. Monet tutkimukset, myös omani, ovat todistaneet, että uudelleenkäännökset eivät käyttäydy lineaarisena jatkumona. Kenties uudelleenkäännöksistä ei edes voi muodostaa hypoteesia – syytä uudelleenkääntämiselle on niin lukuisia, ja niiden keskinäiseen erilaisuuteen vaikuttaa niin monia tekijöitä. Ehkä ainoa uskottava hypoteesi on se, että uudelleenkääntämisen syyt ja käännösten luonne eivät ole universaalisti ennustettavissa. Kuten tekijänsäkin, käännökset ovat yksilöllisiä, eivät osa sarjaa. Yksilöt eivät ole olemassa ryhmää vaan itseään varten.

Tämä tutkielma on tapaustutkimus liittyen kotouttamiseen, vieraannuttamiseen ja uudelleenkääntämiseen. Tulokset eivät tapaustutkimuksessa ole yleistettäviä, mutta

tutkimustulokset herättävät silti ajatuksia ja ideoita. Tutkimustuloksista ei käy ilmi mitään kovin dramaattista, mutta tästä huolimatta näen tutkimukseni edustavana tapaustutkimuksena muiden joukossa ja uskon, että tutkimukseni antaa lisävaloa kotouttamisen, vieraannuttamisen ja uudelleenkääntämisen moniulotteisiin ilmiöihin suomentamisessa. Tutkimuksen yksi mahdollinen heikkous liittyy presentismiin. Pyrin parhaani mukaan välttämään käännösten tarkastelua yksioikoisesti 2010-luvun näkökulmasta, mutta esimerkiksi tietämykseni satavuotiaan käänнос A:n julkaisuajankohdan yhteiskunnasta ja kontekstista on rajallista. Oma aikakauteni vaikuttaa tarkastelunäkökulmaani tahtomattanikin.

Ehdotin jo luvussa 5.1.4 tulevan tutkimuksen aiheeksi reseptiotutkimusta saman aineiston pohjalta. Olen esittänyt väitteitä liittyen kotouttamiseen, vieraannuttamiseen, luettavuuteen sekä lukijoiden ikään ja ymmärrystasoon, mutta olisi mielenkiintoista testata väitteiden paikkansapitävyys antamalla aineistotekstit lasten ja nuorten, miksei aikuistenkin, luettavaksi ja sitten kysyä heidän havaintojaan ja mielipiteitään. Uudessa tutkimuksessa näkökulma olisi puhtaasti nykyhetkinen ja käännösten vanheneminen olisi siinä tätä tutkimusta suuremmassa roolissa, sillä lukijat arvioisivat käännöksiä omasta 2010-luvun perspektiivistään. Yksi kiinnostava alakysymys voisi olla, mikä käänнос on lukijoista modernein ja miksi. Käännösten todellista aikajärjestystä ei kerrotaisi etukäteen, joten kysymys paljastaisi sen, millaisia piirteitä lukijat yhdistävät moderniin käännöksen.

”Tähän päättyy matkamme merten alla”, toteaa professori Aronnax tarinan viimeisessä luvussa (käänнос B, 317). Myös minä päätän matkani Nautiluksen kyydissä. Matka on ollut opettavainen, uusia kokemuksia täynnä ja välillä haastava. Toivon tutkimukseni tekevän oikeutta lapsuuden suosikkitarinalleni. Toivon myös, että uudelleenkäännökset pitävät Vernen maailman elossa ja että myös tulevat lukijasukupolvet löytävät tarinan suomennokset – niin kotouttavat kuin vieraannuttavatkin.

Lähteet

Tutkimusaineisto

- Verne, Jules 2010 [1869]. *Vingt mille lieues sous les mers*. 40. painos. Paris: Librairie Générale Française.
- Verne, Jules 1916. *Sukelluslaivalla maapallon ympäri*. Suom. O. A. Joutsen. Porvoo: WSOY.
- Verne, Jules 2000 [1955]. *Sukelluslaivalla maapallon ympäri*. Suom. Martta Tynni. 7. painos. Helsinki: WSOY.
- Verne, Jules 1998 [1926]. *Kapteeni Nemo ja Nautilus*. Suom. V. Hämeen-Anttila ja Urho Kivimäki; suomennotokset tarkistettu vuonna 1968. 6. painos. Hämeenlinna: Karisto.
- Verne, Jules 2011 [2008]. *Kapteeni Nemo merten syvyyksissä*. Suom. Kristina Haataja. Helsinki: Minerva.

Kirjallisuuslähteet

- Abrams, Dennis 2013. Do We Need So Many Re-translations of Classics? Saatavilla: <http://publishingperspectives.com/2013/11/do-we-need-so-many-re-translations-of-classics/>. [Luettu 15.04.2016.]
- Berman, Antoine 1990. La retraduction comme espace de la traduction. *Palimpsestes* XIII:4. 1–7.
- Brownlie, Siobhan 2006. Narrative Theory and Retranslation Theory. *Across Languages and Cultures* 7:2. 145–170.
- Carpenter, Humpert & Mary Prichard 1984. *The Oxford Companion to Children's Literature*. Oxford: Oxford University Press.
- Chesterman, Andrew 1997. *Memes of Translation: The Spread of Ideas in Translation Theory*. Amsterdam: Benjamins.
- Chesterman, Andrew 2000. A Causal Model for Translation Studies. Teoksessa Olohan, Maeve (toim.), *Intercultural Faultlines: Research Models in Translation Studies I. Textual and Cognitive Aspects*. Manchester: St. Jerome. 15–27.
- Chesterman, Andrew 2011. Reflections on the Literal Translation Hypothesis. Teoksessa Adelina Hild, Elisabet Tiselius, Birgitta Englund Dimitrova & Cecilia Alvstad (toim.), *Methods and Strategies of Process Research: Integrative Approaches in Translation Studies*. Amsterdam: Benjamins. 23–35.
- Deane-Cox, Sharon 2014. *Retranslation: Translation, Literature and Reinterpretation*. London & New York: Bloomsbury.
- Desmidt, Isabelle 2006. A prototypical approach within descriptive translation studies? Colliding norms in translated children's literature. Teoksessa Van Coillie & Verschueren (toim.). 79–96.
- Du-Nour, Miryam 1995. Retranslation of Children's Books as Evidence of Changes of Norms. *Target* 7:2. 327–346.
- Eskola, Eija 2007. Kirjastot käännöskirjallisuuden välittäjinä ja varjoina 1920- ja 1930-luvuilla. Teoksessa Riikonen, Kovala, Kujamäki & Paloposki (toim.). 416–422.

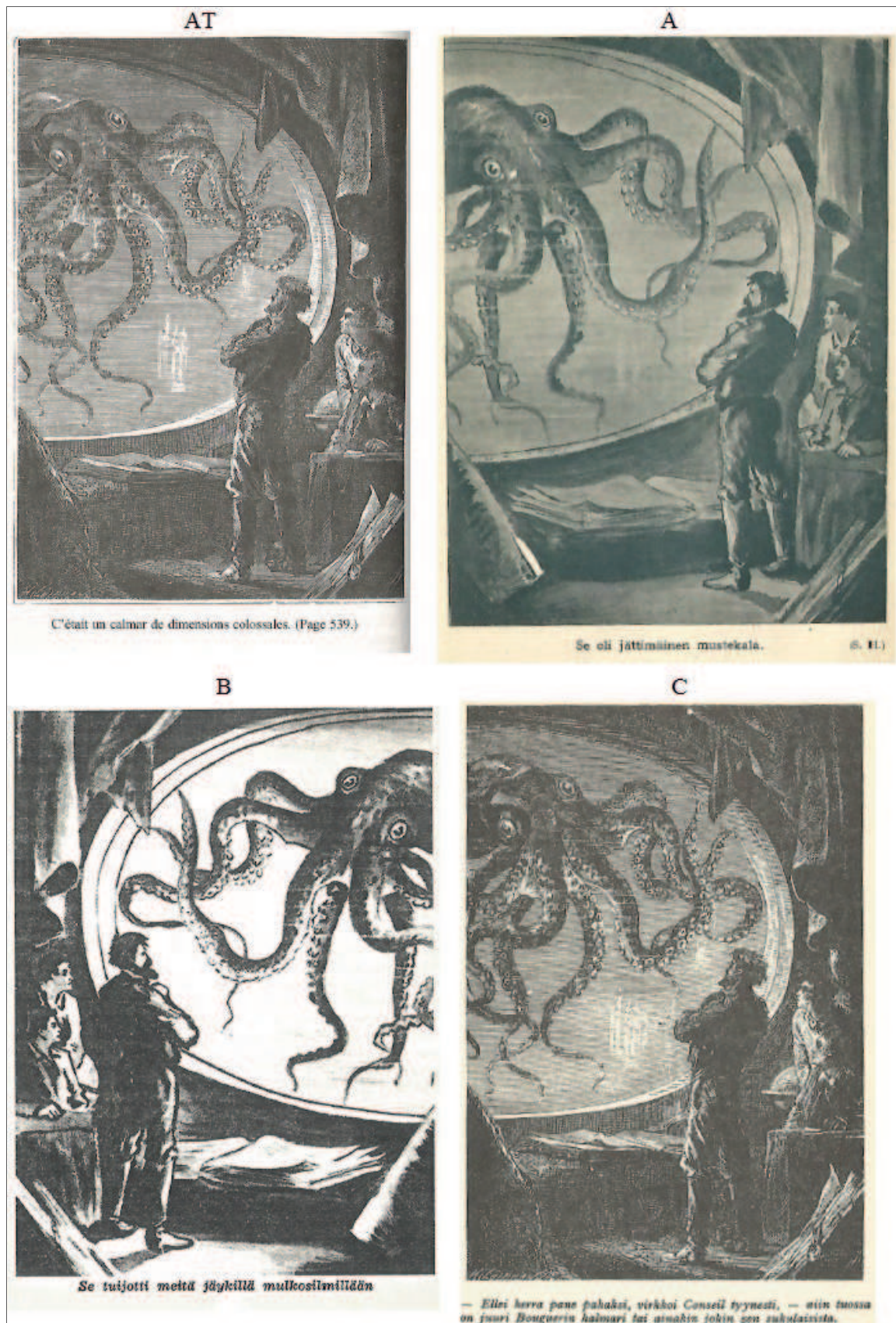
- Evans, Arthur Bruce 2000. Twenty Thousand Leagues Under the Seas. *Nineteenth Century French Studies* 29:1–2. 181–183.
- Gambier, Yves 1994. La retraduction, retour et détour. *Meta* 39:3. 413–417.
- Genette, Gérard 1997. *Paratexts: Thresholds of Interpretation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hagfors, Irma 2003. The Translation of Culture-Bound Elements into Finnish in the Post-War Period. *Meta* 48:1–2. 115–127.
- Heikkilä-Halttunen, Päivi 2000. *Kuokkavieraasta oman talon haltijaksi: suomalaisen lasten- ja nuortenkirjallisuuden institutionalisoituminen ja kanonisoituminen 1940-50-luvulla*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Helin, Irmeli 2005. Kääntäjä ja yhteiskunta – uudelleenikäntämisen yhteiskunnallinen viitekehys. Teoksessa Yli-Jokipii, Hilikka (toim.), *Kielen matkassa multimediaan: Näkökulmia kääntämisen tutkimiseen ja opiskelemiseen*. Helsinki: Helsinki University Press. 145–164.
- Hirvonen, Maija (toim.) 1993. *Suomen kirjailijat 1809–1916*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Hunt, Peter 2005. Introduction: the expanding world of Children’s Literature Studies. Teoksessa Hunt, Peter (toim.), *Understanding Children’s Literature*. 2. painos. London & New York: Routledge.
- Kansalliskirjasto 2016. FENNICA – Suomen kansallisbibliografia. Saatavilla: <https://fennica.linneanet.fi>. [Luettu 15.04.2016.]
- Klingberg, Göte 1986. *Children’s Fiction in the Hands of the Translators*. Malmö: CWK Gleerup.
- Koskinen, Kaisa & Outi Paloposki 2010. Retranslation. Teoksessa Luc van Doorslaer & Yves Gambier (toim.), *Handbook of Translation Studies*. Amsterdam: Benjamins. 294–298.
- Koskinen, Kaisa & Outi Paloposki 2015. *Sata kirjaa, tuhat suomennosta: kaunokirjallisuuden uudelleenikäntäminen*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kotimaisten kielten keskus & Kielikone Oy 2016. Kielitoimiston sanakirja. Saatavilla: <http://www.kielitoimistonsanakirja.fi>. [Luettu 15.04.2016.]
- Kuivasmäki, Riitta 2007. ”Lainalla täytyy alottaa” – nuorisokirjallisuuden suomennokset. Teoksessa Riikonen, Kovala, Kujamäki & Paloposki (toim.). 280–295.
- Kujamäki, Pekka 2001. Finnish comet in German skies: Translation, retranslation and norms. *Target* 13:1. 45–70.
- Lahtinen, Kai & H. K. Riikonen 2007. Aale Tynni (1913–1997). Teoksessa Riikonen, Kovala, Kujamäki & Paloposki (toim.). 480–484.
- Lathey, Gillian 2009. Children’s literature. Teoksessa Mona Baker & Gabriela Saldanha (toim.), *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. 2. painos. London: Routledge. 31–34.
- Lattunen, Hélène & Kari Viljanen 2001. *Suomi–ranska–suomi: Dictionnaire Finnois Français Finnois*. Helsinki: Gummerus.

- Monti, Enrico 2011. Introduction : La retraduction, un état des lieux. Teoksessa Enrico Monti & Peter Schnyder (toim.), *Autour de la retraduction: Perspectives littéraires européennes*. Paris: Orizons. 9–25.
- Mäkinen, Pirjo 2001. Ikinuori lähdeteksti, ikääntyvä kohdeteksti? Teoksessa Riitta Oittinen & Pirjo Mäkinen (toim.), *Alussa oli käänös*. Tampere: Tampere University Press. 407–425.
- Mäkisalo, Jukka & Hannu Kemppanen 2010. Frekvenssejä ja reseptiä: Kaksi näkökulmaa kotouttamiseen ja vieraannuttamiseen. *MikaEL – Kääntämisen ja tulkkauksen tutkimuksen symposiumin verkkojulkaisu* 4. Saatavilla: https://sktl-fi.directo.fi/@Bin/40731/Makisalo%26Kemppanen_MikaEL2010.pdf. [Luettu 15.04.2016.]
- Nord, Christiane 2003. Proper Names in Translation for Children: Alice in Wonderland as a Case in Point. *Meta* 48:1–2. 182–196.
- Oittinen, Riitta 2000. *Translating for Children*. New York: Routledge.
- Oittinen, Riitta 2006. No Innocent Act: On the Ethics of Translating for Children. Teoksessa Van Coillie & Verschueren (toim.). 35–45.
- Oxford University Press 2015. OED Online. Saatavilla: <http://www.oed.com/view/Entry/233061?redirectedFrom=zoophyte>. [Luettu 15.04.2016.]
- Paloposki, Outi & Kaisa Koskinen 2004. A Thousand and One Translations: Revisiting Retranslation. Teoksessa Gyde Hansen, Kirsten Malmkjær, Daniel Gile (toim.), *Claims, Changes and Challenges in Translation Studies*. Amsterdam: Benjamins. 27–38.
- Pym, Anthony 1998. *Method in Translation History*. Manchester: St. Jerome.
- Pym, Anthony 2010 [1992]. *Translation and Text Transfer: An Essay on the Principles of Intercultural Communication*. Tarkistettu painos. Tarragona: Intercultural Studies Group. Saatavilla: http://usuaris.tinet.cat/apym/publications/TTT_2010.pdf. [Luettu 15.04.2016.]
- Riikonen, H. K. 2007. Klassikkokäännösten synty 1800-luvulta 1930-luvulle. Teoksessa Riikonen, Kovala, Kujamäki & Paloposki (toim.). 232–241.
- Riikonen, H. K., Urpo Kovala, Pekka Kujamäki & Outi Paloposki (toim.) 2007. *Suomennoskirjallisuuden historia 1–2*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Risingshadow 2013. Kapteeni Nemo: Merten syvyyksissä. Saatavilla: <http://www.risingshadow.fi/library/book/593-kapteeni-nemo-merten-syvyyksissa>. [Luettu 15.04.2016.]
- Schleiermacher, Friedrich 2012 [1813]. On the Different Methods of Translating. Kääntänyt Susan Bernofsky. Teoksessa Venuti, Lawrence (toim.), *The Translation Studies Reader*. 3. painos. London & New York: Routledge. 43–63.
- Sisättö, Vesa 2007. Tieteis- ja fantasiakirjallisuus. Teoksessa Riikonen, Kovala, Kujamäki & Paloposki (toim.). 496–508.
- Stöckell, Päivi 2007. Käännöskritiikki tänään. Teoksessa Riikonen, Kovala, Kujamäki & Paloposki (toim.). 452–458.

- Suomela-Härmä, Elina 2007. Ranskan kirjallisuus. Teoksessa Riikonen, Kovala, Kujamäki & Paloposki (toim.). 104–118.
- Tiittula, Liisa 2007. Sanasto. Saatavilla: http://www.edu.fi/perusopetus/aidinkieli/agricola/opetusmateriaalia_kaantamisesta/sanasto. [Luettu 15.04.2016.]
- Toury, Gideon 1980. *In Search of a Theory of Translation*. Tel-Aviv: The Porter Institute for Poetics and Semiotics.
- Toury, Gideon 2012. *Descriptive Translation Studies -- and Beyond*. Tarkistettu painos. Amsterdam & Philadelphia: Benjamins.
- Tuominen, Laura Erika 2007. Ranskalaisen kirjallisuuden vastaanotto kritiikin valossa. Teoksessa Riikonen, Kovala, Kujamäki & Paloposki (toim.). 442–446.
- Tymoczko, Maria 2000. Translation and Political Engagement: Activism, Social Change and the Role of Translation in Geopolitical Shifts. *Translator: Studies in Intercultural Communication* 6:1. 23–47.
- UNESCO s.d. Index Translationum – World Bibliography of Translation. Saatavilla: www.unesco.org/culture/xtrans. [Luettu 15.04.2016.]
- Van Coillie, Jan & Walter P. Verschueren (toim.) 2006. *Children's Literature in Translation: Challenges and Strategies*. Manchester: St. Jerome.
- Vanderschelden, Isabelle 2000. Why Retranslate the French Classics? The Impact of Retranslation on Quality. Teoksessa Salama-Carr, Myriam (toim.), *On Translating French Literature and Film II*. Amsterdam & Atlanta: Rodopi. 1–18.
- Venuti, Lawrence 2004. Retranslations: The Creation of Value. Teoksessa Faull, Katherine M. (toim.), *Translation and Culture*. Lewisburg: Bucknell University Press. 25–38.
- Venuti, Lawrence 2008 [1995]. *The Translator's Invisibility: A History of Translation*. London & New York: Routledge.
- Wikipedia 2011. Kristina Haataja. Saatavilla: https://fi.wikipedia.org/wiki/Kristina_Haataja. [Luettu 15.04.2016.]
- Yle Uutiset 2012 [2008]. Kotouttaminen tuo kaukaisinkin kirjallisuuden lähelle. Saatavilla: http://yle.fi/uutiset/kotouttaminen_tuo_kaukaisinkin_kirjallisuuden_lahelle/5841452. [Luettu 15.04.2016.]
- Åsman, Thea Palm & Jan Pedersen 2013. How Bert got into Ned's head: domestication in the translation of literature for young readers. *Perspectives: Studies in Translatology* 21:2. 143–155.

Liitteet

Liite 1

AT

Conseil se jeta sur son fusil. (Page 260.)

A

Conseil sieppasi kiväärinsä ja tähtäsi villiä. S. H.

B

Conseil sieppasi kiväärinsä ja tähtäsi villiä

C

Alkuaankasten hanoitit piirittivät jo meitä. Ne tulivat yhä lähemmäksi Nautilusta, ja nuolikuuro rapisi jo sen kyläsiin.

Résumé en français

La traduction cibliste et sourcière dans les (re)traductions finnoises de *Vingt mille lieues sous les mers* de Jules Verne

Introduction

Là où ceux que l'on définit comme des textes « originaux » prennent des rides qui les rendent encore plus charmants, les imperfections dues à l'âge des traductions ont une propension toute particulière à les rendre grotesques (Monti 2011 : 15–16).

Pourquoi les traductions vieillissent-elles de manière grotesque alors que les textes originaux deviennent encore meilleurs ? L'affirmation est-elle exacte ou est-ce qu'il s'agit d'un mythe ? Dans cette étude, nous cherchons des réponses à ces questions, entre autres choses. L'intérêt principal de ce travail est d'étudier la retraduction ainsi que la traduction sourcière et cibliste.

La retraduction est un sujet beaucoup étudié en traductologie, en particulier à partir de l'année 1990, où Antoine Berman a publié un article concernant ce phénomène. D'après lui, la traduction est un acte qui se caractérise par son inaccomplissement. La première traduction en particulier est toujours faible, et seulement les retraductions peuvent – parfois – atteindre l'accompli (Berman 1990). Les idées de Berman ont plus tard été transformées en hypothèse de retraduction (*retranslation hypothesis*).

Dans une traduction sourcière, l'origine étrangère du texte est visible. Une traduction cibliste, par contre, cherche à adapter le texte à la culture cible. Le chercheur le plus connu de ce phénomène est Lawrence Venuti qui critique la domination de la traduction cibliste, particulièrement dans le contexte américain. Il observe que la présence inaperçue du traducteur et le style cibliste rendent le traducteur invisible. Selon lui, une traduction sourcière est préférable pour équilibrer la relation entre les cultures source et cible et afin de rendre le traducteur plus visible (Venuti 2008).

Le corpus de ce travail est constitué de l'œuvre classique de Jules Verne *Vingt mille lieues sous les mers* (1869) et de ses quatre traductions en finnois. Les traductions ont été faites par O. A. Joutsen en 1916, Martta Tynni en 1955, Urho Kivimäki et Väinö Hämeen-Anttila en 1926 (la traduction a ensuite été revue et corrigée en 1969) et Kristina Haataja en 2008. Dans ce travail, les traductions ont un rôle plus important que le texte original. *Vingt mille lieues sous les mers* est un roman d'aventures où trois hommes – le professeur Aronnax, son domestique Conseil et

Ned Land, un harponneur canadien – deviennent les passagers et captifs d'un sous-marin, le Nautilus, commandé par le mystérieux capitaine Nemo. Les hommes voyagent autour du monde à bord du Nautilus et font l'expérience de plusieurs aventures. Nous avons décidé d'étudier quatre chapitres du roman, choisis par hasard. L'un des chapitres est le premier chapitre du roman, deux autres se trouvent au milieu du livre et le dernier chapitre choisi se trouve vers la fin du roman.

Notre première question de recherche est la suivante : est-ce qu'il y a des traits sourciers ou ciblistes dans les traductions finnoises de *Vingt mille lieues sous les mers* ? Comme sous-questions nous cherchons à savoir comment les éléments sourciers et ciblistes sont visibles dans les traductions et s'ils sont visibles dans le paratexte aussi. La deuxième question principale est de savoir si les retraductions sont plus « près » du texte original que la première traduction. Nous étudions également la relation entre les traductions et, brièvement, les raisons potentielles de la retraduction. La méthode de recherche est l'analyse comparée des textes.

Retraduction

Dans cette étude, le terme *retraduction* signifie l'acte de traduire le même texte original au moins deux fois dans la même langue cible. Parfois la différence entre une retraduction et une traduction corrigée n'est pas entièrement claire. D'après Chesterman (2000 : 22), la traduction corrigée est basée sur la traduction précédente alors que la retraduction est basée sur l'œuvre originale. Cela dit, la retraduction peut être influencée par les traductions précédentes même s'il s'agit d'une version indépendante.

Il existe plusieurs façons de classer les (re)traductions, par exemple entre les traductions « chaudes » et « froides ». Une traduction chaude, autrement dit la première traduction, n'a pas nécessairement assez de décalage temporel par rapport au texte original. Une retraduction froide peut profiter de la distance temporelle ainsi que d'informations concernant l'accueil du texte original et de la première traduction (Vanderschelden 2000 : 9). Une autre distinction est celle qui existe entre les retraductions actives et passives. Pour Pym (1998 : 82), les retraductions sont actives quand elles sont destinées au public de la même région ou de la même génération, et passives quand il existe une frontière géopolitique ou dialectale entre elles. Koskinen et Paloposki (2015 : 254) notent cependant que même les retraductions dites « passives » ne peuvent pas complètement éviter une relation active : même si le traducteur n'est pas conscient

des traductions antérieures, la relation entre les textes devient active dans la situation où le destinataire est conscient d'une traduction précédente.

Pour certains chercheurs, tels que Pym (1998), la relation entre les (re)traductions est celle de compétition : pour lui, la retraduction met en question la validité de la traduction antérieure. Deane-Cox (2014 : 14–15), par contre, constate qu'il peut aussi s'agir d'une relation où la retraduction fait confiance à la traduction précédente – il y a un dialogue entre les traductions. Par exemple, le choix des mots de la traduction antérieure peut se reproduire dans la retraduction (*id.*, p. 17).

Discutons ensuite l'hypothèse de retraduction. Comme nous l'avons déjà mentionné, les idées de Berman forment la base de l'hypothèse. C'est Chesterman qui a formulé l'hypothèse en 2000. Selon cette hypothèse, les traductions ultérieures (même texte source, même langue cible) ont tendance à s'approcher davantage du texte original que les traductions antérieures (Chesterman 2000 : 23). Chesterman (*ibid.*) ajoute cependant qu'il y a des preuves pour et contre l'hypothèse et les résultats dépendent aussi de la définition de « traduire près du texte source ».

L'hypothèse a suscité beaucoup de réactions dès sa publication et elle sert toujours de point de départ dans plusieurs études traductologiques (voir p.ex. Deane-Cox 2014). Paloposki et Koskinen (2004 : 28) observent qu'il est possible et même probable que plusieurs traductions se conforment à l'hypothèse ; si le texte source semble étranger pour le traducteur, la traduction est souvent cibliste. Il dépend de la période étudiée si l'hypothèse est vraie ou non. Par exemple, quand on étudie la littérature étrangère traduite en finnois, l'hypothèse peut bien souvent s'avérer exacte, vu que l'histoire de la littérature traduite est relativement courte en Finlande (*id.*, p. 29, 33).

Même si l'hypothèse est vraie de temps en temps, elle ne peut pas être déclarée confirmée ni universelle. D'après Koskinen et Paloposki (2010 : 296), les traductologues sont actuellement d'accord sur le fait que le modèle de Berman n'explique pas suffisamment bien le phénomène de retraduction : les premières traductions ne sont pas automatiquement ciblistes et les traductions suivantes sourcières, car plusieurs autres éléments ont également une influence sur les traductions. Deane-Cox (2014 : 4–5, 189) observe que l'hypothèse n'est pas basée sur l'analyse empirique et qu'il est problématique de présumer que les traductions forment une chaîne continue et systématique qui manifeste un développement linéaire. Malgré le fait que

l'hypothèse est trop simplifiée, elle est tout de même une théorie intéressante. Il serait difficile – voire injustifié – d'éviter de discuter l'hypothèse de retraduction dans une étude où la retraduction est le thème essentiel. Cela dit, nous pensons qu'il serait improductif de baser l'étude entière sur l'hypothèse de retraduction et sur sa manifestation potentielle dans le corpus. Même si l'hypothèse était vraie dans le corpus, il est possible que cela ne révèle rien du phénomène de retraduction en général.

Les raisons derrière les retraductions sont nombreuses. Par exemple, la traduction existante laisse à désirer et il ne serait pas lucratif de la corriger ; une nouvelle version du texte source est publiée et elle devient le standard ; le droit d'auteur d'un livre classique perd sa validité et il est donc lucratif de le publier de nouveau ; le traducteur veut affermir sa propre réputation, etc. (Vanderschelden 2000 : 4–6 ; Abrams 2013). Nous nous concentrerons par la suite sur les raisons que nous trouvons les plus pertinentes du point de vue de cette étude.

Le vieillissement supposé des traductions est l'une des raisons les plus courantes des retraductions. 50 ans est souvent considéré comme la durée de vie des traductions, mais les retraductions sont cependant publiées à un intervalle beaucoup plus fréquent et il faut donc chercher des raisons ailleurs (Koskinen et Paloposki 2015 : 49, 55). Par contre, selon quelques estimations, les traductions vieillissent dans seulement 20 ou 30 ans (*id.*, p. 203). Même si on publie des retraductions, les traductions précédentes ne sont pas nécessairement vieilles. Les traductions peuvent vivre côte à côte.

On a souvent l'impression que les textes originaux vieillissent lentement et de manière élégante tandis que les traductions vieillissent vite et mal. Pourquoi – et cette affirmation est-elle vraie ? Pour Gambier (1994 : 416), les textes originaux peuvent aussi tomber dans l'oubli puisque tous les textes ne deviennent pas des classiques. Koskinen et Paloposki (2015 : 200) ont une bonne réponse à la question sur le vieillissement des textes originaux et des traductions. Les textes originaux vieillissent eux aussi, mais dans certains cas nous faisons une décision collective de ne pas y faire attention. Nous pouvons faire la même chose dans le cas des traductions mais cela arrive rarement.

L'une des raisons de retraduire est la poursuite d'une meilleure qualité. Cependant, il est difficile de définir la *qualité* de façon univoque. Comme le dit Vanderschelden (2000 : 6), la qualité d'une traduction ne suit pas des critères universels et objectifs parce que les individus définissent la qualité de diverses manières et selon leurs propres goûts. L'époque, c'est-à-dire

le contexte historique et socioculturel du traducteur et du lecteur, contribuent à définir aussi la qualité (*id.*, p. 7). Il est donc difficile d'évaluer la qualité et de comparer les évaluations parce que les critères sont souvent différents. La présomption de la retraduction en tant qu'œuvre dont la qualité est supérieure comparée aux versions précédentes ne peut être ni démontrée, ni déclarée nulle. Pour beaucoup, la qualité est liée à la modernité. Koskinen et Paloposki (2015 : 235) expliquent que la modernité est soulignée dans les évaluations des traductions parce qu'on croit que chaque génération a besoin de ses propres traductions. La mise en valeur de la modernité ne reflète pas autant la qualité que les préférences et les normes de la société (*id.*, p. 240).

Les normes ou plus particulièrement la transformation des normes crée le besoin de retraduire. Les normes reflètent les valeurs et les avis d'un groupe en ce qui concerne ce qui est juste ou injuste, approprié ou peu approprié (Toury 1980 : 141). Les normes peuvent devenir plus strictes ou plus libres. Les normes de la culture cible ont une influence dominante sur la traduction.

Traduction cibliste et sourcière

Une traduction est cibliste quand le texte original est adapté aux normes de la culture cible. Quant à la traduction sourcière, elle laisse l'origine étrangère visible et le texte est clairement et ouvertement une traduction. Le débat concernant la « meilleure » façon de traduire est actif depuis des siècles. Selon Schleiermacher (2012 [1813]), il fallait, de préférence, amener le lecteur vers l'auteur et laisser tranquille le texte source, non le contraire. C'est aussi l'opinion de Venuti (2008 [1995]) qui déclare que la traduction cibliste rend le traducteur invisible. Si le texte de la traduction est aisé, le lecteur oublie qu'il s'agit d'une traduction et par conséquent le traducteur devient invisible, peu apprécié et mal payé. Venuti critique le déséquilibre entre la culture cible américaine et les cultures sources. Comme solution il offre une stratégie de traduction sourcière qui apporte un effet « étranger » au texte cible.

Tous les traductologues ne sont pas convaincus de la nécessité de préférer une traduction sourcière. Pour Pym (2010 : 172–173), la visibilité du traducteur n'a pas de valeur ajoutée. Il constate que le client, le destinataire et l'auteur du texte original ne s'intéressent qu'à l'équivalence entre les deux textes. Les changements devraient donc être fait de manière inaperçue, et le traducteur devrait rester invisible. Tymoczko (2000 : 35), elle aussi, remet en question les affirmations de Venuti en ce qui concerne le caractère néfaste de l'aisance en

traduction. Elle constate que les déformations des textes traduits dont bénéficie la culture cible résultent de la position dominante de la culture en question. La raison ne peut pas être liée à une seule méthode de traduction telle que la poursuite de l'aisance. Il dépend de la culture cible si la traduction cibliste est vue comme une priorité ou non. (Tymoczko 2000 : 35.) En Finlande, par exemple, la traduction cibliste est beaucoup moins fréquente qu'aux États-Unis où la position de la littérature étrangère traduite est plus marginale qu'en Finlande (Stöckell 2007 : 457).

Venuti (2008 : 18–19) écrit que la traduction sourcière devrait être une stratégie complète, au-delà de la traduction littérale. Il n'est pas toujours facile de distinguer entre les deux. Koskinen et Paloposki (2015 : 72) se basent sur les pensées de Schleiermacher en constatant que le traducteur qui cherche à traduire de manière sourcière doit faire attention à ne pas dépasser la frontière entre une traduction sourcière et un texte maladroit. Cette frontière est cependant mouvante et tout le monde la place un peu différemment (*ibid.*). Une traduction qui semble être sourcière ne l'est pas toujours intentionnellement, mais la raison peut être l'interférence – les structures du texte source sont reproduites dans la traduction (*id.*, p. 75). Le traducteur peut devenir aveugle envers son texte et ne plus voir les structures étrangères qu'il n'utiliserait pas normalement.

Il n'y a pas une seule façon d'étudier les éléments sourciers et ciblistes dans les traductions. Les traductologues peuvent étudier, entre autres, les traits culturels, linguistiques et stylistiques ; les paratextes, les normes matricielles, les structures de la phrase, les noms propres et les éléments culturels ; les différences idéologiques et normatives (Koskinen et Paloposki 2015 : 77). Le plus souvent, bien sûr, on étudie le texte traduit. En plus d'étudier le texte, il est souvent profitable de regarder à côté et à l'extérieur du texte : quels sont les éléments qui entourent le texte ? Dans ce cas, on étudie le paratexte, ce que Genette (1997 : 2) appelle le seuil ou le vestibule du texte ; un endroit indéfini entre l'intérieur et l'extérieur. La couverture, le nom de l'auteur, la préface, les notes en bas de page et les illustrations, entre autres, font partie du paratexte. Autrement dit, ce sont tous les éléments qui se trouvent dans l'œuvre en plus du texte proprement dit. Le paratexte peut se situer également à l'extérieur de l'œuvre, comme dans les critiques publiées dans les journaux, mais dans cette étude nous nous concentrons sur le paratexte qui se place à l'intérieur de l'œuvre, dit péricexte.

Comment alors réaliser une traduction cibliste ou sourcière en pratique ? Dans la partie de l'analyse, nous utilisons comme base la classification des stratégies de Chesterman (1997 : 92–

112). En ce qui concerne les stratégies de production du texte, Chesterman distingue entre les stratégies syntaxiques (et grammaticales), sémantiques et pragmatiques. Les stratégies syntaxiques incluent, entre autres, la traduction littérale, les calques et les changements dans la cohésion du texte. La synonymie, l'hyponymie et la paraphrase sont des exemples de stratégies sémantiques. Chesterman liste la traduction cibliste comme une stratégie pragmatique, mais nous sommes d'avis que le traducteur peut créer des éléments ciblistes ou sourciers des manières syntaxiques et sémantiques également.

Klingberg (1986 : 17–18) a étudié la traduction cibliste, ou selon sa propre terminologie, l'adaptation du contexte culturel dans la littérature pour enfants. Il trouve des solutions ciblistes dans les catégories suivantes : références littéraires, langues étrangères dans le texte source, références à la mythologie, flore et faune, noms propres et titres, noms géographiques et unités de mesure. Les moyens suivants ont été utilisés dans son corpus afin d'adapter le contexte culturel : explication ajoutée, nouvelle formulation, traduction explicative, explication à l'extérieur du texte, substitution par un phénomène (approximativement) équivalent, simplification, suppression et localisation. Les solutions et les moyens similaires apparaissent également dans notre corpus.

La traduction cibliste est pratiquement une norme dans la traduction de la littérature pour enfants. Elle est souvent justifiée par l'expérience de vie limitée des enfants (Lathey 2009 : 32). En Finlande, par exemple, la traduction cibliste des œuvres destinées aux enfants est moins fréquente qu'avant. Dans les années 1940, la littérature avait comme but d'offrir une escapade des circonstances difficiles de la vie de tous les jours et l'objectif était donc que les enfants s'identifient aux personnages autant que possible, alors que maintenant la littérature destinée aux enfants cherche à enrichir les connaissances des enfants (Hagfors 2003 ; Heikkilä-Halttunen 2000).

Les normes de la littérature pour enfants ne sont pas les mêmes que celles de la littérature pour adultes. Le traducteur doit tenir compte des normes didactiques et pédagogiques (Desmidt 2006). Un livre pour enfants qui suit les normes didactiques devrait soutenir le progrès intellectuel et le développement de la vie affective de l'enfant. Suivant les normes pédagogiques, le texte dans un livre pour enfants devrait correspondre aux compétences linguistiques et à la compréhension des notions de l'enfant. Koskinen et Paloposki (2015 : 229) notent également que la littérature pour enfants est souvent évaluée sur la base de son caractère éducatif et moral au lieu de ses mérites littéraires. Par conséquent, si le traducteur et l'éditeur

considèrent l'aspect éducatif et moral comme une valeur importante, les traits douteux du texte source peuvent être supprimés de la traduction afin que la traduction convienne aux normes de la culture cible et aux normes didactiques et pédagogiques.

Analyse

Nous référons aux traductions par les lettres A, B, C et D. Les lettres alphabétiques reflètent l'ordre de publication, mais l'ordre n'est pas sans ambiguïté vu que la traduction C avait originellement été publiée avant la traduction B, mais C a été revue et corrigée plus tard. Nous utilisons l'abréviation TO pour référer au texte original. Nous n'utilisons pas l'abréviation TS comme en général, parce que *texte source* peut être une notion problématique dans le contexte de la retraduction – parfois la version précédente peut servir comme point de départ plus que le texte original. Voici les informations concernant le corpus :

TO. Verne, Jules 2010 [1869]. *Vingt mille lieues sous les mers*. 40e édition. Paris : Librairie Générale Française. 606 p.

A. Verne, Jules 1916. *Sukelluslaivalla maapallon ympäri*. Trad. O. A. Joutsen. Porvoo : WSOY. 400 p.

B. Verne, Jules 2000 [1955]. *Sukelluslaivalla maapallon ympäri*. Trad. Martta Tynni. 7e édition. Helsinki : WSOY. 318 p.

C. Verne, Jules 1998 [1926]. *Kapteeni Nemo ja Nautilus*. Trad. Väinö Hämeen-Anttila et Urho Kivimäki ; revue et corrigée en 1969. 6e édition. Hämeenlinna : Karisto. 526 p.

D. Verne, Jules 2011 [2008]. *Kapteeni Nemo merten syvyyksissä*. Trad. Kristina Haataja. Helsinki : Minerva. 287 p.

La longueur du TO est de 567 pages sans compter la préface et la présentation de l'auteur. La traduction C suit le TO le plus près, mais les trois autres traductions sont des versions abrégées. La traduction D est la plus abrégée : sa longueur n'est que la moitié du TO.

Nous divisons donc nos découvertes en trois catégories en nous basant sur la classification de Chesterman (1997) : les stratégies syntaxiques, sémantiques et pragmatiques. Nous évitons cependant le terme *stratégie* parce qu'il réfère à une action intentionnelle, consciente et logique. Il serait problématique d'affirmer qu'un traducteur a utilisé telle ou telle stratégie et qu'il avait tels ou tels buts et pensées en étudiant uniquement les résultats finaux, les traductions.

En ce qui concerne les éléments syntaxiques ciblistes ou sourciers, nous trouvons trois traits pertinents : la structure du TO a été suivie, le style est littéral ou aisé et il y a des changements dans les unités du texte. La traduction C, en particulier, suit la structure du TO très fidèlement, à partir des signes de ponctuation jusqu'à l'ordre des mots. La traduction C est donc très littérale

alors que B est le contraire, la plus aisée possible. B renonce complètement aux structures du TO et réécrit le contenu du TO afin que le texte soit facile à lire et qu'il n'y ait aucune trace de la langue étrangère. Les traductions A et D sont au milieu, n'étant ni fortement littérales ni aisées. Les traductions A, B et D procèdent à des changements dans la division en paragraphes : A combine des paragraphes courts, B coupe des paragraphes longs en morceaux, D raccourcit le texte et combine les paragraphes abrégés, et C suit le TO fidèlement sans changer les unités du texte. En somme, l'examen des éléments syntaxiques montre la tendance de la traduction C à traduire le plus près du TO, c'est-à-dire de manière sourcière. On voit également que la traduction B cherche à traduire de manière cibliste et aisée.

Les éléments sémantiques ciblistes ou sourciers sont nombreux dans le corpus. Les phénomènes les plus remarquables sont les éléments d'une langue étrangère (tels que les noms propres), le lexique de la flore, les unités de mesure, les phénomènes propres à une culture et la (non-)censure. Étudions brièvement quelques découvertes les plus intéressantes.

En plus de traduire littéralement et fidèlement, la traduction C laisse des traces de la langue française dans la traduction, notamment le mot *monsieur* qui apparaît quelques fois lors d'une conversation. Cette solution sourcière rappelle au lecteur finnophone qu'il est en train de lire une traduction. La traduction D traduit le nom de l'un des personnages principaux, Conseil, par *Neuvokas* ('ingénieur' en finnois ; *neuvo* signifie le conseil). Ce choix cibliste est intéressant parce que normalement les noms propres ne sont traduits en finnois que dans une situation où il s'agit d'une œuvre pour enfants, des noms géographiques ou des monarques européens (liste non exhaustive). Le choix de traduire l'un des noms propres a un effet sur le texte entier : il suggère que la traduction est destinée aux enfants. Par contre, il est discutable si le sens du nom a une signification si importante qu'il fallait le traduire.

En ce qui concerne le lexique botanique, la traduction C cherche à tout traduire alors que les autres traductions, B et D en particulier, ne traduisent pas tous les mots. C crée des mots finnois en changeant quelques lettres, par exemple *laminiaire* se traduit par *laminaari*, *acétabule* devient *acetabuli* et ainsi de suite. La traduction A traduit quelques mots de la même manière, B et D utilisent des mots complètement finnois. Il n'est pas surprenant que la traduction C traduise une partie des unités de mesures sans convertir les unités qui ne sont pas connues pour un lecteur finnophone du XXe siècle. Les autres traductions convertissent la plupart des unités.

La traduction A utilise le mot *ikitursas* pour traduire *kraken*. Le mot finnois a des connotations kalévaléennes, typiques de l'épopée finlandaise, imprégnée d'éléments mythologiques. Ainsi le lecteur peut découvrir sa propre culture dans un texte étranger, ce que Venuti (2008 : 12) appelle une « expérience narcissique ». Le TO contient certains passages qui peuvent être considérés comme racistes selon les standards contemporains. Les traductions A, B et C ne censurent pas la conversation où les indigènes sont comparés aux singes, mais D supprime le passage en question. Plus tard, le TO indique que les indigènes sont des cannibales. Les traductions A et D censurent la remarque. La censure peut être vue comme un choix cibliste, parce que le texte est modifié pour convenir aux normes de la culture cible.

En somme, l'étude des éléments sémantiques donne une impression diversifiée des traductions. La traduction A est partiellement cibliste en ajoutant par exemple des éléments de la mythologie finlandaise à la traduction, mais toutefois A n'évite pas les solutions sourcières. La traduction B est fortement cibliste ; les caractéristiques de la culture source sont effacées. La traduction C rappelle systématiquement au lecteur le fait qu'il s'agit d'une traduction. Le langage de la traduction D n'est pas très aisé, mais il y a plusieurs traits ciblistes, la traduction du nom propre *Conseil* par exemple.

Passons ensuite aux éléments pragmatiques, dont nous trouvons trois occurrences intéressantes dans le corpus. Premièrement, les appellations. Normalement, les finnophones se vouvoient rarement, mais les traducteurs ont gardé le vouvoiement. Cela peut être vu comme un choix sourcier, parce que la formalité rappelle au lecteur qu'il s'agit d'un récit qui a lieu, fictivement, en 1866 et que les personnages sont étrangers, du point de vue finlandais. Deuxièmement, trois traductions sur quatre sont abrégées. L'une des raisons derrière ce choix est probablement de rendre le texte plus facilement accessible aux jeunes lecteurs contemporains. Ainsi, on peut constater qu'il s'agit d'un choix cibliste. Finalement, le paratexte : les notes en bas de page ou les notes du traducteur en finnois en particulier dans les traductions A et C sont un élément sourcier, parce qu'ils rappellent au lecteur qu'il lit une traduction.

Nos résultats sont en phase avec ceux de Klingberg (1986). La similarité des résultats montre que les éléments similaires de la langue et de la culture sont souvent l'objet de la traduction cibliste. Schleiermacher (2012 [1813]) a constaté il y a deux siècles que le traducteur a deux options : soit laisser tranquille le texte source, soit le lecteur. La traduction B laisse tranquille le lecteur alors que la traduction C laisse tranquille l'auteur. Les traductions A et D sont moins claires – on pourrait dire qu'elles amènent l'auteur à mi-chemin vers le lecteur. Et la visibilité

du traducteur qu'exige Venuti ? Les traducteurs sont assez visibles dans les traductions A et C à cause des notes en bas de pages et le style littéral, mais les traducteurs des textes B et D sont invisibles.

Finalement, étudions le corpus du point de vue de la retraduction. La relation de toutes les traductions envers le TO est froide, car même la première traduction a été faite 47 ans après la publication du TO. En ce qui concerne la classification de Pym entre les retraductions actives et passives, les retraductions de notre corpus sont essentiellement actives. Il paraît qu'il y a peu de compétition entre les traductions. En étudiant le corpus, nous remarquons que la traductrice du texte D a utilisé la traduction C à côté du TO pendant le processus de la traduction et elle a copié certains passages et phrases de la traduction C. Ainsi, quelques expressions vieillies, datant originellement de 1926, sont reproduites dans la retraduction publiée en 2008. La traductrice du texte D fait confiance à la version précédente, ce qui est le contraire de la compétition. Le nom de la traduction B, *Sukelluslaivalla maapallon ympäri*, est le même que celui de la traduction A, ce qui montre également le respect entre les traductions.

Notre recherche ne supporte pas l'hypothèse de retraduction. La première traduction n'est pas la plus cibliste, et la dernière n'est pas la plus sourcière. Les traductions ne peuvent pas être vues comme un continuum avec une ligne coïncidente et progressive. Le fait que la traduction C était originellement publiée avant B complique un peu la comparaison, mais cela ne change pas les résultats. Selon l'hypothèse formulée par Chesterman (2000 : 23), les traductions ultérieures ont tendance à être plus « près » du TO que les traductions antérieures. Si nous divisons les traductions de notre corpus en deux, nous pouvons constater que les traductions C et D ensemble sont plus près du TO qu'A et B ensemble. Cela dit, le fait que l'ordre des traductions est difficile à définir semble invalider cette affirmation. Nous pouvons croire que même la première version de la traduction C était fortement sourcière et dans ce cas, une traduction cibliste a été publiée après une traduction sourcière, ce qui est en conflit avec l'hypothèse de retraduction. Comme nous l'avons constaté plus tôt, l'hypothèse est considérée comme insuffisante.

Étudions ensuite brièvement les raisons potentielles des retraductions. Nous ne cherchons pas à découvrir les raisons véritables dans le cadre de cette étude, mais nous discutons les raisons de façon hypothétique. L'une des raisons peut être l'âge du TO ; quand les droits d'auteur sont périmés, l'œuvre peut être publiée librement et il est donc lucratif de le faire. L'œuvre classique se vend bien. Est-ce que le vieillissement des traductions explique les retraductions ? Dans

certains cas, oui, parce qu'il semble être « justifié » de publier une retraduction quand la traduction précédente a déjà 40 ans. Mais quand la traduction antérieure n'a existé que 10 ans, la raison de retraduire n'est guère le vieillissement, et les raisons doivent être cherchées ailleurs.

La transformation des normes peut créer le besoin de retraduire. Nous avons mentionné la censure de la dernière traduction dans le cas des indigènes, mais il serait peut-être exagéré de dire qu'une retraduction était nécessaire à cause des remarques racistes du TO et des traductions précédentes qui ne se conforment pas aux normes contemporaines. Le caractère littéral de la traduction C peut aussi être considéré comme contraire aux normes actuelles.

De plus en plus, les retraductions sont vues comme étant des réinterprétations. Selon cette façon de penser, la cause de la retraduction n'est pas l'imperfection des traductions précédentes mais le fait que le TO permet plusieurs interprétations. Les interprétations varient, mais les unes ne sont pas meilleures que les autres. La traduction B, par exemple, repose sur le point de vue qu'il s'agit d'un livre pour enfants où la clarté est une priorité, tandis que dans la traduction D l'action est plus importante que la description de la nature.

Conclusion

Notre étude a montré que les choix sourciers et ciblistes des traductions sont assez différents. La traduction B est fortement cibliste et la traduction C, qui est fidèle et littérale, est son contraire. Les traductions A et D sont partiellement ciblistes mais pas autant que la traduction B, et il y a aussi des éléments sourciers dans les textes. La plupart des éléments sourciers et ciblistes se manifestent au niveau sémantique, mais les éléments syntaxiques et pragmatiques ont aussi un rôle important. Le paratexte sert également à définir le lecteur cible.

Les résultats ne supportent pas l'hypothèse de retraduction. La relation entre certaines traductions est active, en particulier celle entre C et D. Sur la base des textes eux-mêmes, il n'y a pas de compétition entre les traductions, mais plutôt du respect. Nous pouvons supposer que le fait que les droits d'auteur sont périmés est l'une des raisons derrière les retraductions, mais que dans certains cas, l'âge des traductions a aussi été une raison de retraduire. La transformation des normes et les nouvelles interprétations ont peut-être eu une influence sur les retraductions.

Le processus a montré qu'il n'est pas toujours facile de comparer les études concernant la traduction cibliste et sourcière. Il existe plusieurs façons d'étudier ce phénomène, aussi bien

dans le texte qu'à l'extérieur du texte. Il s'agit d'un point de vue ; il n'y a pas une seule façon correcte d'étudier ce phénomène. Les résultats ne sont pas toujours comparables car les éléments étudiés varient. Il est également difficile de comparer les études concernant l'hypothèse de traduction, parce qu'il n'y a pas de méthode appropriée pour l'étudier. Des notions vagues telles que « traduire près du texte source » peuvent être interprétées différemment.

Sur la base de nos résultats, nous constatons que les traductions précédentes peuvent potentiellement avoir une grande importance en ce qui concerne les lignes générales d'une retraduction. La traduction D est ce qu'elle est partiellement à cause du fait que la traductrice a utilisé la traduction précédente comme source. Le style et le choix des mots de la traduction C ont eu une grande influence sur le style de la traduction D. Nous affirmons qu'au cas où le traducteur considérerait la traduction antérieure comme une autorité et la traduction en question est ciblisme, par exemple, il est bien probable que la retraduction serait également ciblisme.

Malgré le fait que nous avons traité l'hypothèse de retraduction dans notre étude, nous pensons – paradoxalement peut-être – qu'il serait le temps d'arrêter d'étudier cette hypothèse. Plusieurs études, la nôtre incluse, ont montré que les retraductions ne forment pas un continuum linéaire. Peut-être qu'une hypothèse exhaustive ne peut pas être formulée, car les raisons de retraduire sont nombreuses et plusieurs aspects produisent la diversité entre les traductions. Peut-être que la seule hypothèse crédible est qu'il n'est pas possible de prédire les raisons de retraduire et le caractère des retraductions de façon universelle.

Notre recherche est une étude de cas. Dans les études de cas, les résultats ne peuvent pas être généralisés, mais elles suscitent tout de même des réflexions et des idées. Nos résultats ne livrent pas de grandes vérités mais malgré cela nous considérons notre recherche comme une étude représentative parmi d'autres et nous croyons qu'elle éclaire, pour sa part, les phénomènes de la retraduction et de la traduction ciblisme et sourcière en finnois.